

ქართული
ბიბლიოთეკა

ჯანსუღ ქაქელია

საქართველოს ტერიტორია და საზღვრები

ინტელექტი

საქართველოს მცენებრებათა აკადემია
ვახუშტი ბაგრატიონის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტი
საქართველოს კარტოგრაფთა ასოციაცია

ჯანსუღ კეკელია

საქართველოს ტერიტორია და საზღვრები

II გამოცემა

გამომცემლობა ინტელექტი
თბილისი 2006

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
 ვახუშტი ბაგრატიონის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტი
 საქართველოს კარტოგრაფთა ასოციაცია

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИИ
 ИНСТИТУТ ГЕОГРАФИИ ИМЕНИ ВАХУШТИ БАГРАТИОНИ
 АССОЦИАЦИЯ КАРТОГРАФОВ ГРУЗИИ

ACADEMI OF SCIENCES OF GEORGIA
 VAKHUSHTI BAGRATIONI INSTITUTE OF GEORGIA
 GEORGIAN CARTOGRAPHERS ASSOCIATION

K 324.766
 3

КЕКЕЛИА Д.И.

**ТЕРРИТОРИЯ И ГРАНИЦЫ
ГРУЗИИ**

**КЕКЕЛИА J.
TERRITORY AND BORDERS
OF GEORGIA**

«ИНТЕЛЕКТ» 2006
ТБИЛИСИ

«INTELEKT»
TBILISI

ნიგნში მოცემულია საქართველოს ტერიტორიისა და საზღვრების ზოგადისტორიულ-გეოგრაფიული და კარტოგრაფიული ცნობები, საზღვრის ხაზის ცვლილების დინამიკა, გაანალიზებულია უახლესი ისტორიის საარქივო მასალები, აღწერილია თანამედროვე საზღვრის ხაზის მდგომარეობა და უღელტეხილები, გამოყოფილია და აღწერილია საქართველოს საზღვრისპირა ზოლის განსახლების არეალები, გაანალიზებულია კარტოგრაფიული ნყაროების კარტომეტრიული მონაცემები.

- რედაქტორი გეოგრაფიის მეცნიერებათა კანდიდატი,
დოც. ვაჟა ნეიძე
- რეცენზენტი გეოგრაფიის მეცნიერებათა კანდიდატი,
დოც. რეზო თოლორდავა

ავტორის აგან

საქართველოს ტერიტორიისა და საზღვრების შესწავლის საკითხი მნიშვნელოვანი კომპლექსური მეცნიერული პრობლემაა. მისი მნიშვნელობა განისაზღვრება, როგორც საზოგადოების ფართო მასების ინტერესებით, ისე სასწავლო და პოლიტიკური მოთხოვნილებებით. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ თანამედროვე ეტაპზე ჩვენს ქვეყანას არ გააჩნია დელიმიტირებული სახელმწიფო საზღვარი, წინამდებარე მონოგრაფიული გამოკვლევა შეიძლება წარმატებული გამოდგეს მეზობელ ქვეყნებთან შერეული სადემილიტაციო და სადემარკაციო კომისიაში მუშაობისას.

პირველ გამოცემასთან შედარებით მეორე გამოცემაში შესულია ახალი და დაზუსტებული ინფორმაცია. ნიგნში მოცემული რუკები, ტექსტთან ერთად, უფრო თვალსაჩინოს გახდის ტერიტორიის ტრანსფორმაციის დროულ მდგომარეობებს, რაც დაინტერესებულ პირებს დახმარებას გაუწევს ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიის საზღვრების სწორ აღწერაში.

მტკიცედ ვართ დარწმუნებული, ამ მიმართულებით ჩატარებული ეს გამოკვლევა შეტად აუცილებელია არა მხოლოდ მეცნიერებისა და განათლებისათვის, არამედ ფართო მასებისათვისაც.

გულწრფელ მადლობას მოვასხენებ ვახუშტი ბაგრატიონის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის კარტოგრაფიისა და გეოინფორმატიკის განყოფილების ყოველ წევრს განეული დახმარებისათვის.

მკითხველისაგან მიღებული ყოველი შენიშვნა, რომელიც ხელს შეუწყობს ამ ნიგნის შემდგომ გაუმჯობესებას, მადლობით იქნება მიღებული.

...ქართველი ერი და მისი მთავრობა
 შთამომავლობისა და ისტორიის ნაშენ
 ნაშენ ვალდებულია თავისი რესპუბლიკის
 სახელმწიფოებრივი საზღვრების მოხაზულობას ჯეროვანი ყურადღება
 მიაქციოს და ფხიზელ და-რჩად უდგეს. ეს არც ძმობა-ერთობას
 და კეთილ მეზობლობას დაუშლის“

ივ. ჯავახიშვილი
 (საქართველოს საზღვრები, თბ. 1919, გვ. 51)

წი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა ო ბ ა

სუვერენული სახელმწიფოს უმთავრესი სამართლებრივი საფუძველია ტერიტორია, საზღვრები, ალამი, გერბი, ჰიმნი და კონსტიტუცია.

ამ უმთავრესი მახასიათებლებიდან ეს ნაშრომი ეძღვნება სუვერენული საქართველოს ტერიტორიისა და საზღვრების ისტორიულ და თანამედროვე მდგომარეობის გამოკვლევას, მაგრამ მისი შექმნის იდეა მარტო ამ მიზნით არ შემოიფარგლება. ეს უფრო სხვა გარემოებითაცაა ნაკარნახევი და მჭიდროდ უახლოვდება ქვეყნის ქონების დაცვისა და რაციონალური გამოყენების პოლიტიკას.

აქედან გამომდინარე ჩვენი ქვეყნის საზღვრების პრობლემა მისივე პოლიტიკის განუყოფელ ნაწილს უნდა წარმოადგენდეს.

შესაბამისად, ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიის დაცვისა და რაციონალური გამოყენების ერთ-ერთ გარანტიას ქმნის მონესრიგებული სასაზღვრო ზოლი, რომელიც უნდა ემყარებოდეს, როგორც მეცნიერულს ისე სამართლებრივ საფუძველს.

ნაშრომში ყურადღება ძირითადად ამ მომენტზეა გადატანილი და იგი შინაარსობრივად ორ ძირითად ნაწილს შეიცავს:

1. ტერიტორიისა და საზღვრების ობიექტური საფუძვლის ისტორიულ წანამძღვრებს და მათი ევოლუციის ანალიზს;

2. საზღვრის თანამედროვე მდგომარეობის კარტოგრაფიულ აღწერას, საზღვრების მონესრიგების ზოგად პრინციპებს და მეთოდებს, ნაშრომის პირველი ნაწილი ძირითადად ემყარება ისტორიულ-გეოგრაფიულ და კარტოგრაფიულ წყაროებს, ხოლო მეორე ნაწილი კი არქივში დაცულ სამართლებრივ აქტებს, კარტოგრაფიულ წყაროებს.

პირველ ნაწილში შეგნებულად ავუარეთ გვერდი კავკასიონის ქედზე გამავალი საზღვრების დეტალურ აღწერას, რამეთუ აქ მკვეთრი ტერიტორიული ცვლილებები ისტორიულად არ ხდებოდა და საუკუნეების მანძილზე საზღვრის ხაზი ბუნებრივად დაცული და თითქმის სტაბილური იყო.

საქართველოს ტერიტორიისა და საზღვრების ზოგადისტორიული, გეოგრაფიული და კარტოგრაფიული ცნობები

ისტორიის მთელს მანძილზე მეზობელ ქვეყნებთან საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობა მოიცავს ქართული მოდგმის მოსახლეობითა და მატერიალურ-კულტურული ძეგლებით დატვირთული ტერიტორიების, საზღვრების დაცვისა და საქართველოს ხელისუფალთა იურისდიქციაში მოქცევისათვის ბრძოლას.

როგორც ქართული ისტორიოგრაფიული წყაროები მეტყველებენ, საქართველოსთვის პოლიტიკური დაძაბულობის ყველაზე მნიშვნელოვან უბნებს სამხრეთ-დასავლეთური, სამხრეთული და სამხრეთ-აღმოსავლეთური რეგიონები (სამცხე-საათაბაგო, ტაშირ-გარდაბანი და ჰერეთი) წარმოადგენდა.

ამ მხრივ საქართველოს ტერიტორიის ჩრდილო-დასავლეთურ, ჩრდილოეთურ და ჩრდილო-აღმოსავლეთურ ნაწილში მოქცეული რეგიონები რამდენადმე დაცული იყო კავკასიონის ქედით და ეს ფაქტორი, ასე თუ ისე ზღუდავდა მეზობელთა დამპყრობლურ მიზნებს.

ისტორიულად ცნობილია, რომ საქართველოს ტერიტორიის საზღვრების მოხაზულობაში მიმდინარე იძულებითი ცვლილებები ძირითადად განპირობებული იყო სამხრეთის ქვეყნების (თურქეთისა და ირანის) ექსპანსიური ინტერესებით, მაგრამ ცვლილებების დროს შექმნილი ტერიტორიული ვითარების ამსახველი სურათები (რუკები) არ არსებობდა.

აღრე, ქართველი ერი თავისი ქვეყნის ტერიტორიისა და საზღვრების შესახებ მხოლოდ ზეპირ და მდიდარ წერილობით წყაროს ფლობდა და მას არ გააჩნდა ტერიტორიისა და საზღვრების მოხაზულობის ერთიანი მიმოხილვის საშუალებები (რუკები). XVIII საუკუნის პირველი ნახევრიდან დაწყებული საქართველოს ტერიტორიისა და საზღვრების მოხაზულობა ჩნდება, რომლის ისტორიულ-კარტოგრაფიული რესტავრაციით შესაძლებელი ხდება მამინდელი ვითარების ზუსტი სურათის წარმოდგენა.

საქართველოს ტერიტორიისა და საზღვრების ერთიანი მიმოხილვის პირველ სარწმუნო საშუალებას - კარტოგრაფიულ ნაწარმებს წარმოადგენს ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ 1735-1745 წლებში შექმნილი ნილი რუკები. (2)

XVIII ს. დასაწყისში საქართველო პოლიტიკურად დასუსტებული იყო და მისი ტერიტორიის გარკვეულ ნაწილზე ოსმალეთისა და ირანის მმართველობა ვრცელდებოდა. ვახუშტი ბაგრატიონი თავის შრომებში გულმოდგინედ აღწერს ქართული მოდგმის მოსახლეობითა და მატერიალური კულტურის ძეგლებით დატვირთული თავისი ქვეყნის სივრცით განლაგებას და საზღვრების მოხაზულობას.

სახელოვანი ქართველი მეცნიერები ივ. ჯავახიშვილი (1919), პ. ინგოროყვა (1990), და სხვ. ვახუშტის შრომებში აღწერილი საზღვრების საკითხებს განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდნენ და ხშირად სხვა ისტორიული წყაროების ფონზე იხილავდნენ და აზუსტებდნენ საქართველოს, ან მისი ცალკეული რეგიონების საზღვრებს.

ქვემოთ შევეცდებით მკითხველს მივანოდოთ, საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის საზღვრების ვახუშტისეული „აღწერის“ გეოგრაფიულ-კარტოგრაფიული ინტერპრეტაცია, ზუსტ რუკაზე პროექტირებული და დადგენილი ფართობი (იხ. სქემა 1).

1.1. საქართველოს აღმოსავლეთი საზღვარი

საზღვრის აღმოსავლეთ მონაკვეთის აღწერისას ვახუშტი ბაგრატიონი გადმოგვცემს: *„...ვიწყებთ ალაზნის შესართავიდამ. სად არს ხორანთა, მას ქვეით დიდს ალაზნს მოერთვის გიშისწყალი, რომელი გამოსდის კავკასს, კულმუხსა და წერეთს შორისს, და მოდის გიშამდე ჩრდილოდამ სამკრით, მერმე აღმოსავლიდამ დასავლით. არამედ რივი არს მთის ძირს, ... ამ გიშის-წყალს მოერთვის ჩრდილოდამ ქურმუხისწყალი“* (1. გვ. 95-96).

როგორც ვახუშტისეული საქართველოს ზოგადი რუკიდან ირკვევა, *„ალაზნის შესართავიდამ ...სად არს ხორანთა“* ე. ი. დასახლებული პუნქტი, რომელიც მდ. ალაზნის და იორის შესაყართან მდებარეობდა (ამჟამად ადგილი მინგეჩაურის წყალსაცავითაა დაფარული), *„მას ქვეით დიდს ალაზნს მოერთვის გიშის-წყალი“*, რომელიც

ვახუშტისავე აღნიშვნით და მისივე რუკების მიხედვით, კავკასიონიდან გამოედინება, მიემართება სამხრეთით გიშამდე. ეს დანაშაულებული პუნქტი ამჟამად აღინიშნება და იგი მდებარეობს მდ. კიშჩაის პან (ანუ გიშისწყლის) ხეობაში, ქ. შექის (ნუხას) ზევით.

საყურადღებოა, რომ ვახუშტის გეოგრაფიაში მოცემული ობიექტის აღწერილობასა და მის რუკაზე ასახულ იმავე ობიექტს შორის მკვეთრი იდენტურობაა დაცული. ანალოგიურ მიმართებაშია მისი ინფორმაცია თანამედროვე რუკებთან, მაგრამ ტოპონიმი „გიშის-წყალი“ არსად არაა აღნიშნული, ხოლო მდ. გიშის-წყლის (როგორც აღმოსავლეთის საზღვრის ხაზი) დაზუსტებაში ხელს გვინყობს მდ. კიშჩაი (ანუ გიშის-წყალი) და იმავე სახელწოდების კიში, „რომელი გამოსდის მასვე კავკასია... და მოდის ჩრდილოდამ სამკრით“ ალაზნის შესართავამდე, გიშისწყლის სახელით ყოფილა მაშინ ცნობილი. როგორც ჩანს, თანამედროვე მდ. აგრიჩაი, რომელიც მდ. ალაზანს უერთდება „მოსაბრუნის“ (იქვე) ადგილის ქვემოთ, გიშისწყალი ყოფილა. სავარაუდოა, ტოპონიმის დაკარგვა განაპირობა ტერიტორიის დაკარგვამ, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მისი აღმდგენი ელემენტები მდ. აგრიჩაის ზემო და ქვემო დინებაში მაინც შემორჩა „კიშჩაის“ და „ქურმუხჩაის“ ნომინაციით.

ამასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია, რომ თანამედროვე რუკაზე ვახუშტისეულ აღწერილობასთან მისადაგებისას ქურმუხისწყალი, რომელიც „გიშისწყალს მიერთვის ჩრდილოდამ“, არ დასტურდება. 1:200000 მასშტაბის რუკაზე კი მდ. ქურმუხის წყალი მდ. ალაზანს არ ერთვის, რადგან ქურმუხისწყლის გაგრძელებას დღეს აჯიჩაი ეწოდება. ეს თანამედროვე ზოგადჰიდროგრაფიული ვითარება შესაბამისობაში მოდის ვახუშტისეულ აღწერილობასთან, მაგრამ მისი აღწერილობის ჭეშმარიტებაში მაშინ ვრწმუნდებით, როცა ვიყენებთ გასული საუკუნის მინურულში გამოქვეყნებულ რუსულ ნ-ვერსიან რუკას, სადაც დასტურდება, რომ „გიშის-წყალს მიერთვის ჩრდილოდამ ქურმუხის-წყალი“, რომელიც ქურმუხისხევის გამოზიდვის კონუსზე მოედინება მრავალ ტოტად.

ამგვარად, ვახუშტისეული ინფორმაციის საფუძველზე, საქართველოს საზღვარი აღმოსავლეთით იწყებოდა კავკასიონის ქედზე, მიუყვებოდა მდ. გიშისწყალს („კიშჩაის“) და მდ. აგრიჩაით მიდიოდა

მდ. ალაზნამდე, საიდანაც საზღვრის ხაზი მდ. ალაზნის დაუყვებოდა სამხრეთით, მდ. ივრის შესართავამდე.

ქართული
ენის ინსტიტუტი

1.2. სამხრეთ-აღმოსავლეთი და სამხრეთი საზღვრები

ვახუშტის ცნობებით, ქართლის აღმოსავლეთი ნაწილისა და გარდაბნის საერისთავოს ნაწილის საზღვრებია: „აღმოსავლეთით მტკვარი და, ხუნანის გამართებით, ბერდუჯის აღმოსავლეთის მცირე მთა“ (გვ. 49). ამასთან, „ნაგების აღმოსავლეთ და სამკრით არს ველი დიდი ყარაიისა... ხოლო მტკვრის კიდეთა ქალა დიდი“ (1.გვ.50). ეს ტოპოგრაფიული აღწერილობა და საქართველოს ზოგად რუკაზე მოცემული საზღვრის კონტურები იმაზე მიგვანიშნებს, რომ მდინარეების: მტკვრის, იორის და ალაზნის შესაყარის აღმოსავლეთით საქართველოს საზღვრის ხაზი მიუყვებოდა მდ. მტკვარს დასავლეთით – „ბერდუჯის აღმოსავლეთის მცირე მთამდე“. აქ უკვე ყველაფერი გარკვეულია: მტკვრით მოხაზული საზღვრის ხაზი აღწევს იმ ადგილამდე, სადაც მტკვართან ბოლოვდება ბერდუჯად ნოდებული „მცირე მთა“. აქედან იწყებოდა ყაზახისა და ქვემო ქართლის გამმიჯვნელი ხაზი, ხოლო როგორც შემდგომი აღწერილობით ირკვევა, ბერდუჯის მცირე მთის სამხრეთულ დაბოლოებასთან საქართველოს ესაზღვრებოდა „რანი“.

საზღვრის ამ მონაკვეთის დასადგენად ნაწილობრივ გამოგვადგება საქართველოს სამხრეთი ნაწილის (ბამბაკის მიდამოების) საზღვრის ხაზის აღწერილობა: „სომხითისა, ერევნისა და ამისი გამყოფელი არს მთა დიდი, მალალი და მარადის თოვლიანი, და კალთათა ტყიანი, ... რომელი წარივლის დასავლეთ არტანამდე, ხოლო აღმოსავლით რანსა და გელაქუნს შუა განვლის დასავლეთ არტანამდე, ხოლო აღმოსავლით რანსა და გელაქუნს შუა განვლის და ვიდრე რახსადმდე მივალს“ (1.გვ. 35). ე.ი. მთა, რომელიც გადაჭიმულია გოქჩის ტბასა და რანს შორის: „მთისა ამის სამკრით კერძი სომხით-ერევნისა არს, ხოლო ჩრდილოთ კერძი ბერდუჯისა და რანისა, ...ხოლო მთა მცირე ბერდუჯისა ძეს ჩრდილოეთით და სამკრით, და მიადგების წინთქმულს ერევნის მთას“ (იქვე).

თუმცა ვახუშტი მიგვანიშნებს „*ნიმუქმულს ერევნის მთას*“ მაგრამ ნინ იგი არსად არ იძლევა ამ დასახელებას, ხოლო *ნიმუქმულს* სომხით-ერევნის გამყოფ მთას ერევნისას უწოდებს (Zakaria 1999: 137 რუკა). ტექსტში ასევე აღნიშნავს, რომ „*აღმოსავლეთის კერძი მთისა ამისა არს რანისა, და დასავლით კერძი არს ბერდუჯისა*“ (იქვე). ე.ი. ყაზახის შემდეგ, სამხრეთით, ბერდუჯს ესაზღვრება რანი და გამიჯვნელ ხაზად კი გამოდის წყალგამყოფი ხაზი „*მთა მცირე ბერდუჯისა*“ და შემდეგ საზღვრის ხაზი მოუყვებოდა ერევნის მთას სევანის ტბის ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით, მაგრამ მდ. არაქსამდე ვერ აღწევდა. ამ მთას დღეს ბამბაკის ქედი ეწოდება.

ბამბაკის ქედის დაბოლოებიდან, საქართველოს სამხრეთული საზღვრის შემდგომი გაგრძელების შესახებ ვახუშტი აღნიშნავს, რომ „*მთა ირჯანისა და ან ყარაღაჯად ნოდებული... ამ მთის დასავლით კერძ არს აბოცი, ან ყაიყულად ნოდებული, გარმობვეული სრულიად მთითა და შუაში ვაკე, ... პალაკაციოსა და აბოცს შორის არს მთა აღბაბასი, და იგი მთა არს საზღვარი ქართლისა და ყარსისა, ვიდრე თეთრ-ციხემდე და ტბამდე ტაშალანისა*“ (1.გვ. 38).

როგორც ვხედავთ, აბოცი ვაკე ადგილია და პალაკაციოსაგან გამოყოფილია აღბაბას მთით, რომელიც ქართლისა და ყარსის საზღვარი ყოფილა. ე.ი. პალაკაციო საქართველოს საზღვრის მიღმა ყოფილა მოქცეული. მეცნიერი აქაც არ არღვევს გეოგრაფიული აღწერის ლოგიკურ თანმიმდევრობას და მთა აღბაბას დასახელების შემდეგ, საზღვრის ხაზის მიმართულებაზე სრული წარმოდგენის შექმნის მიზნით, მიგვანიშნებს, რომ „*იგი არს საზღვარი ქართლისა და ყარსისა, ვიდრე თეთრ-ციხემდე და ტბამდე ტაშალანისა*“ (1.გვ. 38). ე.ი. თეთრ-ციხიდან მოყოლებული და ტაშალანის ტბის (ყოფილი არფა-გიოლის ტბის) ავლით¹ და აღბაბას მთის თხემით, საზღვრის

¹ არფა-გიოლის ტბა სომხეთის ტერიტორიაზე მდებარეობს და ამჟამად იგი მოქცეულია არფილიქის წყალსაცავში. თანამედროვე ლიტერატურაში მოცემული ვახუშტისეული გეოგრაფიის ინტერპრეტაციისას, ყოველგვარი კომენტარების გარეშე, არფა-გიოლის ტბას მიიწვევენ აბოცის ტბად (მარუაშვილი, 1956, გვ. 28), ხოლო ი. მაქარიშვილი ტბების ჩამონათვალიში, ასახელებს აბოცის ტბას, მაგრამ არ აღნიშნავს მის შესატყვის თანამედროვე ტბას (1947, გვ. 54). უნდა შევნიშნოთ, რომ ვახუშტი საერთოდ არ ასახელებს თავის გეოგრაფიაში აბოცის ტბას. იგი მხოლოდ აღნიშნავს აბოცის დაბინ მცირე ტბას... (1.გვ. 130). ამ მიიწვევით აზუსტებს გეოგრაფიულ ფაქტს, თუ საიდან იწყება მდ. ახალქალაქისწყალი ... *რომელია ვა-*

ხაზი მიდიოდა ნიალისყურის მთაზე, რომელიც ვრცელდება „ყარსის მთამდე ანუ ფოსოს წყაროს-თავამდე, აღმოსავლეთით და დასავლეთად“ (1.გვ. 131) და საზღვრის ხაზიც ნიალისყურის მთაზე გასდევს დასავლეთით და შემდეგ გადადის ყარსის ქედზე.

თუ ჩავთვლით, რომ ჩვენს მიერ ამ მონაკვეთზე აღწერილი საზღვრის ხაზის მიმდებარე ტერიტორიის ტოპოგრაფიული ფაქტები ვახუშტისეული აღწერის სწორი ინტერპრეტაციაა, მაშინ საზღვრის ხაზის მიმართულებაც დადგენილად უნდა ჩაითვალოს.

ყარსის ქედის (თანამედროვე სახელწოდების ალახიუკბერის ქედის) წყალგამყოფ თხემზე გამავალი საზღვრის ხაზი ერთმანეთისაგან გამოყოფდა კოლასა და ყარსის რეგიონს. ვახუშტის სიტყვებით: „მზღვრის კოლას: აღმოსავლით მთა ყარსისა, რომელი მდებარებს ყალნუს მთიდან ნიალის-ყურის მთამდე“ (1.გვ. 133). ე.ი. ყალნუს ანუ თანამედროვე სახელწოდების საგანლუს მთიდან (რომელიც ყარსის-ალახიუკბერის ქედის სამხრეთულ დაბოლოებას ემიჯნება დასავლეთური მხრიდან), საზღვრის ხაზი გადადიოდა ჩახირბაბას ქედზე, „ხოლო ოლთის-ნარიმანისა და იდის სამკრით არს, ირიჯლუს მთას იქით, ბასიანი ... არს სომხითისა“ (1.გვ. 138). ირიჯლუს მთა თანამედროვე რუკებზე აღინიშნება სომხეთის მთის სახელწოდებით.

საბოლოოდ, სამხრეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთური საზღვრის ხაზის დაზუსტების შემდეგ, ვახუშტი აღნიშნავს, რომ „სივრძე ქვეყნის არს ქართლის საზღვრიდამ ქართლის ყელამდე და ბაიბურდისა და ჭანეთის საზღვრამდე“ (1.გვ. 122). იგი ქართლის ყელს აიგივებს საქართველოს ყელთან და ხშირად გურჯი-ბოლახის ხეობითაც მოიხსენიებს (1.გვ. 122, 141) და შემდეგ (როგორც თვითონ

მოსდის აბოცის დაბის მცირე ტბას და მოერთვის მცირედ მუნვე ხავეთის ტბას... (იქვე). აბოცის დაბის მცირე ტბად ვახუშტი გოლის ტბას მიიჩნევს - ...მთა ნიალის-ყურისა, რომელი მდებარეობს გოლის ტბიდან ანუ ხავეთიდან ყარსის მთამდე (1.გვ. 131). გოლის ტბა (დღევანდელი მადათაფას ტბა) და ხავეთის ტბა (დღევანდელი ბულდაშენის ტბა) ერთმანეთთან ძალზე ახლოს მდებარეობენ. ლ. მარუაშვილი კი ხავეთის ტბას აიგივებს გოლის ტბასთან, ხოლო ტაშალანის ტბას ცალკე გამოყოფს ჩამონათვალში (ხ.გვ. 54), როგორც ვხედავთ, ღიად არის დარჩენილი არფა-გიოლის ტბის ვახუშტისეული სახელდების საკითხი. თუ ვიხელმძღვანელებთ ყარსსა და აბოცს შორის საზღვრის ხაზის ვახუშტისეული აღწერით, მაშინ დაერწმუნდებით, რომ ტაშალანის ტბა იგივეა, რაც არფა-გიოლის ტბა.

აღნიშნავს): „...ეს ხევი არს საზღვარი, ბაიბურდის მთამდე, საქართ-
ველოსა და ბერძენთა“ (1.გვ. 141).²

1.3. სამხრეთ-დასავლეთი საზღვრები

სამხრეთ-დასავლეთი საზღვრების შესახებ ვახუშტი წერს: „...ჭანეთის მთასა იქით, არს ჭანეთი, და აწ უწოდებენ ლაზსავე“ (1.გვ. 142), რომელიც ვრცელდებაო ტრაპიზონის საზღვრამდე – „...არს ესე შავის ზღვის კიდის ნადევნებით, გონივადამ ტრაპიზონის საზღვრამდე“ (იქვე). ამ მონაკვეთზე საქართველოს საზღვრის ხაზის შესახებ იგი შენიშნავს, რომ „...არს ქალაქი მცირე რიზა, ზღვის კიდეზედ, მოერთვის მუხვე მდინარე მისივე ზღვასა, ... ხოლო ამის დასავლით ჩამოვარდების მცირე მთა, კინლა ზღვამდე, ჭანეთის მთიდამ. და ესე არს საზღვარი საქართველოსი და საბერძენეთისა. აქ არს რკინის-პალო, აქავ არს სატყეპელა“ (იქვე). ამასთან, აღნიშნავს, რომ „ესე არს აღწერა ...ჩენილთა ადგილებთა, რომელნი იცნობიან რუკასა ზედა ამისსა“ (იქვე).

საზღვრის ხაზის ეს აღწერილობა იმდენად დეტალურია, რომ თანამედროვე რუკებზე ყოველგვარი გართულების გარეშე იკითხება შესაბამისი ადგილები. ვახუშტის აღწერით, „მცირე მთა“ რომელიც ჭანეთის მთიდან ზღვისკენ ეშვება და თითქმის ზღვამდე მოდის, იწყება იმ უსახელო მწვერვალიდან, რომლის სიმაღლე ზღვის დონიდან 3478 მ-ია, ხოლო მთა „სატყეპელა“ „აქავ არს“, მთა რკინის პალოდან ჩრდილოეთით 6,5 კმ-ის მოშორებით; ეს მთა მიჩნეული უნდა იქნეს სატყეპელას მთად, რადგან ამ მცირე მთის მწვერვალი – რკინის პალოს გავრძელებაზე (ნათლად გამოკვეთილი სხვა სიმაღლე) ტოპოგრაფიულ რუკაზე არ არის.

ეს მცირე წყალგამყოფი, რომელიც ჭანეთის მთიდან ეშვება, საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთი საზღვარია და მის თხემზე გავალი საზღვრის ხაზი ეშვებოდა ზღვაზე მდ. კალპოტამოსის

² თანამედროვე ტოპოგრაფიულ რუკებზე „გურჯი-ბოლაზი“ აღნიშნულია, როგორც პუნქტი (გამაგრებული ადგილი) და მდებარეობს მდ. ყარასუს სათავეში ქ. თორთუმიდან 22 კმ., ხოლო ქ. ერზრუმიდან ჩრდილოეთით, 28 კმ. მოშორებით.

შესართავის სამხრეთით, 3 კმ-ზე სოფ. ქელაღისთან, რამეთუ აქ მთავრდება ხსენებული „მცირე მთის“ თხემის დაბოლოება.³

1.4. ჩრდილო-დასავლეთის და ჩრდილოეთის საზღვარი

ვახუშტის აღწერილობით, ჩრდილო-დასავლეთით, XVIII ს. აფხაზეთსა და ჯიქეთს შორის საზღვრად მდ. კაპუეტისწყალი ყოფილა (1.გვ. 171). 1735 წლის რუკაზე ჯერ წერია „კაპუეტის წყალი“, შემდეგ ხაზია გასმული და აღნიშნულია „აქეთ ჯიქეთი“, ე.ი. ჯიქეთი უნდა ვიგულისხმოთ აღნიშნული მდინარის იქით, ანუ ჩრდილო-დასავლეთით. თანამედროვე რუკებზე კაპუეტის წყალი არსად არ არის აღნიშნული, მაგრამ ამ საკითხის დასაზუსტებლად შეიძლება გამოვიყენოთ შედარებითი ანალიზი; ამის საშუალებას იძლევა ვახუშტისა და თანამედროვე რუკები.

ვახუშტის რუკაზე (2.გვ.2), ბიჭვინთის დასავლეთით, ზღვას ერთვის კაპუეტის წყალი. თანამედროვე რუკებზე, ბიჭვინთის დასავლეთით, კაპუეტის წყალი არსად არ არის აღნიშნული, მაგრამ ამ პუნქტის დასავლეთით, 7 კმ-ზე ზღვას ერთვის მდ. ბზიფი. მანძილის თვალსაზრისით იგივე ვითარებაა ასახული ვახუშტის რუკაზეც. ასე რომ, მდ. კაპუეტის წყალი და მდ. ბზიფი ერთი და იგივე მდინარეა.

ვახუშტის აღწერით, ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი იყო „...დასავლით ზღვა და კაპუეტის მდინარე ...ჩრდილოთ მზღერის მთა კავკასი, სამკრით ზღვა შავი“ (1.გვ. 171), ხოლო ამ ტერიტორიის გაგრძელებაზე „... ამ აფხაზეთს იქით, კაპუეტის-წყლის დასავლეთს ... უწოდებენ ჯიქეთს ... ამ ჯიქეთის ჩრდილოთ კერძოს, კავკასიის მთის იქით კერძს ზღვამდე, ... და არს ადგილი ესე ყოვლითურთ აფხაზეთისა“ (1.გვ. 172).

როგორც ვხედავთ, ვახუშტი თავისი ჩვეული მანერით აქ აღარ ცდილობს ჯიქეთის დასავლეთით მოსაზღვრე ქვეყნის დეტალურ დახასიათებას. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ჯიქეთი ვრცელდებოდა კავკასიონის მთავარ ქედამდე. ალბათ, ამას გულისხმობდა მეცნიერი, როდესაც აღნიშნავდა: „კავკასიის მთის იქით კერძს ზღვამდე“ (1.გვ.

³ მდ. კალპოტამონი და სოფ. ქელაღისი, თურქეთის ტერიტორიაზე, რიზეს ვილაიეთშია მოქცეული.

172). ამ მონაკვეთზე ვახუშტი მხოლოდ ერთ პუნქტს – ნიკოფსიას ასახელებს.

ქართველი მეცნიერის აღწერილობით, ჩრდილოეთის საზღვარი, აფხაზეთის შემდეგ, აღმოსავლეთით სვანეთის ჩრდილოეთური საზღვრით არის მოხაზული და აქაც ის ბუნებრივ ზღუდეს მისდევს რაჭის საზღვრამდე. იგი აღნიშნავს, რომ „*ჩრდილოთ დიდ-ყაბართ-ჩერქესა და ამას სვანეთს შორისი კავკასია*“ (1.გვ. 172).

რაჭის აღწერისას ვახუშტი აღნიშნავს: „*ჩრდილოთ მზღვრის რაჭას კავკასი*“ (1.გვ. 162). ე.ი. აფხაზეთიდან დაწყებული საქართველოს საზღვრის ხაზი რაჭის ჩრდილოეთ გაყოლებაზე მიუყვება კავკასიონის თხემს.

ხოლო შემდგომ აღწერს დვალეთს (ოგსეთს), რომელსაც აღმოსავლეთით აქვს „... *თრუსოსა და კევის საზღვარი, მერმე მყინვარის კავკასი და ახოტის კავკასი, რომელნი ძენან სამკრიდამ ჩრდილოდ, და დასწყებობს კევის ბოლოს მდინარესა ზედა ლომეკსა, მერმე ლომეკის მდინარე, ვიდრე ხეთაძე-ჩერქეზის მთამდე; სამკრით მზღვრის კავკასი, კევის-ყელიდამ წარსული დასავლეთად, რომლ არს ბრუც-საბძელამდე, და ზეკარა, კედელა და რაჭა-დიგორ-ბასიანს შორის კავკასნი; ხოლო ჩრდილოთ ჩერქეზსა და მას შორის მთა მალალი, და ... დასავლეთით მზღვრის კავკასივე რაჭასა და უღელეს შორის ...*“ (1.გვ. 107-108).

თანამედროვე გაგებით ვახუშტის მიერ მითითებული დვალეთის ეს საზღვარი იქნება: ჩრდილოეთით მ. ადაიხობის (4404 მ) გავლით ხაზი მიდის აღმოსავლეთისაკენ მთა ახოტამდე (4069 მ), შემდეგ ეშვება მდ. არდონის ხეობაში, ვიდრე მიაღწევდეს მ. ტეპლის (4431 მ), გაივლის კურთათინის უღელტეხილს (3287 მ) და მიდის ხოხის ქედზე მ. სივერაუთამდე (3374 მ.), ხოლო აღმოსავლეთიდან, სამხრეთიდან და დასავლეთიდან შემოფარგლულია კავკასიონის ქედის რკალით, რომელზეც განლაგებულია მთა ხოხი, უღელტეხილი როკა (2995 მ), ზეკარას და ბრუც-საბძლის მთა, მამისონის უღელტეხილი (2820 მ).⁴

დვალეთის დასავლეთით, საქართველოს ჩრდილო საზღვარს ვახუშტი ისევ კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის თხემზე

⁴ ეს სივრცე, რომელიც ამჟამად ჩვენი საზღვრის მიღმა მდებარეობს, შეადგენს 566 კმ² 16

ატარებს. მხოლოდ დარიალის ხეობა თერგს „გველეთს ქვეით ერთ-
ვის... არაგვსვე ქვეი სამკრ-აღმოსავლეთიდან, გამოსდის გულდაბა-
რისა და ძურძუკის კავკასსა... ამ ქვეს ქვეით დავიწროვდებოქვეითვეს
კლდითა, და აქა არს ციხე დავითისა... ამას ქვეით არს დარიელა
არაგვის აღმოსავლით, კიდესა ზედა... ამას ქვეით ნასასახლევი მე-
ფეთა“ (1.გვ. 67-68). „სადა დაივაკებს მდინარე არაგვი ანუ ლომეკი, ამ
არაგვს, ხეთაძის დაბის ზევით, ერთვის ქისტეთის-წყალი და ძურ-
ძუკისა ... ხოლო სად იყრებიან ორნი ესე მდინარენი, მუნ არს შუაში
ჯარიეხი“ (1.გვ. 117).

ქართველი მეცნიერის აღწერილობა იმდენად დეტალურია, რომ
ყოველი დასახლებული პუნქტის და ადგილის პოვნა თანამედროვე
რუკებზე ძნელი არ არის. ამაში მისივე შედგენილი რუკაც დიდად
გვინწყობს ხელს. ს. ქვემო ლარსის ჩრდილოეთით თერგს მართლაც ერ-
თვის მარჯვენა მხრიდან მდინარე, რომელიც 5-ვერსიან რუკაზე
კისტინკადაა მინიშნებული (თანამედროვე რუკაზე მას არმხი ეწოდება).
დასახლებული პუნქტი ჯარიეხი ჯერახოვსკოედ იწოდება, ხოლო
თანამედროვე რუკაზე მდ. არმხის შესართავთან ასეთი დასახელების
პუნქტი არ არის, მაგრამ მდ. არმხის აყოლებით, 5 კილომეტრზე აღ-
ნიშნულია სოფელი ჯაირახი. მის რუკაზე საქართველოს ტერიტორიის
საზღვარი აქ სოლივიტაა შეჭრილი, ხოლო მდ. ისტინკას ხეობა ყვითელი
ფერითაა გამოყოფილი და მას ქისტეთი აწერია, ე.ი. საქართველოს აქ
საზღვარი ედო იმ ქედის თხემის გაყოლებით, რომელიც მდ. არაგვის
ხეობისაგან მდ. ქისტურას ხეობას გამოჰყოფს. თანამედროვე რუკაზე ამ
ქედს ოხკურის ქედი ეწოდება. ქედის ჩრდილო-დასავლეთურ
დაბოლოებაზე ...„სადა იყრებიან ორნი ესე მდინარენი, მუნ არს შუაში
ჯარიეხი“ (1.გვ. 117). ე.ი. ეს იყო საქართველოს ტერიტორიის -
ქართლის ნაწილის უკიდურეს ჩრდილოეთით მდებარე ნერტილი.

საზღვრის ხაზის შემდგომ მიმართულებაზე წარმოდგენას გვაძ-
ლევს ვახუშტის განმარტება, რომ „ქისტეთ ზევით, არს ძურძუკი ...
ქისტ-ძურძუკის აღმოსავლეთად არს ღლილეეთი“ (1.გვ. 118). უფრო
აღმოსავლეთით, სადაც „კავკასს იქით, არს ნოვა; ნოვას ქვეით გომე-
ნარი და მის ქვეით ჩაღმა ... მზღვრის ორსავ თუშეთს: აღმოსავლით
კავკასი ჰავარსა, ჩაჩანსა და ამას შორის ... ჩრდილოთ კავკასი“ (1.გვ.
104-105, 2. გვ.2).

1.გვ. 117-118

ვახუშტის რუკისა და ამ აღწერილობის მიხედვით, და თანამედროვე რუკებითაც, კავკასიონს გადაღმა ორი ხეობაა გამოხატული მდ. პირიქითი ალაზნის და თუშეთის ალაზნის, რომელთა შესართავის შემდეგ მდინარეს ეწოდება ანდის-ყოისუ. ვახუშტის რუკით ნოვა მიჩნეულია მდ. პირიქითი ალაზნის აუზად, ხოლო ჩაღმა – მდ. თუშეთის ალაზნის აუზად. ამ „*ორსავე თუშეთს*“ ამჟამად ჩრდილოეთით ესაზღვრება ჩეჩნეთი და საზღვრის ხაზი გადის თუშეთის ქედის გაყოფებით – აღმოსავლეთით. აქედან მოკიდებული, სამხრეთულ მიმართულებაზე, აღმოსავლეთის მხრიდან, რუკის მიხედვით, კახეთს ესაზღვრება დიდოეთი. მეცნიერის გეოგრაფიული აღწერილობით „*დიდოეთი არს ლოპოტასა, გრემისა, შილდა-ყვარელის და ჭიაურის აღმოსავლით, კავკასიის მთის ჩრდილოთ კერძოსა შინა*“ (1.გვ. 103). თანამედროვე ზოგადგეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, დიდოეთსა და კახეთს შორის საზღვარი გადის კავკასიონზე. საზღვრის ხაზის გაგრძელების თაობაზე წარმოდგენას გვიქმნის მდინარე „*ნეინისწყალი*“, რომელიც „*გამოსდის ლეკეთსა და ამას შორის კავკასსა*“ (1.გვ. 98). ამასთან, ბელქისწყლის, მანისწყლის და ქურმუხისწყლის დახასიათებით, რომლებიც კავკასიონის ქედიდან ჩამოედინებიან და მოქცეული არიან გიშისწყლის ჩრდილო-დასავლეთით, იმაზე მიგვანიშნებს, რომ გიშისწყალთან უკვე შეიკრა ვახუშტის შრომებში აღწერილი საქართველოს ტერიტორიის საზღვრები.

ამრიგად, ვახუშტისეული აღწერით, საქართველოს ტერიტორია და საზღვრები, თანამედროვე კარტოგრაფიული ინტერპრეტაციით, ასეთი სახის მოხაზულობას იღებს:

საქართველოს აღმოსავლეთით საზღვარი იწყება მდ. გიშისწყლის სათავიდან, მიუყვება მას მდ. ალაზნის შესართავამდე, შემდეგ მოდის სამხრეთისაკენ მდ. ალაზნის და მდ. იორის შესართავამდე; მდ. ალაზნის მტკვართან შესართავიდან საზღვრის ხაზი აღმა მიუყვება მდ. მტკვარს და მდ. აღსთაფას შესართავიდან მიდის სამხრეთით სევანის ქედამდე, გასდევს მის წყალგამყოფს ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით, გადადის ბაზუმის ქედზე, მოდის ჯავახეთის ქედის სამხრეთულ დაბოლოებამდე და აქედან ჩილდირის ტბას უვლის სამხრეთიდან, მიუყვება ყარსის ქედს, გადადის მდ. ქოროხისა და მდ. არაქსის წყალგამყოფ თხემზე, გადაკვეთს მდ. ქოროხს და ადის პონ-

ტოს ქედზე, მთა რკინის პალოს გავლით, საზღვრის ხაზი მიდის ჩრდილო-დასავლეთისაკენ და ეშვება შავ ზღვაზე სოფ. ქელაღისთან. აქედან, შავი ზღვის სანაპიროს გაყოლებით ნიკოფსეს მიდამოებამდე საზღვრის ხაზი ადის კავკასიონის თხემზე, გადის იალბუზთან, მიდის მყინვარწვერზე; აქედან ეშვება არაგვის ხეობაში და მდ. ქისტურას მხრიდან კვლავ კავკასიონის ქედით გადადის თუშეთის ქედზე. უკანასკნელის აღმოსავლეთური დაბოლოებიდან ეშვება სამხრეთით და კახეთის კავკასიონის წყალგამყოფი ქედით მიდის აღმოსავლეთით მდ. გიშისწყლის სათავეებამდე, მთა ცაილახანზე (3546 მ.).

საქართველოს საზღვრები ვახუშტისეული აღწერილობითა და მისი რუკისეული ინფორმაციით, თანამედროვე ტოპოგრაფიულ რუკებზე პროექტირების გზით, შესაძლებელი გახდა შემოფარგლული ტერიტორიის გავრცელების გეოგრაფიული კოორდინატების განსაზღვრა და ფართობის დადგენა.

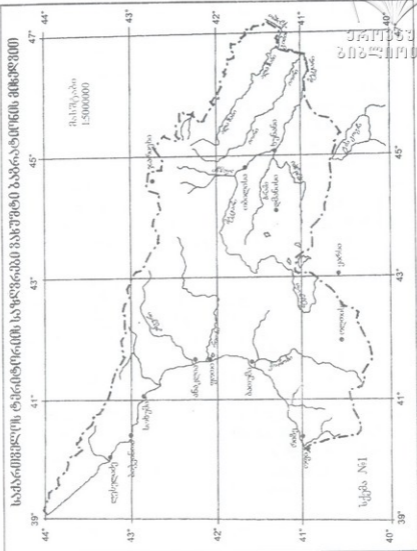
ამგვარად: ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით, ისტორიული საქართველოს აღმოსავლეთით უკიდურესი წერტილი მდებარეობდა ცაილახანის მთაზე (3546 მ.) – ჩ.გ. $41^{\circ}12'3$, ა.გ. $47^{\circ}21'30$. უკიდურეს ჩრდილოეთით – აუზბაშის უღელტეხილზე – ჩ.გ. $43^{\circ}47'$, ა.გ. $42^{\circ}25'$; სამხრეთით – მ. ყარაგაპაზარზე (3133 მ) ჩ.გ. $40^{\circ}28'$, ა.გ. $41^{\circ}34'$; ჩრდილო-დასავლეთით ნიკოფსეს – ჩ.გ. $43^{\circ}58'$, ა.გ. $39^{\circ}13'$. საქართველოს ტერიტორიის ფართობი ამ საზღვრებში შეადგენდა 134 ათას კმ², ანუ თითქმის ორჯერ აღემატებოდა თანამედროვე საქართველოს საერთო ფართობს.⁵

საყურადღებოა, რომ ვახუშტის მიერ აღწერილი საქართველოს საზღვრებში მოქცეული შავი ზღვის სანაპირო ხაზის სიგრძე, სოფ. ქელაღისიდან ნიკოფსემდე 545 კმ-ს შეადგენს, ხოლო სახმელეთო საზღვრის სიგრძე აღემატება 2000 კმ-ს. (იხ. სქემა 1.)

გეოდეზისტი ი. სტენიცი წერს: „თუ მივიღებთ მხედველობაში რომ ვახუშტის რუკები შედგენილია არა აგეგმვის საფუძველზე, უნდა ვაღიაროთ, რომ ისინი სიზუსტის მხრივ, რამდენადაც ეს მოეთხოვება, საკმაოდ დამაკმაყოფილებელია“ (35 გვ. 363).

⁵ ეფიქრობთ, რომ ვახუშტის თავის ზოგად რუკაზე ასახული უნდა ჰქონდეს ის ტერიტორია, რომელსაც ფლობდა საქართველო XII სს.

საქართველოს ტერიტორიის საზღვრები პანკისი ბაზრატორის მიხედვით

საქართველოს
საზღვრო ტერიტორია

XVIII საუკუნის ბოლომდე და XIX საუკუნის პირველ ნახევრამდე რუსეთის იმპერია ფართოდ იყენებდა ვახუშტისეულ რუკებს და მის საფუძველზე ქმნიდა პირებს, რაც სამხრეთის ქვეყნებთან პოლიტიკური ურთიერთობის მტკიცე კარტოგრაფიულ დოკუმენტს წარმოადგენდა. ამის მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ რუსეთის სამხედრო-სამეცნიერო არქივში დაცული 1743 წლის საქართველოს რუკიდან (№505 «Иверская земля») გადაღებული ასლი და რუსეთის ელჩის ბურნაშევის მიერ 1784 წელს და ახალი ინფორმაციით 1780 წელს შედგენილი რუკები (22).

ამ რუკებზე მოცემული იყო საქართველოს ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული დაყოფა. ამ დაყოფის საფუძველს წარმოადგენდა ვახუშტის რუკებზე მოცემული ისტორიულ-გეოგრაფიული პროვინციები (ტაო, კლარჯეთი, შაუშეთი, ჯავახეთი და სხვა). ეს პროვინციები ქმნიდნენ ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული დაყოფის საფუძველს.

1.5. საქართველოს ტერიტორია და საზღვრები 1801-1917 წწ.

1801 წლიდან საქართველოს რუსეთთან შეერთებამ გარკვეული ცვლილებები შეიტანა ქვეყნის ტერიტორიის საზღვრების მოხაზულობაში და ადმინისტრაციულ მოწყობაში. რუსეთმა ერთმანეთის მიყოლებით გააუქმა სამეფო, საერისთავო და სათავადო მმართველობის სისტემა. შემოიღო მართვის რუსული სისტემა. შექმნა ქუთაისის და თბილისის გუბერნია, რომლებიც თავის მხრივ იყოფოდა მაზრებად, ოკრუგებად და საპოლიციო უბნებად.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ აღნიშნულ პერიოდში საქართველოს ტერიტორიის ფართობის შესახებ მონაცემები არ არსებობდა. ეს იმით უნდა აიხსნას, რომ რუკებზე გაზომვითი სამუშაოების ჩატარება არ ხდებოდა.

რუსეთმა, მოიკიდა რა ფეხი კავკასიაში, 1801 წლიდან დაიწყო ტოპოგრაფიული და კარტოგრაფიული საქმის ორგანიზება ჩვენს ქვეყანაში. დასავლეთ ევროპის გამოცდილებით აღჭურვილმა რუსეთის იმპერიამ ფრანგული და გერმანული წარმოების კუთხმზომი ხელ-

საწყობით პირველი მოსამზადებელი ტოპოგრაფიული სამუშაოების ჩასატარებლად მოავლინა სამხედრო ტოპოგრაფები დრუჟინაჟინ და დროზე. 1802 წ. მათ უკვე შეადგინეს ქართლის ტერიტორიის ველი პირველი ორვერსიანი რუკა (1:210000 მასშტაბში). უფრო მაღალი სიზუსტის კარტოგრაფიული პროდუქციის შექმნას საფუძველი დაედო 1846-1847 წლებიდან და ამ საქმის ხელმძღვანელობა დაეკისრა სამხედრო ტოპოგრაფს ი. ხოძკოს (35).

XIX საუკუნის ორმოცდაათიან წლებში შეიქმნა 5 ვერსიანი რუკები და მათზე უკვე ზუსტად გამოყვეს გუბერნიების ტერიტორიები და საზღვრები. ჩატარდა კარტომეტრიული სამუშაოები გუბერნიების, ოკრუგებისა და მაზრების ტერიტორიების ფართობების გაზომვის მიზნით.

1801 წლის მდგომარეობით შედგენილი კავკასიის ზოგადი რუკის მიხედვით ახალციხის, ახალქალაქის, აჭარის, არდაგანის და ართვინის ტერიტორიები საქართველოს საზღვრების მიღმა დატოვებული და დაქვემდებარებულია თურქეთის საფაშოებისადმი, ხოლო განჯის, შამშადილის ტერიტორიები ირანის სახალოებმა. 1828 წლის რუკაზე თითქმის ზემოთ აღნიშნულის ანალოგიური სურათია ასახული, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ შამშადილისა და განჯის ტერიტორიები ნაჩვენებია საქართველოს შემადგენლობაში. საყურადღებოა, რომ ამ კარტოგრაფიულ ნყაროებზე არსად არ არის ცალკე სახელდებული ქარბელაქანის ტერიტორია, მაგრამ 1801 წ. მონაცემებით ცალკე კონტურიტაა მინიშნებული ქარისა და კახის დასახლებული პუნქტები. 1828 წ. რუკაზე კი მინიშნებულია – ლეკები (იხ.დან 4, სქ.2.)

1886 წელს კავკასიის სამხედრო-ტოპოგრაფიული განყოფილების სამხედრო კორპუსის ტოპოგრაფმა, პოდპოლკოვნიკმა ნ.პ. ვინიკოვმა გამოთვალა კავკასიის ტერიტორიის გუბერნიების, მაზრების, მხარეების, ოკრუგების და საპოლიციო უბნების ფართობები. ჯამში რუსეთის იმპერიაში გაერთიანებული საქართველოს სავარაუდო ტერიტორიის ფართობი XIX საუკუნის ბოლოსთვის შეადგენდა 102.0 ათას კმ²-ს. ამ ფაქტს ადასტურებს საქართველოს სსრ ატლასში მოთავსებული XIX საუკუნის ბოლოსათვის არსებული ვითარების რუკა და ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის ბადეც (14, გვ. 261-262). ხოლო თუ საქართველოს ადმინისტრაციული ერთეულის ნაწილად არ ჩავთვლით

ყარსის მხარეში გაერთიანებულ მხოლოდ ყარსისა და ყალიზმანის ოკრუგებს, მაშინ საქართველოს ტერიტორიის ფართობი იქნება 91841 კმ².
 1900 წელს იგივე პიროვნებამ 5-ვერსიან რუკებზე განმეორებულად შეაფასა ზომა (24) და დააზუსტა გუბერნიების ფართობი და ყარსის და ყალიზმანის ოკრუგების გარეშე ფართობმა შეადგინა 89.755 კმ². აღნიშნული სამუშაოს შედეგები მოყვანილია I ცხრილში.

რუსეთის კოლონიების და მათ შორის ქართული მიწების პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული დაყოფა ნაკლებად ითვალისწინებდა ისტორიულ-ეთნიკურ თავისებურებებს და ძირითადად ხელსაყრელი კოლონიალურ-პოლიტიკური მართვის პრინციპებს ემყარებოდა. ამასთან, რასაკვირველია, საერთოდ იგნორირებული იყო ანექსირებული მიწების - ყოფილი სახელმწიფოების ტერიტორიული ნიშნები.

ამიტომ დემილიტაციის დროს საზღვრებზე საუბრისას, მაშინდელ ტოპოგრაფიულ რუკებზე, მოცემული გუბერნიების, მხარეების, მაზრების და საპოლიციო უბნების გამმიჯვნელი ხაზები იურიდიული ძალის მქონე არგუმენტად ყოველთვის ვერ გამოდგება. თუ ისტორიული ნყაროების საფუძველზე შედგენილი თანამედროვე რუკებით ვისარგებლებთ და მათზე ჩავატარებთ კარტომეტრიულ სამუშაოებს, მაშინ შეიძლება დადგინდეს საქართველოს ტერიტორიის ფართობის ტრანსფორმაციის საინტერესო სურათი:⁶

ძვ. წ.ა. I-ლ. ათასწლეულის მეორე ნახევარში საქართველოს ტერიტორიის ფართობი შეადგენდა 140,4 ათას კმ², I-IV საუკუნეებში 134,2 ათას კმ², IX-X საუკუნეებში - 131,0 ათას კმ², XIII ს. დასაწყისში - 205,3 ათას კმ².⁷ XVII ს. მეორე ნახევარში - 133,1 ათას კმ², XIX ს. ბოლოსათვის (1886 წ. მიხედვით) - 102,0 ათას კმ² (იხ.დან.4,სქ.1)

⁶ ეს სამუშაო ჩატარებულია საქართველოს სსრ ატლასში მოთავსებულ ისტორიულ რუკებზე (14).
⁷ მაჩვენებლებში შედის იმ პერიოდში შემოერთებული ტერიტორიების ფართობებიც. მათ ნილზე მოდის 30,2%-ი.

ტერიტორიის ადმინისტრაციული დაყოფა (1900 წ. მდგომარეობა) **ქ. თბილისი**
სახელმწიფო ადმინისტრაციის ეროვნული აგენტობა

	გუბერნიები, მაზრები, მხარეები, ოკრუგები	ტერიტორიის ფართობი კმ ²
1	2	3
I თბილისის გუბერნია		
1	ქ. თბილისის მაზრა	4556,64
2	ახალქალაქის მაზრა	2739,16
3	ახალციხის მაზრა	2653,79
4	ბორჩალოს (მარნეულის) მაზრა	6870,06
5	გორის მაზრა	6836,60
6	დუშეთის მაზრა	3882,63
7	სიღნაღის მაზრა	6022,06
8	თელავის მაზრა	2461,39
9	თიანეთის მაზრა	4836,57
	სულ გუბერნიაში	40858,97
II ქუთაისის გუბერნია		
1	ქ. ქუთაისის მაზრა	3462,50
2	ზუგდიდის მაზრა	2670,24
3	ლენხუმის მაზრა	4872,78
4	ოზურგეთის მაზრა	2161,11
5	რაჭის მაზრა	2818,35
6	სენაკის მაზრა	2127,14
7	შორაპანის მაზრა	2980,82
	სულ გუბერნიაში	21092,94
III	სოხუმის ოკრუგი	8254,22
IV	ბათუმის ოკრუგი	3703,45
V	ართვინის ოკრუგი	3271,85
VI	ზაქათალას ოკრუგი	3985,55
	სულ ოკრუგებში	19215,87
VII ყარსის მხარე		
1	ქ. ყარსის ოკრუგი	5785,37

1	2	3
2	ყალიზმანის ოკრუგი	4373,53
3	არდაგანის ოკრუგი	5604,54
4	ოლთისის ოკრუგი	2983,00
	სულ მხარეში	18746,44
	სულ ტერიტორია	99914,16 კმ²

ხსენებული ატლასიდან ისტორიული რუკების საფუძველზე შედგენილი სქემები (იხ. დან. 4 სქემა 3, 4) კარგად ასახავს საქართველოს ტერიტორიის საზღვრების მოხაზულობის იმ დინამიკას, რომელიც XIX საუკუნის ბოლომდე მიმდინარეობდა. ირკვევა, რომ ძირითადად საქართველოს ტერიტორიის ისტორიული ფართობი 130-135 ათასი კმ²-ის ფარგლებში ვარიირებს და გარკვეული სტაბილურობითაც ხასიათდებოდა.

რუსეთთან ტრაქტატის დადებისას - (1783 წ.) ერეკლე მეორე სამართლიანად მოითხოვდა მტრის მიერ მიტაცებული ამ ქართული მიწების შემოერთებას.

ამ მოთხოვნიდან 45 წლის შემდეგ 1828 წლის რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად საქართველოს ფარგლებში მოექცა ქობლიანი, ოძრახე (აბასთუმანი), ახალციხე, აწყური, ასპინძა, ხერთვისი, ახალქალაქი, ქარმაგი, ფოცხოვი და აბოცი (პალაკაციო) და ერუშეთი.

შემდეგში, 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსამლეთის ომის შედეგად, პარიზის საზავო ხელშეკრულებით (მუხ. 58), შემოერთებული იქნა აჭარა-ქობულეთი, შავშეთი, კლარჯეთი, კოლა—არტაანი და ტაოს ჩრდილო ნაწილი-ოლთისი. საზღვრის მიღმა დარჩა ჭანეთი (ანუ ლიზისტანი) და ჭოროხის ზემო წელში მდებარე ნაწილი.

ექ. თაყაიშვილის ცნობით, 1878 წლის ბერლინის ტრაქტატის ძალით რუსეთის მთავრობამ ტერიტორია გაპყო, ყარსისა და ბათუმის ადმინისტრაციულ ოლქად. ყარსის ოლქს შეადგენდა ოკრუგები ყარსისა, ყალიზმანისა, არდაგანისა და ოლთისისა. ისტორიულად და ეთნოგრაფიულად ყარსის და ყალიზმანის ოკრუგები ეკუთვნოდა სომხეთს, არდაგანისა და ოლთისისა-საქართველოს. ოლთისის ოკრუგი ხელოვნურად იყო მიწერილი ყარსის ოლქზე. გეოგრაფიულად ის უნდა შესულიყო ბათუმის ოლქში, ვინაიდან მო-

ქვეულია ჭოროხის შემდინარე ოლთისის წყლის არემარეში, და ჭოროხი კი ეკუთვნის შავი ზღვის აუზს, ხოლო ყარსის მდინარეში რუგები ეკუთვნიან კასპიის ზღვის აუზებს. არდაგანის მდინარეში მელიც მდებარეობით წარმოადგენს ზეგანის პლატოს, გაყოფილი იყო უბნებად (უჩასტკებად): ჩილდირის, არდაგანის, გელისა და ფოცხოვის უბნებად (უჩასტკებად). პირველი სამი მდებარეობს მტკერის ზემო ნელში, ხოლო ფოცხოვის უბანი ფოცხოვის წყალზე. ისიც ხელოვნურად იყო მიწერილი არდაგანის ოკრუგზე, ვინაიდან გეოგრაფიულად ფოცხოვი სრულიად არ შეადგენდა არდაგანის ზეგანის პლატოს ნაწილს, არამედ ეკუთვნის ახალციხის ტერასას და შეიცავს ფოცხოვის წყლის აუზის ნაწილს (9).

ზემოთ აღნიშნული ინფორმაციით საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთური უბნის სასაზღვრო ხაზი მთლიანობაში შემდეგ მოხაზულობას ღებულობდა: ამ უბნის უკიდურეს აღმოსავლეთურ წერტილიდან – სოფ. გულთაშენიდან (იხ. პარაგრაფი 1.2), საზღვარი მიემართებოდა ჩრდილო დასავლეთით მწვერვალ დიდ ახბაბამდე (3042 მ.) და ჩილდირის ტბის სამხრეთით სოფ. დაშბაშის გავლით სამხრეთიდან უვლიდა ლავაშის ტბას და იქვე, უსახელო მდინარის ხეობით მიემართებოდა ჩრდილო-დასავლეთით ჩილდირის ქედზე მდებარე უსახელო მწვერვალამდე – 3125 მ. ($x=4540000$, $y=8337800$), და ეშვებოდა სამხრეთ-დასავლეთით სოკალთუთანის უღელტეხილზე (2240 მ.), საიდანაც წყალგამყოფი სერით მ. ბუღას (2718მ.) გავლით მიემართებოდა ალაზიუკბერის (ყარსის)⁶ ქედის სერით სამხრეთ-დასავლეთისაკენ, უღელტეხილ ეშაკმეიდანის (2468 მ.) გავლით მ. გუმბრზე (კუმრი 2845 მ.) საიდანაც წყალგამყოფი თხემით გადადიოდა მ. სოგანლიდაგამდე (2805 მ.) და აქედან ხანის უღელტეხილის გავლით საზღვრის ხაზი სამხრეთ-დასავლეთით მიუყვებოდა ჩახიტრბაბა (ბაბას) თხემს და ადიოდა მ. ოიუკტაშზე (2852 მ.). შემდეგ საზღვარი მიუყვებოდა მის თხემს და მიემართებოდა მდ. არაქსის აუზსა და მდ. ჭოროხის შემდინარეების – თორთუმის და ოლთისის წყალგამყოფ თხემზე მდებარე მწვერვალების: კაბიჩანის (2667 მ.),

⁶ ფრჩხილებში ჩასხმულია 5 ვერსიან რუკაზე აღნიშნული საკუთარი სახელები. აქაც და შემდგომში გეოგრაფიული სახელები ტექსტში მოცემულია რუკებზე ასახული ტრანსკრიბციით.

ყარაპაზარის (3133 მ.), კუშკუშლა-ობაზის (3147 მ.), ონუსბაბას (3248 მ.) და ულელტეხილ ხორტოკის (3045 მ.) სამხრეთ-დასავლეთით მართულებით მწვერვალ სულაკის (2978 მ.) გავლით და ნყალგამყოფი თხემით (რომელსაც ივ. ჯავახიშვილი მესხეთის მთის სახელით მოიხსენიებს)⁹ კვეთავდა მდ. ჭოროხს (სოფ. ხოფისტასა და ქიფაის შორის) და ადიოდა პონტოს ქედის სერზე, სადაც ლაზისტანის საზღვარი იყო. აქედან მთა „რკინის პალოს“ - 3478 მ.¹⁰ (აღ.გრ. 40° 28', ჩ.გ. 40° 32') გავლით საზღვარი მიემართება ჩრდილო-ჩრდილო-დასავლეთისაკენ და მდ. კოლოპოტამოსის (კალაპოტამოსის) და მაქის (მაკის) ნყალგამყოფი სერის შემდეგ საზღვარი ეშვება შავ ზღვაზე, დასახლება ოფის ჩრდილო-აღმოსავლეთით 5 კმ-ში სოფ. კელალისთან (იხ. დან. 4. სქემა 3).

აქედან ზღვის სანაპიროთი მანძილი ბათუმამდე 150 კმ-იყო, ხოლო მთლიანად კი ხმელეთით ფსოუმდე იგი 467 კმ-ს შეადგენდა.

საბოლოოდ, პარიზის საზავო ხელშეკრულების მიხედვით, ამ უბანში საქართველოს თანამედროვე საზღვრებს გარეთ მოქცეული ძირძველი ქართული მიწები, ფართობების მიხედვით, შეადგენდა: ლაზისტანის -3925 კმ², ართვინის -2933 კმ², არდაგანის -5724 კმ², ოლთისის -3040 კმ².

⁹ იხ. 1923 წ. გამოცემული „საქართველოს ისტორიული რუკა“
¹⁰ 5 ევრსიან რუკაზე და ახალ რუკებზე ეს მთა უსახელოა. ამ სახელით მას იმონებს ვახუშტი თავის შრომაში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ (1, გვ. 142).

საქართველოს ტერიტორიის და საზღვრების დოკუმენტებისა და კარტოგრაფიული წყაროების ანალიზი
(1918 წლიდან 1960 წლამდე)

2.1. საქართველოს ტერიტორიისა და საზღვრების პრობლემა
1918-1921 წლებში

1918 წლის 26 მაისს საქართველომ გამოაცხადა თავისი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამან წარმოშვა საზღვრების საკითხიც, რამეთუ საქართველო ტერიტორიულად უნდა გამიჯნულიყო რუსეთის, თურქეთის, სომხეთისა და აზერბაიჯანისაგან. 1918 წლის 11 ივნისს შეიქმნა საზღვრების დამდგენი კომისია. მის შემადგენლობაში იყვნენ კაკი წერეთელი, დავით ონიაშვილი, პავლე ინგოროყვა და გენერალი ოდიშელიძე. კომისიის დასკვნით საქართველოს საზღვარი გადიოდა მცირე კავკასიონის ქედზე, მიუყვებოდა ბორჩალოს მაზრის სამხრეთულ საზღვარს, გადადიოდა ვოჭჩას ტბის ჩრდილოეთით წყალგამყოფ ქედზე, უზვევდა ჩრდილო აღმოსავლეთით მდ. აღსტაფაზე მიდიოდა სადგურ ძეგამდე, მოიცავდა საინგილოს.

ამ პრობლემამ უფრო მწვავე ხასიათი მიიღო ერობის („ზემსტვო“) შემოღების დროს. მაშინდელი პოლიტიკური პარტიები დიდი დავის შემდეგ მივიდნენ დასკვნამდე, რომ საერობო ტერიტორიების შემოხაზვისას უნდა ეხელმძღვანელათ მოცემულ ტერიტორიაზე დამაგრებული მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობით. მაგალითად იქ სადაც ქართულ ტერიტორიაზე სახლობდა სომხობა, იგი სომხურ ერობას უნდა მიკუთვნებოდა. ამ ნიშნის გარდა გამოყენებული იყო მოსახლეობის სარწმუნოებაც. წარმოშვა კამათიც (18).

საბოლოოდ მოხდა ის, რომ საქართველომ, სომხეთმა და აზერბაიჯანმა, ყოველმა ცალ-ცალკე, პარიზის კონფერენციისათვის შექმნეს პრეტენზიული შინაარსის მქონე რუკები. 1919 წელს პარიზის საერთაშორისო სამშვიდობო კონფერენციაზე თავი მოიყარეს დელეგატებმა.

საქართველოს მხრიდან დელეგაციის წევრები იყვნენ: კარლო ჩხეიძე (ხელმძღვანელი). კაკი წერეთელი, ივანე ჯავახიშვილი, ზურაბ ავალიანი ვილი და სხვები.

საზღვრების შესახებ ქართულმა დელეგაციამ შემდეგი დოკუმენტი წარმოადგინა:

Приложение

Границы Грузии А. Описание

Сухопутная граница Грузии начинается на восточном побережье Черного моря у устья маленькой речки Макопсе, расположенной в 14 км к юго-востоку от г. Туапсе.

Следуя вверх по течению р. Макопсе, граница проходит по горе Псеушко, с которой стекает эта река, и оттуда продолжается на северо-восток вдоль гребня гор, который отходит от главного хребта Большого Кавказа и создает водораздел между бассейнами р. Туапсе и Аше, впадающих в Черном море.

На севере граница Грузии идет вдоль главного хребта Большого Кавказа, не прерываясь на юго-восток, вплоть до массива Адай-Хох.

За Адай-Хохом граница пересекает р. Ардон у ущелья Касар (недалеко от источника, известного под названием Тазанити и продолжает на восток по Главному хребту Большого Кавказа, по вершинам гор Тепли (Архонский массив) и Казбег.

На этой высоте граница направляется на север, проходит через горы Чач-Хох и Кайджани и пересекает р. Терек в 5 км к северу от станции Ларе напротив маленькой деревни Озми, расположенной на правом берегу реки.

На правом берегу р. Терек граница идет вдоль р. Аркмехи, маленького притока р. Терек, до деревни Лиаджи. Здесь граница поворачивает на юг, проходя по возвышенности правого берега р. Архма (приток р. Аркмехи) до горы Мальчоче-Корт.

Отсюда граница продолжается на юго-восток по хребту Большого Кавказа до горы Кара-Кайа, проходя по древней границе между

Тифлисской Губернией, с одной стороны, и территориями Терека и Дагестана, с другой.

Далее граница Грузии следует по древним границам между Закавказским округом и районом г. Нуха, сворачивает к югу и идет по течению р. Качка-Чай, притоку р. Агричай, вплоть до слияния последней с рекой Алазани.

Отсюда грузинская граница направляется на юг по р. Алазани до р. Куры, отсюда она снова поднимается, принимает направление на северо-запад до слияния с р. Храми. Затем граница Грузии идет вдоль древней границы между районом Борчало (Тифлисская губерния) и Казахи (Елизаветпольская губерния), проходит цепь гор Передового Кавказа, составляющих линию водораздела между бассейнами р. Дебеда-Чай и Акстафа (гора Зикатари, гора Чатин-Даг, гора Соук-Булаг) и дальше на северо-запад до горы Бешекечемас.

Отсюда граница следует вдоль старой границы между Тифлисской и Ереванской губерниями на северо-запад и пересекает р. Бамбак между станциями Чагали и Караклис; затем продолжается по хребту Бесобдал к северо-западу по горам Карагач и Леглидаг, по гребню Мокрых гор.

От Леглидага граница направляется на запад по горам Мадатапан, к югу от озера Мадатапан, затем продолжается до Уч-Тапалана, откуда сворачивает на юг, обходит озеро Чалдил, проходя по вершинам Ачк-Баба и Кисир-Даг, далее по границе между территориями Арлагана и Карса.

От Кисир-Дага граница Грузии направляется на юго-запад по линии водораздела между бассейнами р. Кура (на грузинской территории) и Аркса (на армянской территории). Она проходит по горам Бугатапа, Кабахтапа и Коп; затем по хребту Соганлуг, разделяющему бассейны р. Чорох и Аракс, идет по старой русско-турецкой границе.

На турецкой территории грузинская граница идет на юго-запад, проходит по хребту Чахир-баба, водоразделу между бассейнами верховьев р. Аракса и Олти-Чай (приток р. Чорох).

От горы Оскан граница следует на запад по хребтам Думлудаг, Казан-Бачи и Кортикдаг, огибает с севера верховье Чороха, которое остается за ее пределами, поднимается вверх по Испиру, немного на запад от монастыря Килисакалу до деревни Маден.

На левом берегу Чороха вновь идет на север по гребню гор, ответвляющемуся от Понтийского хребта Лазистана (гора Кашин-Кай). Таким образом, подойдя к Понтийскому хребту, она какое-то время тянется на запад, в районе гор Кирклиар и по линии границы санджака Лазисстана (турецкая территория) направляется на север, к устью р. Калапотамос, между Ризе и Офом на Черном море, омывающем Грузию на западе до устья Макопсе.

Б. Пояснения

Земли, которые должны входить в состав территории Грузинского государства, можно разделить на три категории:

1. Земли, ставшие провинцией Российской Империи после присоединения к ней Грузии в 1801 г.
2. Грузинские земли, отданные Турцией России по Адрианопольскому (1829) и Берлинскому (1878) договорам.
3. Некоторые земли, находящиеся во владении Османской Империи.

Как с исторической, так и с этнической точки зрения, совершенно неоспорима принадлежность земель, обозначенных в пунктах 2 и 3 грузинскому народу, они составляли часть единой и неделимой Грузии, какой она была до того, как ее раздробили, затем их захватила и поработила Турция. Даже будучи обращенными в ислам, их жители сохранили свои этнические черты и продолжили оставаться чистыми грузинами.

Единство всех этих территорий естественным образом определяет общую линию границ Грузии. Только в нескольких пунктах выбор был продиктован чисто практическими целями.

Областями Грузии, сохранившими свою политическую независимость до соединения с Россией, являются: Картлийско-Кахетинское царство, Имеретинское царство, Мингрелское княжество, Гурийско-Абхазское княжество, а также несколько менее значимых областей.

Картлийско-Кахетинское царство позже было преобразовано в Тифлисскую губернию, но без Ахалцихского и Ахалкалакского уездов.

Остальные территории были объединены в Кутаисскую губернию с Сухумским уездом.

Что же касается грузинских земель, которые до 1801 г. уже потеряли свою независимость и оказались во власти Оттоманской Империи, то следует заметить, что по трактату, заключенному в 1783 г. между Грузией и Россией, последняя обязалась вернуть их Грузии, если сумеет получить их у Турции. Часть этих земель, а именно Ахалцихский и Ахалкалакский уезды, отданные Турции в 1829 г., были присоединены потом к Тифлисской губернии. Другая же часть – Батум с округами Ардагана и Олти от Карской губернии – перешли в 1878 г. к России.

То же самое касается Тифлисской губернии, к которой присоединили Закатальский уезд, который был всегда частью Кахетинского царства, но был оторван от него в XIII в. в результате войн с Персией и с той поры населен представителями разных национальностей и местностей.

Следует также заметить, что земли, присоединенные к Восточной Грузии и разделяющие районы Елизаветополя и Эривани, при царском режиме составляли уезд Казаха и часть уезда Александрополя, а сейчас являются границей раздела между Арменией и Турцией.

Из всего сказанного следует, что элементы, составляющие границы грузинского государства, дополняются административными границами Сухумского округа, Кутаисской губернии, Тифлисской губернии и Закатальского уезда, и уездами Ардагана и Олти (Район Карса). Для того, чтобы получить эти составные части, достаточно продолжить на север, в район Большого Кавказа, линию северной границы Сухумского уезда, Тифлисской и Кутаисской губерний и Закатальского уезда, и продолжить восточную границу Закатальского уезда, и линию, которая на юге отделяет старую Тифлисскую губернию от старых губерний Елизаветополя и Эривани вдоль демаркационной линии между двумя западными уездами (Ардаган и Олти) и двумя восточными уездами (Карс и Кагизман) и районом Карса вплоть до пересечения этой линии с турецкой границей.

По мнению грузинского правительства, эта намеченная схема по всей своей длине потребует лишь только небольших поправок практического характера, как, например, в районе Мамисонского перевала, где уточнение линии границ требуется лишь в силу соображения орографи-

ческого порядка, или же на юге, у границ Турции, где Кура образует отличную границу между странами, граница должна пройти по той стороне, где в Куру впадает р. Алазани, поскольку старая граница между Тифлисской и Елизаветопольской губерниями шла параллельно этой реке (Алазани).

Некоторые участки грузинской границы требуют специального пояснения. Это, с одной стороны, граница между хребтом Большого Кавказа и Черноморским побережьем (в пределах бывшей Черноморской губернии) и, с другой стороны, кусок границы между точкой ее пересечения с линией бывшей русско-турецкой границы (после 1878 г.) и южным берегом Черного моря, в пределах вилайета Трелезунда.

Что касается первого участка границы, сформированного рекой Макопсе и начинающегося с ее устья, то ее линия диктуется удобством этой границы с точки зрения административной. С точки зрения этнографической, присоединение к Грузии территории между р.Макопсе и р.Мзымта, которая кстати принадлежала ей в прошлом, не может вызвать возражений. После насильственного выселения отсюда в XIX в. местных кавказских племен, этот край уже не имеет определенного этнографического характера.

Если бы встал вопрос о возвращении на родину горцев, вывезенных в Турцию, или о присоединении части Черноморского побережья к государству на Северном Кавказе, Грузия очевидно не возражала бы против того, чтобы предложенная линия была изменена в этом случае или заменена другой, которая пройдет между реками Макопсе и Мзымта.

Что касается той части границы Грузии, которая предполагает включение в состав Грузии санджака Лазистана, а также части вилайета Эрзерума (в районе р.Чорох), то следует заметить, что эта территория рассматривается нами, как древние грузинские земли, отнятые у Грузии Турцией, но сохранившие свой этнический характер, несмотря на обращение их населения в ислам.¹¹

Июль 1919 г.

¹¹ Georgian Archive. Harvard University. Reel 82, box 25, book 2. Перевод с французского (27)

სომხური რუკის ვარიანტზე სომხეთის ტერიტორიასთან ერთად დამატებით, საზღვარს შიგნით მოქცეული იყო თბილისი, მაზრა, ახალციხის მაზრა, ახალქალაქის მაზრა, მცხეთა, გორი, ბათუმი და ბათუმის ოლქის ნაწილები. მათი „გამჭრიახი“ აზრით გამოდიოდა რომ ეთნიკური ნიშნის მიხედვით სხვის ტერიტორიაზე შექმნილი თემები მიმდებარე ტერიტორიით, სომხეთის კუთვნილებად უნდა ყოფილიყო გამოცხადებული?!

აზერბაიჯანელების მიერ შექმნილი რუკის ვარიანტის მიხედვით მათ საზღვრებში უნდა მოქცეულიყო საინგილო, ბორჩალოს მაზრა, ახალციხის მაზრა, ბათუმის ოლქი მესხეთითურთ. ამ მოთხოვნას საფუძვლად ედო მოსახლეობის სარწმუნოება.

1919 წ. ივ. ჯავახიშვილის მიერ შედგენილი საქართველოს ტერიტორიისა და საზღვრების რუკის მიხედვით (რომლის პირი ფრანგულ ენაზეა შესრულებული), საქართველოს შემადგენლობაში უნდა ყოფილიყო:

1. მიწები, რომლებიც 1801 წელს საქართველოს რუსეთთან შეერთების დროს იყო დაფიქსირებული;
2. ის მიწები, რომლებიც ადრიანოპოლის ზავისა (1829 წ.) და ბერლინის ტრაქტატის (1878 წ.) საფუძველზეა დაკანონებული;
3. ოსმალეთის მფლობელობაში მყოფი ზოგიერთი ტერიტორია (იხ. დან.4.სქემა 4).

გაეცნენ რა ტერიტორიულ პრეტენზიებს ანტანტის სახელმწიფოების უმაღლესმა საბჭომ 1920 წ. მოინონა თავისი კომისიის გეგმა ბათუმისა და მისი ოლქის შესახებ. განზრახული იყო ბათუმი თავისუფალ ქალაქად გამოეცხადებინათ. ბათუმის ოლქის დანარჩენი ნაწილი უნდა გაეყოთ საქართველოსა და სომხეთს. საქართველოს შეუერთდებოდა ოლქის ჩრდილო და აღმოსავლეთი ნაწილი, სომხეთს კი მიეცემოდა ართვინის რაიონი. სომხეთ-საქართველოს დანარჩენი ტერიტორიების საზღვრების გამიჯვნა უნდა მომხდარიყო ამ რესპუბლიკებს შორის მოლაპარაკების გზით. ლაზეთი ცხადდებოდა ავტონომიურ ერთეულად სომხეთის სუვერენიტეტის ქვეშ. ამავე კომისიის რეკომენდაციით უნდა დაწესებულიყო თავისუფალი ტრანზიტის ამიერკავკასიაზე (9).

საქართველოს დელეგაცია ამ გეგმის წინააღმდეგი ნაწილა და მოითხოვა მოეწვიათ სამი მეზობელი რესპუბლიკის (საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი) თათბირი ამ საკითხის მოსაგვარებლად. ლისი დათანხმდა.

1920 წლის 16 მარტს ანტანტის დადგენილების პასუხად საქართველოს დელეგაციის წევრმა ზ. ავალიშვილმა (18) მოამზადა ნოტა¹²:

1. ბათუმის ოლქი, ბათუმისა და ართვინის „ოკრუგები“, ქართველ მუსულმან მცხოვრებთა უმრავლესობით დასახლებული, შეერთებული უნდა იქნეს საქართველოს ტერიტორიასთან.

2. ბათუმის ოლქის დანაწილება და მისი რომელიმე ნაწილის მიკუთვნება სხვა სახელმწიფოზე გამოიწვევს სერიოზულ უსიამოვნებას მეზობელ ხალხებს შორის.

3. თუ დადგინდება, რომ სომხეთს შავ ზღვაზე მიეცეს გასასვლელი რკინიგზის მეშვეობით, მაშინ ამ გასასვლელზე უნდა დამტკიცდეს საქართველოს უზენაესობა.

4. ბათუმში ავტონომიური რესპუბლიკის შექმნა (რომელიც ბათუმის ოლქს უნდა მოიცავდეს), გამოიწვევს გართულებას. აქედან გამომდინარე არც ბათუმის თავისუფალ ქალაქად გამოცხადება მოგვიტანს წარმატებას მეზობელ ქვეყნებთან ურთიერთობაში.

5. საქართველოს მთავრობა მხარს უჭერს და იცავს თავის პრეტენზიებს ყარსის ოლქის ორ მაზრაზე: არდაგანისა და ოლთისის მხარეზე.

6. საერთო პოლიტიკიდან გამომდინარე და იმისათვის, რომ მიღწეული იქნეს სასაზღვრო ხელშეკრულების დამტკიცება, მხარი შეიძლება დაეჭიროს ბათუმის პორტში სამხედრო საზღვაო ბაზის შექმნას და საქართველოსთან ხელშეკრულების დადებას.

ამ ნოტაში გატარებული იყო იდეა იმის შესახებ, რომ თუ არდაგანის და ართვინის ოლქები შევიდოდა საქართველოს შემადგენლობაში, მაშინ მეზობლებს მიეცემოდათ ვინრო დერეფანი შავ ზღვაზე გასასვლელად. აქაც უნდა დაცულიყო პირობა, რომ ამ დერეფანზე გარეცვლდებოდა საქართველოს იურისდიქცია.

¹² რომელშიც გათვალისწინებული იყო ზოგიერთი მომენტები გენერალ ი. ოდიშელიძის მიერ 1920 წ. 4 თებერვალს შედგენილ მემორანდუმიდან (18. გვ. 291-295).

„დიდი დავის შემდეგ, აზერბაიჯანის, სომხეთის და საქართველოს დელეგაციების საერთო სხდომამ ბოლოს აღიარა საქართველოს უზენაესობა ბათუმის ოლქზე. ხოლო ბათუმში დაცულმა მტრულმა როგორც აზერბაიჯანის, ისე სომხეთის ინტერესები. მაგრამ სომხეთმა შემდეგ მოითხოვა კიდევ ბათუმის პორტის ნაწილი და საკუთრებად კი რკინიგზის გასაყვანი მიწა ყარსიდან ბათუმამდე (9, გვ. 72).

1920 წლის 16 აპრილს სხდომაზე სომხეთის დელეგაციამ განაცხადა, რომ იგი ბათუმის ოლქად მიიჩნევს ტერიტორიას მდ. ჭოროხამდე. ე.ი. საზღვარიც აქ უნდა დადებულყო. ბუნებრივია ქართული დელეგაციისათვის ეს საკვებით მიუღებელი იყო. და ამის გამო სომხების ცდა ჩაიშალა. ჩაიშალა ის პროექტიც, რომლის მიხედვითაც სარკინიგზო მაგისტრალის ტერიტორია ყარსიდან-ბათუმამდე მათი კუთვნილება უნდა ყოფილიყო. ქართულმა დელეგაციამ არც ეს მოთხოვნა მიიღო და საბოლოოდ შეთანხმება ვერ მოხერხდა. საქართველოს ტერიტორია და საზღვრები დარჩა იმ ფარგლებში როგორშიც ადრე იყო ქუთაისისა და თბილისის გუბერნიები.

2.2. საქართველო-სომხეთის საზღვარი (1921-1934 წლებში)

1921 წლიდან ამიერკავკასიის ბოლშევიკებმა რესპუბლიკებს შორის საზღვრის დადების უმთავრეს კრიტერიუმად მიიჩნიეს ეთნიკური ნიშანი. მათ მიაჩნდათ, რომ „ნაციონალური გამიჯვნა ეროვნებათა თვითგამორკვევის საფუძვლების ორგანიზაციული გაფორმება"-ო. ამ პოლიტიკამ იქამდე მიიყვანა მაშინდელი ხელმძღვანელობა, რომ სომხეთსა და საქართველოს შორის ტერიტორიების გამიჯვნისას იგნორირებული იქნა მისი უმთავრესი პრინციპი და მეთოდები, რის გამოც გაუთავებელი დავის საგნად იქცა საზღვრისპირა ტერიტორიული რესურსები (ტყე, საძოვრები, სახნავსათესები, წყლის რესურსები) შესაბამისად გართულებული იყო მართვა. დარღვეული იყო გამიჯვნის ისტორიულ-გეოგრაფიული პრინციპიც.

პრობლემისადმი ასეთი დამოკიდებულების პირველი შედეგები კარგად არის ასახული ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის ტე-

რიტორიების გამიჯვნის 1921 წლის 6 ნოემბრის დადგენილებაში.¹³ საარქივო მასალის ერთ ნაწილში ვკითხულობთ: „საქართველოს რევოლუციური კომიტეტის და სომხეთის სახალხო კომისართა მიწვევით მიღწეული სრული შეთანხმების საფუძველზე, ორივე რესპუბლიკას შორის შემდეგი საზღვრები დგინდება: „საზღვარი იწყება უჩტკეპელერის მთიდან კლაკილი ხაზით, დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ მიემართება 8456 ფუტის სიმალიდან ორთულუდაგის (8030 ფუტ.) უღელტეხილამდე და მთა ოკუზდაგიდან ხაზი უხვევს ჩრდილო-აღმოსავლეთით, ხოლო შემდეგ აღმოსავლეთით. იტოვებს რა ჩრდილოეთით ტბა მადატაფას, სოფ. ტროიცკის (კალინინო) და სამხრეთით სოფ. ტატოიხარაბას, კირმირ ხარაბას და დარკეის, აღწევს ლეილდაგის მთამდე, მის თხემზე გამავალი სწორი ხაზით მიდის სოფ. ირგან-ჩაისთან და 798 საყენის მქონე სიმალიდან მიემართება მ.კულუ - ტაშზე (885,5 საფ.), 676 საფ. სიმალის მთაზე, სოფ. საათლოზე 910,739 სიმაღლეების გავლით და სოფ. ჭონდარამდე აღწევს. შემდგომ მიემართება 735,694 საფ. მქონე სიმაღლეებზე და უხვევს სოფ. ახკერპისაკენ, საიდანაც სწორი ხაზით მიემართება სოფ. ოფრეთისაკენ (492 საფ. სიმაღლის ბორცვამდე). შემდეგ გადის სოფ. ხოჯორნისთან არსებულ ეკლესიის ნანგრევებზე სოფ. ბარდაძორზე, სადგურ სადახლოს ჩრდილოეთით მდებარე 1554 ფუტის მქონე ბორცვზე, შემდეგ მიემართება მ. ტაპადაგზე, შემდეგ წარწერა „წყარო“-მდე (რომელიც კაჩაკალას კლდის წარწერიდან ჩრდილოეთითაა) და მთავრდება მ.პოლუტილიბაშთან“¹⁴ (იხ. დან.4. სქ. 5.6).

შენიშვნაში კი აღნიშნულია: სოფ. ირგანჩაი, საატი, ჯანდარი, ახკერპი, ოფრეთი, ხოჯორნი, ბარდაძორი, სადახლო, სამეურნეო ტერიტორიებით და ტყეებით რჩება აღნიშნული ხაზის ჩრდილოეთით (საქართველოს სსრ ფარგლებში). ამ დოკუმენტს ხელს აწერენ სომხეთის მხრიდან მიასნიკოვი, ხოლო საქართველოს მხრიდან კი მდივანი.¹⁵

¹³ უახლესი ისტორიის არქივი ფონ. 607, ან 2, საქ. 3752, გვ. 8.
¹⁴ აღწერა შესრულებულია ერთგვარსიანი რუკის მიხედვით.
¹⁵ საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ 1921 წლის 11 აგვისტოს შეიქმნა კომისია, რომელსაც ევალებოდა სომხეთ-საქართველოს საზღვრის საბოლოო მონუსერიგებაზე საერთაშორისო სასაზღვრო ხაზიდან მარჯვნივ და მარცხნივ (არაუმეტეს 2 ვერსისა) ტყეზე განესაზღვრათ ნეიტრალური ტერიტორიის „ცოცხალი საზღვარი“ მათი ერთობლივი დაცვის მიზნით, მაგრამ წვერთა შორის აზრთა მკვეთრი სხვაობის გამო

პრინციპში ასეთი დოკუმენტის შედგენა, რომელიც ვერ იქნებოდა იურიდიული საფუძველი რუკაზე საზღვრის მოსანიშნად, მიუღებლად შეიძლება ჩაითვალოს, რადგან როგორც დოკუმენტი, საზღვრის ლეგიტიმირების გარანტიას ვერ იძლევა. ამის დამადასტურებელია ის ფაქტი, რომ მთიანი და დანაწევრებული რელიეფის პირობებში, იურიდიული ძალის მქონე დოკუმენტში, აღნიშვნა-მითითება საზღვრის ხაზის იმ ნერტილებისა (პუნქტებისა), რომელთა შორის წირი ჰაერში გამოკიდებულივითაა, არ გვაძლევს იმის უფლებას, რომ იგი გავატაროთ პატარა, დიდ ან მცირე თხემებზე, უღელტეხილებზე ან კიდეც მდინარეებზე. მაგალითად, დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ სოფ. ახკერპიდან სოფ. ოფრეთზე საზღვრის ხაზი მიემართება სნორხაზოვნად. ყოვლად დაუშვებელია, რომ დემარკაციის დოკუმენტში ამ ფორმით იყოს მოცემული საზღვრის ხაზის მიმართულება, როცა ამ ორ პუნქტს შორის მდებარე მარტო სოფ. ჩანახჩისა და ახკერპს შორის 1000 მეტრის სიმაღლის და 4 კმ. სიგრძის წყალგამყოფი სერი მდებარეობს და თანაც ისინი მდ. შულავერის ხეობით არიან ერთმანეთისაგან გამოყოფილი.

მიუხედავად იმისა, რომ 1921 წ. 6 ნოემბრის დადგენილების ტექსტი ძალზე მოკლეა, იგი მაინც სავსეა უზუსტობებითა და შეცდომებით. ადგილი აქვს მთებისა და ადგილის სიმაღლეების ზომის სხვადასხვა (ფუტი, საფენი) სისტემებში გამოსახვას.

როგორც ჩანს, საზღვრის დადგენაზე და ტექსტზეც არაკვალიფიცირებული სპეციალისტები მუშაობდნენ. ტექსტს საფუძველად უდევს 2 ვერსიანი რუკა.

აღნიშნული დადგენილების საფუძველზე საზღვრის ხაზი საქართველოსა და სომხეთს შორის დამტკიცებული იქნა. მის საილუსტრაციოდ საარქივო მასალას ერთვის ის სქემაც, რომლის ახლიც თვალსაჩინოების მიზნით დავურთეთ ამ ტექსტს. ამ სქემასა (5) და დადგენილების ტექსტს შორის არსებული სხვაობის გამო შევეცადეთ საზღვრის ხაზი ჯერ დაგვედგინა 2 ვერსიან რუკაზე და შემდეგ იგი გადმოვიტანეთ 5 ვერსიან რუკის საფუძველზე (იხ. დან.4.სქ.6).

მან შეწყვიტა ფუნქციონირება. საკითხის გადაწყვეტა დაეწავლა სომხეთისა და საქართველოს მინსახკომებს (უახლესი ისტორიის არქივი, ფონ. 607, ან 1. საქ. 75).

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ 6 სექმაზე ის სიმართლევცაა ასახული
თუ საზღვარი სად უნდა გადიოდეს ორ რესპუბლიკას შორის. სექმაზე
ეს პერსპექტივა პუნქტირებითაა აღნიშნული.

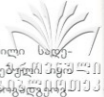
ქვემოთ ჩვენ ვნახავთ, რომ ასეთ სტილში ჩატარებული „სადე-
მარკაციო“ სამუშაოების გამო როგორი კამათის საგნად არის
ქცეული უღელტეხილ მგლისჭიშკარსა, სადახლოსა და ლალვარის
ქედს შორის მოქცეული არე.

ნანილობრივ ამ გარემოების გამო 1923 წლის 30 აპრილს ამიერ-
კავკასიაში მაზრების ადმინისტრაციული მოწყობის კომისიის
სხდომის 4 ოქმში (რომელსაც ამიერკავკასიის ცენტრალური აღმას-
რულებელი კომისიის თავმჯდომარე ვ. ამბარცუმიანი თავმჯდო-
მარეობდა), გამოტანილი იქნა დადგენილება სომხეთსა და საქარ-
თველოს შორის საზღვრის ხაზის ნანილობრივი ცვლილების შესახებ.¹⁶

ეს ცვლილება იწყება სოფ. საატლოდან (საატლიდან). 1921 წლის 6
ნოემბრის დადგენილებისგან განსხვავებით 1923 წლის 30 აპრილის
დადგენილებით სოფ. საატლოდან საზღვრის ხაზი ადიოდა ლოქის
უღელტეხილზე, შემდეგ მთა ლოქზე (2122 მ.) და სომხეთის ქედის
თხემით იგი მიემართება მ. ოსინოვიაის (1881 მ.) გავლით უღელ-
ტეხილ მგლისჭიშკარზე. ამ უკანასკნელიდან საზღვარი გააგრძელეს
მ. კრესტოვიაისაკენ (1978 მ.)¹⁷ და შემდეგ სამხრეთ-აღმოსავლეთური
მიმართულებით მ. იაგარტამის (2257 მ.) გავლით მიემართება მ. ლალ-
ვარზე (2543 მ.). აქედან მთების: ბუაჩანარის (1441 მ.), კეჩელკონტის
(1474 მ.) გავლით საზღვრის ხაზი უკვე მიემართება ჩრდილოეთით და
სადგურ სადახლოს უვლიდა აღმოსავლეთიდან. აქედან იგი მიემარ-
თება იმ სქემის შესაბამისად რომელიც 1921 წ. 6 ნოემბრის გადაწყ-
ვეტილებით იყო დადგენილი. აქვე შევნიშნავთ, რომ 1923 წ. 30
აპრილის დადგენილების საფუძველზე საქართველო-სომხეთის
საზღვარი უღელტეხილ მგლისჭიშკარიდან აღმოსავლეთით მდ. დე-
ბედამდე თითქმის ახლო იყო გეოგრაფიულ ლოგიკასთან (იხ. დან.4.
სქ. 6).

¹⁶ უახლესი ისტორიის არქივი ფონ. 607. ან 1. საქ. 75

¹⁷ ამჟამად ამ მთას ეწოდება არაქელი.

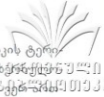

1923 წ. 30 აპრილის გადაწყვეტილებით დადგენილი სადემარკაციო ხაზის გატარების აუცილებლობა მოტივირებული იყო იმით, რომ 1921 წ. დამტკიცებული არ ითვალისწინებდა რაფიული ელემენტების თავისებურებას, არ იყო შერჩეული და გამოყენებული ბუნებრივი ზღუდეები, საზღვრის ხაზები გავლებული იყო სოფლიდან სოფლამდე დიდ მანძილზე და ამიტომ იგი ჰაერში გამოკიდებული ხაზის ხასიათს ატარებდა (იხ. სქ. 5). ამასთან დადგენილებაში მინიშნებულია, რომ იგი სრულებით არ ითვალისწინებდა რესპუბლიკების ისტორიულ-გეოგრაფიულ და ეკონომიკურ თავისებურებებს, რის გამოც იქმნებოდა მთელი რიგი გაუგებრობები საზღვრისპირა ზოლის ტყით, საძოვრებით, სახნავ-სათესებით სარგებლობის, ან მთლიანად სამეურნეო ტერიტორიული ღონისძიებების დაგეგმვისას.

1923 წლის 30 აპრილის დოკუმენტებში აღნიშნულია, რომ სომხეთსა და საქართველოს შორის სახელმწიფო საზღვრის რეგულირების საკითხი წამოიჭრა შემდეგი გარემოებების გამო, 1) რომ „ყველა მდინარეები და წყაროები, რომლებიც ბორჩალოს მაზრის დაბლობ ნაწილებს კვებავენ წყლით, სათავეს იღებენ იმ მასივებში, რომლებიც 1921 წ. 6 ნოემბრის დადგენილებით სომხეთზე იქნა მიკუთვნებული. ის ტყეები, რომლებიც ებჯინებიან – ლოქალავარის ქედს ამჟამად ლორეს რაიონის მოსახლეობის მიერ ბარბაროსულად ნადგურდება და ბორჩალოს დაბლობ ადგილებს უმზადებს საშინელ კატასტროფას; სომხეთის სატყეო ადმინისტრაცია კი, რომელიც ლალვარის ქედის გადაღმა მხარეს მდებარეობს, ფიზიკურად სათანადოდ ვერ ახერხებს ტყეების დაცვას. ამას ისიც ემატება, რომ ისინი ჩრდილოეთით მიინევენ და ნეიტრალიზაციას უკეთებენ იმ ხელუხლებელ ტყის ზოლსაც, რომელიც მათ არ ეკუთვნის“.¹⁸

2) რომ „ბორჩალოს მაზრის სოფლების სამელიორაციო ტერიტორია და ტყეში მდებარე საძოვრები დარჩა სომხეთის ტერიტორიაზე. ტყის ამ საძოვრებთან, საქართველოს დაქვემდებარებული ბორჩალოს მაზრის მოსახლეობას საუკუნეების მანძილზე სასიცოცხლო კავშირი ჰქონდა და მის გარეშე პირუტყვის გამოკვება წარ-

¹⁸ უახლესი ისტორიის არქივი, ფონ. 607, ან 1, საქ. 75.

მოუდგენელია. ამის გამო მათი დატოვება სხვა რესპუბლიკის ტერიტორიაზე ქმნის განუსაზღვრელ წინააღმდეგობებს და უხელმძღვანელებს, რომელსაც უკულტურო და ბნელი მოსახლეობა თავს უყენებს. ამჟამად, აღნიშნულია დოკუმენტში: „უკვე იგრძნობა ეს არანორმალურობა და მოსახლეობაში სუფევს უკმაყოფილება. ამასთან ერთად ჯანმრთელ მაღალმთიან ლორეს რაიონს სრულიად არ ესაჭიროება აღნიშნული სამწყემსო ადგილები“.¹⁹

3) რომ 1921 წ. 6 ნოემბრის შეთანხმებით საზღვრების დადგენის პრინციპი არასწორი იყო.

4) რომ „საქართველო შეუდგა ჩათახის თუჯსადნობი ქარხნის აღდგენას, რომელსაც არა მარტო საქართველოსთვის, არამედ მთელი ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ცხოვრებაში, 300 ათასი ფუთი თუჯის გამოდნობა, მნიშვნელოვან ფაქტორს შექმნის. ამ ქარხნის ნორმალური მოქმედებისათვის საჭიროება მოითხოვს დიდი რაოდენობის ხეს, ხოლო ძრავების მოქმედებაში მოსაყვანად კი, წყლის იმ რესურსებს, რომელიც ლალვარის ქედიდან დაედინება.

ამიტომ აუცილებლობა მოითხოვს, ქარხნისათვის გამოიყოს ტყის დიდი მასივი, რომელიც ლოქლალვარის ქედს აქეთ არის მოქცეული.“²⁰

5) რომ „სომხეთსა და საქართველოს შორის 1918 წელს მომხდარი ომის დაზავებისას ინგლიელების შუამავლობით ლოქლალვარის ქედის ჩრდილო ფერდობი ნეიტრალურ ზონად იყო გამოცხადებული და ქმნის გაუგებრობას.“²¹

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულის საფუძველზე საქართველოს მინსახკომის სახალხო კომისარიატის გადაწყვეტილებით დაისვა საკითხი 1921 წ. 6 ნოემბრის დადგენილების გადასინჯვის, რომლის შედეგებიც საბოლოოდ დამტკიცდა 1923 წ. 30 აპრილის გადაწყვეტილებით.

აღნიშნულის გამო 1923 წლის 7 მაისს სომხეთის მინსახკომის კოლეგიის წევრმა ათაბეკიანმა „განსაკუთრებული მოსაზრება“ გამოხატა წერილობით. წერილში ვკითხულობთ: „კომისიამ თავისი 1923 წლის 30 აპრილის დადგენილებით შეცვალა 1921 წლის 6 ნოემბრის

¹⁹ უახლესი ისტორიის არქივი. ფონ. 607, ან 1, საქ. 75, 75 გვ. 13.

²⁰ იქვე, გვ. 3-4.

²¹ იქვე, გვ. 22-24.

დადგენილება, სომხეთსა და საქართველოს შორის დადგენილი საზღვრის შესახებ და ამით ზიანი მიაყენა ახტალის იმ სატყეო მუხრანობას, რომლისთვისაც საქართველოს მინსახკომმა სომხეთს დაუთმო ტყე". შემდგომ იგი აღნიშნავს, რომ "...საზღვრის მომიჯნავე სოფლები განიცდიან ტყით უკმარისობას და ალავერდის ქარხანაც საჭიროებს ტყეს"-ო. ამის გამო მან გამოხატა პრეტენზია, არ ეთანხმება ამ დადგენილებას და მოითხოვა 1921 წლის 6 ნოემბრის დადგენილების ძალაში დატოვება.²²

1923 წლის დადგენილების გამო სომხეთის ადმინისტრაციის მხრიდან გახშირდა წერილები, მაგრამ მოსახლეობა ამ გადაწყვეტილებას არ გაუღიზიანებია. ვითარების დარეგულირების მიზნით ამიერკავკასიის ცაკმა გამოიტანა გადაწყვეტილება, რომ სომხეთსა და საქართველოს მინსახკომების კომისრებს კვლავ ჩაეტარებინათ მუშაობა ტერიტორიულ გამიჯვნაზე.

1924 წლის 10 მარტით დათარიღებული დეპეშით ბორჩალოდან ატყობინებდნენ ამიერკავკასიის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის მდივანს, რომ სოფ. ოფრეთის ხელმძღვანელობა უკმაყოფილებას გამოთქვამს, რომ სოფ. ჯილიზაში ჩამოსახლებული სომხები იტაცებენ და ერთმანეთს შორის ინანილებენ იმ ნათესებსა და სათიბებს, რომლებიც სოფ. ოფრეთის მცხოვრებლების კუთვნილებაა.²³

1924 წლის 10 სექტემბრის ამიერკავკასიის ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს ატყობინებს დეპეშით სომხეთის მინსახკომის მოადგილე ვინმე შადუნცი, რომ „სომხეთის ტყის დიდი ფართობი (20000 დესიატინა) საქართველოს მინსახკომმა თავისი ინიციატივით აჩუქა ჩათახის თუჯსადნობ ქარხანას.²⁴

იმავე წლის 11 სექტემბერს საქმინსახკომის თავმჯდომარის პასუხში აღნიშნულია, რომ დეპეშაში გამოთქმული პრეტენზია უსაფუძვლოა, რამეთუ ჩათახის თუჯსადნობ ქარხანაზე გადაცემული ტყის მასივი სომხეთის ტერიტორიაზე არ მდებარეობსო, მაგრამ თუ

²² უახლესი ისტორიის არქივი. ფონ. 607, ან 1, საქ. 75, გვ. 10.

²³ იქვე, გვ. 11.

²⁴ იქვე, გვ. 16.

რაიმე პრეტენზიაზეა საუბარი, მაშინ იგი კომისიამ უნდა გადაწყვიტოს.²⁵ ასეთი დასკვნა ბუნებრივია სომხებს ხელს აძლევდა.

სომხეთის მხარის ანალოგიური შინაარსის ნერილები და ნაჩივრები მრავლადაა საარქივო მასალებში დაცული, რომლებიც სუბიექტურ ხასიათს უფრო ატარებს, ვიდრე ობიექტურისას, რაზეც აქ მოყვანილი მასალებიც ნათლად მეტყველებენ.

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ლალვარის ქედის ჩრდილო ფერდობზე განლაგებული ტყის მასივები, იმ მოტივით, რომ თითქოს სომხეთი უტყეო რესპუბლიკაა და, რომ 1921 წლის გადაწყვეტილებაში ეს მხარეც იყო გათვალისწინებული; გინდა არ გინდა, ტყე სომხეთზე უნდა დაკანონებულიყო. როგორც შემდგომში ირკვევა, ამას ისინი სხვადასხვა ფორმითა და ხერხებით მაინც აღწევდნენ. აღნიშნულის სარწმუნოდ მრავალი ფაქტის მოყვანა შეიძლება, მაგრამ დავკმაყოფილდეთ მხოლოდ არსებითით.

მოხდა ის, რომ სასოფლო-სამეურნეო ტერიტორიების გამიჯვნისათვის 1927 წლის 20 აპრილიდან, დაწყებული იქნა საზღვრისპირა ზოლის ტოპოგრაფიული სამუშაოები.²⁶

1928 წლის 10 აგვისტოს საქართველოს და სომხეთის მინსახკომები შეთანხმდნენ ბორჩალოს და ლორეზამბაკის მაზრების ადმინისტრაციულ-სამეურნეო გამიჯვნის თაობაზე, რომლის ძალითაც ლალვარის ქედის ჩრდილო ფერდობის ტყეები დარჩა სომხეთის გამგებლობაში, ხოლო ვინაიდან მიიჩნიეს, რომ ტყეებს ნყალდამცავი მნიშვნელობა აქვს, მასზე დაანესეს განსაკუთრებული ზედამხედველობა.²⁷ ამ ფაქტმა კიდევ უფრო გაამაგრა სომხეთის სუბიექტური მოთხოვნები.

1929 წლის 2 სექტემბერს ამიერკავკასიის ცაკმა პრეზიდიუმზე დაამტკიცა საქართველოსა და სომხეთს შორის მ. ლეგლიდაგიდან ბაბაყარის ქედამდე დადგენილი საზღვრები, რომლის ძალით სოფლები: ახკერპი, ჩანახჩი, ბარდაძორი მოექცა საქართველოს საზღვრებში, მაგრამ ამ დადგენილებას მოჰყვა პროექტი 2 სექტემბრის დადგენილების დამატებისა და ცვლილების შესახებ (იგივე მონაკ-

²⁵ უახლესი ისტორიის არქივი. ფონ. 607, ან 1, საქ. 75, გვ. 15.
²⁶ უახლესი ისტორიის არქივი. ფონ. 607, ან 1, საქ. 1766.
²⁷ იქვე, საქ. 2531, გვ. 24-26.

ვითზე). ამ პროექტით აღნიშნული სოფლები სომხეთის ტერიტორიაზე უნდა მოქცეულიყო.²⁸

ამ პროექტის თაობაზე სრულიად საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის მცირე პრეზიდიუმის სხდომის 1929 წ. 5 სექტემბრის 30 ოქმის დადგენილებით, ამიერკავკასიის ცაკის წინაშე აღიძრა შუამდგომლობა, რათა ყოფილი ბორჩალოს მაზრის სოფლები: ახკერპი, ჩანახჩი და ბარდაძორი არ მიენერათ სომხეთის რესპუბლიკაზე და დატოვებულიყო ტფილისის ოლქის ფარგლებში. შესაბამისად, ოქმის ამონაწერი წარედგინა ამიერკავკასიის ცაკს 1929 წ. 12 სექტემბერს.²⁹

მაგრამ, როგორც შემდგომში ირკვევა ზემოთ აღნიშნული დამატების პროექტი დაკანონდა და მისი მიხედვით საზღვრის ხაზის გადანევის შედეგად აღნიშნული სოფლები მოექცა სომხეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე. სწორედ ამ ბოლო ვარიანტით გატარებულმა საზღვრის ხაზმა ფართო ასახვა ჰპოვა სხვადასხვა საუნწყებო თემატური შინაარსის რუკებზეც. ამის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ ამიერკავკასიის წყლის კადასტრის ბიუროს მიერ 1:300000 მასშტაბში შედგენილი და 1929 წ. გამოცემული ქცია-ხრამის აუზის მდინარეების რუკა.

უნდა შევნიშნოთ, რომ უკვე 1929 წლიდან მოყოლებული სადემარკაციო დოკუმენტებში ფიგურირებას იწყებს გამართული კარტოგრაფიული ინფორმაცია, რითაც შესაძლებელი ხდება ტოპოგრაფიული რუკის საფუძველზე მათი აღდგენა და ინტერპრეტაცია. აღნიშნულის მიზნით ცნობისმოყვარე მკითხველს და სპეციალისტებს, ცხრილების სახით ვთავაზობთ იმ ინფორმაციას (იხ. ცხრილი 3), რომლის საშუალებითაც აქ მოტანილ სქემებზე ზუსტად არის აღდგენილი საზღვრის ხაზის ნერტილების განლაგება და კონტური.³⁰

²⁸ უახლესი ისტორიის არქივი. ფონ. 607, ან 1, საქ. 1766, გვ.3.

²⁹ უახლესი ისტორიის არქივი. ფონ. 4 ან. 3. საქ. 373, გვ. 1-3.

³⁰ ვინაიდან ამ პერიოდში ფართო გამოყენებაში იყო ძველი ტოპოგრაფიული რუკები და მათზე ათელის სანყისი იყო ფეროს მერიდიანზე, ხოლო თანამედროვე ტოპოგრაფიულ რუკებზე კი იგი გრინვიჩის მერიდიანზეა, ამიტომ საზღვრის ხაზის ნერტილების გრძედთა შესაბამისი მნიშვნელობები ცხრილში მოცემულია ათელის ორივე სანყისიდან.

არსებული საარქივო მასალის ანალიზით ვრწმუნდებით, რომ საქართველოსა და სომხეთს შორის 1923 წლიდან 1929 წლამდე ჩათვლით საზღვრის ხაზის გადანევის უმთავრეს მიზეზად ქვეყნის ფიგურირებდა ტყე და საზღვრისპირა სოფლების სომხური მოსახლეობა. რის გამოც იქნა მიღებული 1928 წ. 18 თებერვალის გადანყვეტილება და 1929 წ. 2 სექტემბერის დადგენილება. სადაც აღნიშნულია, რომ „...დადგინდეს საზღვარი ბორჩალოსა და ლორე-ბამბაკის მაზრებს შორის ლეგლიდაგიდან მ.ბაბაყარამდე – მთელს სიგრძეზე“.³¹ ხოლო ამ უკანასკნელის დამატებისა და ცვლილების პროექტის დასაბუთება იმის შესახებ, თუ რით იყო განპირობებული და რატომ განხორციელდა ეს ფაქტი, მასალებში არ ჩანს. მაშინ, როდესაც სოფლებს შორის სადაო საკითხების მოგვარება და ტყეების გადანაწილების შედეგები 2 სექტემბრის დოკუმენტშია ჩამოთვლილი.³²

1929 წლის ორი სექტემბრის დადგენილების დამატებისა და ცვლილებების პროექტში მოცემული კოორდინატების საფუძველზე და თანამედროვე ტოპოგრაფიულ რუკებზე მათი ინტერპრეტაციის შედეგად 1:200000 მასშტაბში შედგენილ სქემას თუ დავხედავთ (იხ. სქემა 6), შევამჩნევთ, რომ 1923 წელს და 1929 წლის 2 სექტემბერს გატარებული საზღვრის ხაზების გადანევის შედეგებში იკითხება სწრაფვა ჩრდილოეთისაკენ ანუ ქართული მიწის დაუფლებისაკენ. სომხეთზე იმ მიწების დაკანონებისაკენ, რომელმაც თურქეთიდან სხვადასხვა დროს დევნილი სომხობა შეიფარა. საარქივო მასალებით ირკვევა, რომ ჩრდილოეთისაკენ საზღვრის ხაზის გადანევას შემდგომ თვით სომხურმა მოსახლეობამ შეუშალა ხელი, რამეთუ ასეთი გადანყვეტილებით სოფლების: ოფრეთის, ახკერპის და ჩანახჩის მიდამოების მოსახლეობა ხელოვნურად ექცეოდა სოციალურ-ეკონომიკური და ადმინისტრაციული მომსახურების ვაკუუმში. აღნიშნულის დამადასტურებელ ფაქტს შეიცავს საარქივო მასალებში დაცული ნერილი იმის შესახებ, რომ 1929 წ. ჩატარებულმა საზღვრის გადანევამ ახკერპის, ჩანახჩის და ბარდაძორის სომხურ მოსახლეო-

³¹ უახლესი ისტორიის არქივი. ფონ. 607. ან 1 საქ. 1766.
³² იქვე, საქ. 2531, გვ. 24.

ბაში აღშფოთება გამოიწვია და ბორჩალოს რაიკომის მდივნის ბაღ-
დასაროვისაგან მოითხოვეს, რომ ზომები მიეღოთ, რათა ქსნის რაიონი
და სამეურნეო ტერიტორია არ მიკუთვნებოდა სომხეთის ტერიტორიას.³³

ბოლოს და ბოლოს, მოსახლეობის გაუთავებელი დავის გამო როგორც იქნა 1934 წლის 18 თებერვალის და 2 მარტის დადგენილების და 90 ბრძანების თანახმად, აღნიშული უბანი ნაწილობრივ დაუბრუნდა თავის ისტორიულ პატრონს³⁴, მაგრამ საზღვრის ხაზის დაკანონებას მხოლოდ ერთი არგუმენტი ედო საფუძვლად ტყე, ე.ი. საზღვრის კონტურის ხასიათი განისაზღვრა ტყის კონტურით. ამ არგუმენტის ნყალობით იქამდე მივიდა საქმე, რომ სოფლები ჩანახჩი, ხოჯორნი და ბარდაძორი მომიჯნავე ტყის მასივით ისე მტკიცედ არიან შემოზღუდული საზღვრის ხაზით, რომ სამეურნეო და სხვა ტერიტორიები დღესაც მრავალი გაუგებრობისა და კამათის საგნად არის ქცეული. ამ სავეალალო ფაქტის შედეგად ტყეს დაესაკუთრა სომხეთი და ჰუჯაბის ეკლესიაც მათ მხარეზე მოექცა (იხ.დან.4. სქ. 6).

ცხრილი 3

სომხეთ-საქართველოს საზღვრის ხაზის წერტილების კოორდინატები
პროექტი
(1920 წ. 2.IX დადგენილებისა და დამატების შესახებ)

	ათვლილი კოორდინატები ფეროს მერიდიანიდან		ათვლილი კოორდინატები გრინვიჩის მერიდიანიდან		შენიშვნა
	განედღი	გრძედღი	განედღი	გრძედღი	
1	2	3	4	5	6
1	41°10'20	61°36'42"	41°10'20	43°56'55"55	
2	41°10'02"25	61°37'32"05	41°10'02"25	43°57'46"	
3	41°12'15"4	61°45'10"03	41°12'15"04	44°05'13"33	
4	41°12'05"	61°45'04"02	41°12'05"	44°05'18"32	
5	41°11'34"09	61°45'06"09	41°11'34"	44°05'19"39	

³³ უახლესი ისტორიის არქივი. ფონ. 284. ან 3, საქ. 373, გვ. 5.
³⁴ უახლესი ისტორიის არქივი. ფონ. 607. ან 1, საქ. 3341, გვ. 30-31.

1	2	3	4	5	6
6	41°11'30"	61°45'08"06	41°11'30"	44°05'21"36	 <p>საქართველოს გეოდეზიისა და კარტოგრაფიის აგენტობა</p>
7	41°42'4"05	61°45'56"09	41°11'29"05	44°06'10"36	
8	41°11'35"02	61°46'30"06	41°11'35"02	44°05'43"36	
9	41°11'24"	61°47'08"02	41°11'24"	44°07'22"32	
10	41°11'18"03	61°47'26"06	41°11'18"03	44°07'40"31	
11	41°11'20"07	61°47'48"03	41°11'20"07	44°08'02"33	
12	41°11'24"	61°48'04"08	41°11'24"	44°08'17"38	
13	41°11'27"07	61°49'36"02	41°11'27"07	44°09'49"32	
14	41°11'39"	61°49'42"03	41°11'39"	44°09'45"33	
15	41°11'54"	61°49'50"08	41°11'54"	44°10'03"38	
16	41°12'05"4	61°49'57"02	41°12'05"4	44°10'10"32	
17	41°12'34"6	61°50'06"6	41°12'34"6	44°10'19"36	
18	41°12'45"4	61°50'49"6	41°12'45"4	44°10'32"36	
19	41°14'10"4	61°50'50"4	41°14'10"4	44°11'04"	
20	41°14'28"2	61°50'40"6	41°14'28"2	44°10'53"	
21	41°14'46"8	61°50'30"6	41°14'46"8	44°10'44"	
22	41°14'49"9	61°30'45"7	41°14'49"9	44°11'09"2	
23	41°14'36"7	61°51'02"5	41°14'36"7	44°11'16"2	
24	41°14'19"6	61°51'49"1	41°14'19"6	44°12'03"31	
25	41°14'12"3	61°52'20"3	41°14'12"3	44°12'34"33	
26	41°14'05"4	61°52'48"3	41°14'05"09	44°13'02"33	
27	41°14'17"4	61°53'43"4	41°14'17"4	44°13'59"34	
28	41°14'27"8	61°54'02"5	41°14'27"8	44°14'16"36	
29	41°14'19"4	61°54'24"6	41°14'19"4	44°14'39"8	
30	41°13'59"8	61°54'58"8	41°13'54"8	44°15'12"8	
31	41°13'53"1	61°59'17"	41°13'53"1	44°15'31"	
32	41°13'38"9	61°55'53"8	41°13'38"9	44°16'07"8	
33	41°13'29"2	61°56'05"3	41°13'24"2	44°16'19"33	
34	41°13'15"4	61°56'37"3	41°13'15"4	44°16'51"33	
35	41°12'48"6	61°57'08"	41°12'48"6	44°17'12"	
36	41°12'53"	61°57'06"7	41°12'53"	44°17'10"37	
37	41°12'58"3	61°57'26"7	41°12'58"3	44°17'40"35	
38	41°12'46"8	61°57'40"4	41°12'46"8	44°18'03"5	
39	41°13'0"4	61°58'04"7	41°13'0"4	44°18'15"35	
40	41°12'58"6	61°58'16"03	41°12'58"6	44°18'30"28	

1	2	3	4	5	6
41	41°12'56"2	61°58'20"0	41°12'56"2	44°18'34"25	၂၅၂၅၂၅၂၅၂၅၂၅
42	41°13'00"	61°58'30"7	41°13'00"	44°18'44"35	၂၅၂၅၂၅၂၅၂၅၂၅
43	41°12'45"5	61°58'47"3	41°12'5"6	44°19'01"45	
44	41°13'38"0	61°53'06"6	41°12'38"0	44°13'20"25	
45	41°12'34"7	61°59'06"0	41°12'34"7	44°19'20"0	
46	41°12'22"	62°00'00"	41°12'22"	44°20'14"	
47	41°12'07"3	62°00'18"9	41°12'07"3	44°28'32"55	
48	41°12'24"7	62°00'38"8	41°12'24"7	44°20'52"03	
49	41°12'33"3	62°00'33"6	41°12'33"3	44°20'47"25	
50	41°12'42"1	62°00'28"4	41°12'42"1	44°20'42"05	
51	41°13'18"8	62°00'30"5	41°13'18"8	44°20'44"15	
52	41°13'23"	62°00'20"	41°13'23"	44°20'34"25	
53	41°13'39"3	62°00'30"2	41°13'39"3	44°20'43"45	
54	41°13'46"7	62°00'46"	41°13'46"7	44°21'00"	
55	41°13'51"4	62°00'58"7	41°13'51"4	44°20'12"35	
56	41°14'00"8	62°01'09"0	41°14'00"8	44°21'23"0	
57	41°13'55"2	62°01'25"4	41°13'35"2	44°21'38"05	
58	41°13'40"7	62°01'31"1	41°13'40"7	44°21'53"35	
59	41°13'24"4	62°02'42"0	41°13'24"4	44°22'46"25	
60	41°13'23"2	62°03'04"7	41°13'23"2	44°23'18"55	
61	41°13'08"1	62°03'20"1	41°13'08"1	44°23'35"35	
62	41°12'46"6	62°03'56"4	41°12'46"6	44°24'10"05	
63	41°12'25"4	62°04'25"	41°12'25"4	44°24'38"25	
64	41°12'09"8	62°04'36"5	41°12'09"8	44°24'50"15	
65	41°11'36"9	62°05'32"6	41°11'36"4	44°25'46"25	
66	41°11'23"8	62°07'21"	41°11'23"8	44°27'44"05	
67	41°10'57"3	62°07'48"7	41°10'57"3	44°28'02"35	
68	41°11'20"8	62°08'58"2	41°11'20"8	44°25'11"45	
69	41°11'23"7	62°09'18"8	41°11'23"7	44°29'32"45	
70	41°11'32"	62°09'37"6	41°11'32"	44°29'51"25	
71	41°11'44"7	62°10'07"4	41°11'44"7	44°30'21"05	
72	41°12'49"2	62°11'01"6	41°12'49"2	44°31'25"25	
73	41°13'32"4	62°11'35"8	41°13'32"4	44°31'48"45	
74	41°14'07"0	62°13'16"0	41°14'07"0	44°33'29"6	
75	41°14'11"	62°13'59"2	41°14'11"	44°34'12"7	

1	2	3	4	5
111	41°13'12"7	62°25'55"4	41°13'12"7	44°46'09"5
112	41°13'12"1	62°26'00"5	41°13'12"1	44°46'14"2
113	41°13'26"4	62°26'15"2	41°13'26"4	44°46'29"0
114	41°13'14"4	62°26'32"4	41°13'14"4	44°46'46"05
115	41°13'41"3	62°27'04"0	41°13'41"3	44°47'17"25
116	41°13'46"0	62°27'37"0	41°13'46"0	44°47'50"25
117	41°13'22"8	62°28'13"6	41°13'22"8	44°48'27"3
118	41°13'08"0	62°28'29"6	41°13'08"0	44°48'43"3
119	41°13'13"5	62°29'07"3	41°13'13"5	44°49'21"0
120	41°12'47"5	62°29'18"0	41°12'47"5	44°49'31"25
121	41°12'47"4	62°29'54"0	41°12'47"4	44°50'07"25
122	41°13'09"2	62°29'47"6	41°13'09"2	44°50'01"25
123	41°13'20"2	62°30'27"2	41°13'20"2	44°50'41"0
124	41°12'39"6	62°30'38"8	41°12'39"6	44°50'52"24
125	41°12'28"	62°31'03"7	41°12'28"	44°51'17"4
126	41°12'28"0	62°31'34"0	41°12'28"0	44°51'47"36
127	41°12'19"6	62°31'51"6	41°12'19"6	44°52'04"26
128	41°12'17"9	62°31'58"2	41°12'17"9	44°52'11"45
129	41°12'11"9	62°32'22"9	41°12'11"9	44°52'35"55
130	41°12'16"5	62°32'37"3	41°12'16"5	44°52'50"28
131	41°12'16"3	62°32'45"9	41°12'16"3	44°52'59"4
132	41°12'25"9	62°33'05"8	41°12'25"9	44°53'19"45
133	41°12'33"2	62°33'18"4	41°12'33"2	44°53'32"05
134	41°12'40"9	62°33'30"9	41°12'40"5	44°53'44"55
135	41°12'42"7	62°33'45"0	41°12'42"7	44°53'59"25
136	41°17'14"0	62°28'20"5	41°17'14"0	44°48'33"15
137	41°17'47"1	62°28'34"0	41°17'47"1	44°48'47"25
138	41°18'08"9	62°28'53"7	41°18'08"9	44°49'07"35
139	41°18'11"9	62°28'55"4	41°18'11"9	44°49'08"05
140	41°18'12"5	62°29'21"15	41°18'12"5	44°49'34"8
141	41°18'05"5	62°21'23"75	41°18'05"55	44°49'37"40
142	41°18'05"9	62°29'24"1	41°18'05"9	44°49'37"26
143	41°18'00"1	62°29'52"4	41°18'00"1	44°50'06"05
144	41°18'02"	62°29'38"	41°18'02"	44°49'41"25
145	41°17'55"	62°29'44"1	41°17'55"15	44°49'57"26

ეროვნული
ბიბლიოთეკა
შოთა
ტალაღაძე

1	2	3	4	5	6
146	41°17'55"9	62°29'45"0	41°17'55"9	44°49'38"25	მ. პოლუტლი-ბაში (ბაბაყარის ქედი)
147	41°16'30"0	62°30'24"6	41°16'30"0	44°50'38"25	
148	41°16'38"02	62°31'31"4	41°16'38"02	44°51'45"05	
149	41°16'39"4	62°31'43"6	41°16'39"4	44°51'57"25	
150	41°16'09"6	62°32'58"0	41°16'09"6	44°53'11"25	
151	41°16'29"8	62°33'20"8	41°16'29"8	44°53'34"45	
152	41°16'29"6	62°33'20"8	41°16'29"6	44°53'34"45	
153	41°16'32"0	62°33'35"5	41°16'32"0	44°53'47"15	
154	41°16'36"4	62°34'42"5	41°16'36"4	44°53'56"15	
155	41°16'08"7	62°34'03"2	41°36'08"7	44°54'16"75	
156	41°19'38"9	62°34'35"5	41°15'38"9	44°54'49"15	
157	41°15'43"6	62°35'23"4	41°15'43"6	44°55'37"06	
158	41°19'38"	62°35'40"8	41°15'38"	44°55'54"45	
159	41°15'40"6	62°35'46"8	41°15'40"6	44°56'00"45	
160	41°15'27"2	62°36'08"2	41°15'27"2	44°56'22"85	
161	41°15'33"8	62°36'49"0	41°15'33"8	44°57'02"65	
162	41°37'05"1	62°37'05"6	41°37'05"1	44°57'19"25	
163	41°15'29"7	62°37'24"2	41°15'29"7	44°55'38"85	

2.3. საქართველო-აზერბაიჯანის სასაზღვრო საზის ცვლილებების ამსახველი წყაროები (1921 წლიდან)

1921 წლიდან მოყოლებული 1939 წლამდე ინტენსიურად მიმდინარეობდა მუშაობა საქართველოსა და აზერბაიჯანის რესპუბლიკების ტერიტორიული გამიჯვნის საკითხებზე.

ამ ორ რესპუბლიკას შორის ტერიტორიების გამიჯვნის პირველი (1921-1923 წწ.) შედეგები დატანილია 1919 წელს გამოცემული ევროპული რუსეთის სამხედრო-საგზაო რუკის 17-ე ფურცელზე. მასზე მთლიანად არის ასახული აღმოსავლეთ საქართველო. მიუხედავად იმისა, რომ იგი 25 ვერსიანია, მასზე კარგად არის გამოსახული საზღვრის ხაზის გატარების ყველა ის ვარიანტი, რომელიც აღნიშნულ

ნლებში იქნა მიღებული, შეცვლილი და დამტკიცებული. შუამდგომლობისა და რუკაზე საზღვრის ხაზის სამი ვარიანტი წარმოდგენილია ხაზის სამი ფერით. პირველი, ყავისფერი ასახავდა იმ ხაზს, რომელიც 1921 წლამდე იყო აზერბაიჯანსა და საქართველოს შორის. ნითელით გამოსახული საზღვრის ხაზის მიხედვით საქართველოს საზღვრის მიღმა დარჩენილი ალაზნისპირა სტეპები. ამას უნდა დაემატოს ის ტერიტორიებიც, რომელიც საქართველომ 1921 წელს დაუთმო აზერბაიჯანს. ეს არის ტერიტორია მოქცეული ჯანდარის ტბასა, მდ. მტკვარასა და მ. უდაბნოს შორის. მისი ფართობი 575 კმ²-ს შეადგენს მასზე განლაგებული იყო სახნავ-სათესი და ზამთრის საძოვრები (იხ.დან.4. სქემა 7,8). ლურჯი ფერის ხაზით გავლებული საზღვარი მრუდე ხაზით, მ. ტინოვროსოდან (3374 მ.) იწყება და მიუყვება მდ. მაზმიჩაის წყლის ხეობას. უღვანის არხის წყლის გავლით ზედ ალაზანზე შემოდის და მასვე მიუყვებოდა. ამ უკასკნელ მონაკვეთზე საზღვარი ზუსტად ემთხვეოდა 1921 წ. დადგენილ საზღვარს, მაგრამ ყაჯირის მთიდან იგი უკვე მიემართებოდა მ. უდაბნომდე და გარეჯის მონასტერს უვლიდა სამხრეთიდან.

1923 წლის 30 აპრილის დადგენილებას წინ უძღოდა საზღვრის ხაზის გატარების თვალსაზრისთა მკვეთრი შეჯახება. აზერბაიჯანელთა წარმომადგენლების აზრით ალაზანსა და იორს შორის მოქცეული საქართველოს უკიდურეს აღმოსავლეთური ტერიტორია უნდა გამიჯნულიყო შემდეგნაირად: არმადარიდან მდ. იორამდე, შემდეგ მისი გაყოლებით და სოფ. კიასამანიდან ჩრდილოეთით ყალადარასის ქედამდე. ამ ქედის თხემით აღმოსავლეთური მიმართულებით - ყალადარასის ხეობამდე. აქედან თხემის მიმართულებით სამხრეთ აღმოსავლეთით, მ. ომარუთაფას შემოვლით უნდა მისულიყო მუსულმანთა სასაფლაომდე (შეგბულახის წყაროსთან ახლოს), აქედან ჩრდილოდასავლეთის მიმართულებით - კუილუდარას ხეობით და წყარო ბიზირგან-ბულახის ავლით მიდიოდა კაშის ქედზე, მისი თხემის მიმართულებით და წყარო ლელვის-წყაროს ავლით უნდა დამთავრებულიყო მდ. ალაზანზე³⁵, ხოლო საქართველოს წარმო-

³⁵ უახლესი ისტორიის არქივი. ფონ. 607. ან 3 საქ. 4.

³⁶ იქვე. ფონ. 607. ან 1 საქ. 99.

მადგენლების აზრით საზღვრის ხაზი უნდა გატარებულიყო არ-
მადარიდან ელდარის სტეპებამდე. ე.ი. ისე როგორც ეს ეკვეთრულა
კავკასიის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის კომისიის 1927 წლის
ნლის 28 ივნისის ოქმში იყო მითითებული (იხ. დან.4. სქემა 7,8) შემ-
დეგ საზღვარი თბილისის გუბერნიის ძველ საზღვარს უნდა
დამთხვეოდა და ამასთან უნდა მოეცვა შირაქის სტეპის ალაზნისპი-
რას გაჭიმული დიდი უბანიც. აქ შეთანხმება ვერ მოხერხდა და კო-
მისიამ მოითხოვა იმ გადაწყვეტილებების გადასინჯვა, რომლებიც
1921 წ. 5 ივნისს, 8 ნოემბერსა და 1922 წლის 28 იანვარს იქნა მიღე-
ბული ელდარის შირაქისა და ალაზნისპირა სტეპების თაობაზე.³⁷

საბოლოოდ, 1923 წლის 30 აპრილს კომისიის სხდომამ განიხილა
შეთანხმების შედეგები და საქართველომ მიიღო კაშის ქედსა და მდ.
ალაზანს შორის მოქცეული ტერიტორია, ხოლო აზერბაიჯანს დაუთ-
მეს მდ. იორსა და პალანტუკანის ქედს შორის მოქცეული ვრცელი
ტერიტორია და მთლიანად ელდარის სტეპიც.

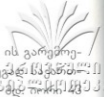
გარეჯის მონასტერთან გამავალმა საზღვრის ხაზმა საკამათოდ
აქცია ის ტერიტორიები, რომლებიც ისტორიულად უშუალოდ ებჯინე-
ბოდა მონასტერს და მის კუთვნილებას წარმოადგენდა. ამ მიწების
ფართობები (340, 300 დესეტინა) ძირითადად საზამთრო საძოვრებსა
და სახნავეებს შეიცავდნენ. საკამათოდ გადაიქცა ასევე 2000 დესეტინა
ზამთრის საძოვრების ის ტერიტორიაც, რომელიც მ. უდაბნოს დასავ-
ლეთ ნაწილში იყო მოქცეული.

1927 წელს კომისიამ ადგილზე შეისწავლა საკამათო ტერიტო-
რიები, განსაკუთრებით კი ყარაიაზის, ჩათლინის, იორისპირა და
შირაქის სტეპები.³⁸ ამის საფუძველზე 1929 წლის 18 თებერვალს ამ-
იერკავკასიის ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტში მიღებულ
იქნა ორი „მნიშვნელოვანი“ გადაწყვეტილება:

1. გარეჯის ზამთრის საძოვრების და
2. ელდარ-სამუხის ზამთრის საძოვრების შესახებ.³⁹

უნდა შევნიშნოთ, რომ 1923 წლის გადაწყვეტილების გამო საქარ-
თველოს მეცხოველეობამ საგრძნობი დეფიციტი განიცადა ელდარის

³⁷ უახლესი ისტორიის არქივი. ფონ. 607, ან 1, საქ. 75, 99.
³⁸ იქვე, საქ. 1766.
³⁹ უახლესი ისტორიის არქივი. ფონ. 607. ან 1 საქ. 2531, გვ. 29-30.

სტეპის საძოვრების გასხვისების გამო. საყურადღებოა ის გარემო-
ბაც, რომ 1921 წლის გადაწყვეტილების შეცვლის შედეგად საჯარო-
ველომ თავის სამხრეთ-აღმოსავლეთურ კიდეში დათმობა მდ. იორის 43
კმ-ის სიგრძით და იორის ამ მონაკვეთის მარჯვენა და მარცხენა
მხარეზე ელდარ-სამუხის სტეპი და პალანტუკანის ქედის მთელი
ჩრდილო ფერდობი მდ. იორამდე, რომელთა საერთო ფართობი
შეადგენდა 336 კმ²-ს ანუ 33600 ჰექტარს.

საბოლოოდ 1929 წ-ს 18 თებერვლის დადგენილების 3 ოქმის სა-
ფუძველზე ამიერკავკასიის აღმასრულებელმა კომიტეტმა მიიჩნია,
რომ „საქართველოს მეცხოველეობის განვითარებისთვის საჭიროა,
გამოიყოს 15000 დესეტინა ზამთრის საძოვრები ელდარ-სამუხის
სტეპის ტერიტორიიდან“.⁴⁰ ე.ი. საქართველოს დაუბრუნდა მხოლოდ
16388 ჰექტარი ზამთრის საძოვრები. ამ გადაწყვეტილებით კი
საქართველომ დაკარგა 17222 ჰექტარი.

ეხლა განვიხილოთ ის, თუ აღნიშნული დადგენილებით საზღვრის
ხაზმა როგორი ხასიათი მიიღო: დადგინდა საზღვარი გარეჯიდან მდ.
მტკვრამდე. ამ მონაკვეთზე საზღვრის ხაზი გატარდა შიხლიკარავან-
ელის უღელტეხილზე გამავალი გზის პირას მდებარე ბორცვიდან
(ჩ.გ. 41°27'30", ა.გ. 45°27'30"), შემდეგ იგი გადიოდა ორ ბორცვზე (ჩ.გ.
41°26'10" ა.გ. 45°26'03"; ჩ.გ. 41°25'48", ა.გ. 45°24'49"); შემდეგ თვალ-
საჩინო წერტილიდან (ჩ.გ. 41°25'45"25, ა.გ. 45°22'44"); გავლით და
შემდგომ ჩიჩხიტურის სერსა და ცალკე მდგარ კოშკზე (ჩ.გ.
41°27'31"25, ა.გ. 45°21'21"20) გამავალი მთავრდებოდა ბორცვზე (ჩ.გ.
41°28'27"25, ა.გ. 45°19'19"42). აღნიშნულის საფუძველზე აქ საქართველომ
მიიღო მხოლოდ 2000 დესეტინა მიწის ფართობი. ამასთან ერ-
თად თბილისის მაზრას გადაეცა ის საკამათო ორი ფართობიც (340,
300 დესეტინა).

შემდგომ, საზღვრის ხაზი ჯანდარის ტბიდან გადადიოდა 17-ე
სარწყავი არხის საწყისზე და ამ არხის გაგრძელებაზე სწორხაზოვ-
ნად მიდიოდა მდ. მტკვარამდე. საზღვრის ამ მონაკვეთზე მთავარ
ნიშნულებს წარმოადგენდა ჩ.გ. 41°28'27"25, ა.გ.რ. 45°18'42", შემდეგ
საზღვარი მიუყვებოდა გზას ბორცვამდე (ჩ.გ. 41°27'50"79, ა.გ.

⁴⁰ უახლესი ისტორიის არქივი. ფონ. 607, ან 1, საქ. 2531 გვ. 29-30.

45°17'36"). შემდეგ ხრამით მიემართებოდა დანიდაგის ბორცვზე დას-
 მულ ტრიგონომეტრიულ პუნქტამდე (ჩ.გ. 41°27'51"79 ა.გ. 45°15'56"31)
 და ხეობით გადიოდა ნერტილებზე (ჩ.გ. 41°27'39"7, ა.გ. 45°15'05"26)
 41°27'15"5, ა.გ. 45°14'57"; ჩ.გ. 41°26'56"5, ა.გ. 45°14'46"; ჩ.გ. 41°26'31",
 ა.გ. 45°14'21"), შემდეგ ჯანდარის ნაპირას მდებარე ნერტილიდან -
 ჩ.გ. 41°26'29"5, ა.გ. 45°14'15", პირდაპირი ხაზით კვეთდა ტბას და 17-ე
 არხის დასაწყისიდან - ჩ.გ. 41°15'29" ა.გ. 45°12'18"3, მისივე მიმარ-
 თულებით და ბორცვის (ჩ.გ. 41°25'06"6, ა.გ. 45°11'41"3) ავლით,
 თითქმის 17-ე არხის ბოლოდან, უკვე მიემართებოდა მდ. მტკვარამდე
 (ჩ.გ. 41°20'46"2, ა.გ. 45°05'56").⁴¹ იხ. დან. 4. სქ. 7,8.

ხოლო ელდარის სტეპის დასაწყისიდან სოფ. კესამანიდან აღმო-
 სავლეთით, საზღვრის ხაზის მიმართულებაზე წარმოდგენას გვაძ-
 ლევს 4 ცხრილში მოყვანილი ნერტილების კოორდინატები.

ამიერკავკასიაში მიწების აღრიცხვის სამუშაოების დამთავრების
 შემდეგ 1938 წლის 23 მარტს, ამიერკავკასიის რესპუბლიკების
 ხელმძღვანელთა თათბირზე საბოლოოდ დამტკიცდა საქართველოსა
 და აზერბაიჯანს შორის საზღვრის ხაზი, მაგრამ დოკუმენტებსა და
 კარტოგრაფიულ წყაროებს შორის არის შეუსაბამობა. მაგალითი-
 სათვის მოვიყვანთ წითელი ზიდის უბანს (იხ. დან.4., სქემა 9), სადაც
 1938 წ. შეთანხმებას ეთანადრება მხოლოდ სახელმწიფო საზღვრის
 პირობითი ნიშნებით მონიშნული ხაზი, რომელიც დღეს რუკებზე არ
 არის და არის მხოლოდ მეორე ნიშნით გამოსახული საზღვრის ხაზი.

ცხრილი 4

საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთური საზღვრის ხაზის ნერ-
 ტილების კოორდინატები (1929 წ. მიხედვით)⁴²

ათვლილი კოორდინატები გრინვი- ჩის მერიდიანიდან		შენიშვნა
1	2	3
1	41°11'36"75	46°15'51"
2	41°11'13"	46°17'07"
3	41°10'40"	46°17'51"

⁴¹ უახლესი ისტორიის არქივის ფონ. 607, ან 1 საქ. 2531, გვ. 29.

⁴² კოორდინატები განსაზღვრულია ვერსიან რუკაზე.

4	41°10'28"	46°17'51"	
5	41°09'42"6	46°18'31"50	ქვემოქვემო
6	41°09'42"5	46°18'34"	ბიზლიმთაქს
7	41°09'27"25	46°19'29"	
8	41°09'09"05	46°19'39"	
9	41°09'06"25	46°19'45"	
10	41°08'57"5	46°19'46"	
11	41°08'45"5	46°20'12"	
12	41°08'34"	46°20'28"	
13	41°08'22"5	46°20'44"	
14	41°11'05"	46°20'49"	
15	41°07'59"	46°21'46"	
16	41°07'46"	46°21'34"	
17	41°07'34"	46°21'51"	
18	41°07'22"	46°22'07"	
19	41°07'10"	46°22'23"	
20	41°06'57"5	46°22'20"	
21	41°06'43"5	46°26'47"	
22	41°06'22"5	46°22'14"	ბურუნკავახ.სარნ.არხი
23	41°06'13"5	46°22'06"	
24	41°06'24"5	46°26'38"	
25	41°06'32"5	46°25'49"	
1	2	3	4
26	41°05'56"	46°27'37"	
27	41°04'18"	46°28'16"	
28	41°33'17"5	46°29'38"	
29	41°03'19"	46°29'49"	
30	41°06'17"68	46°32'30"20	დუზდაგან-ბაში ტრიგ.წ.
31	41°06'52"4	46°32'05"	
32	41°06'48"	46°33'17"	
33	41°06'49"5	46°23'49"	მდ.ლეკი-წყლის ნაპირას
34	41°05'45"5	46°38'12"	
35	41°06'06"75	46°37'25"	

36	41°06'15"	46°37'45"	
37	41°06'25"	46°38'05"	
38	41°06'29"	46°38'20"	
39	41°06'30"5	46°38'43"	ალაზნის მარჯვ. სანაპირო

2.4. უკიდურესი ჩრდილო-დასავლეთური საზღვარი

1922 წ. 12 მარტს, ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის შექმნამ და საქართველოს ტერიტორიის საზღვრის გატარებისას სამეურნეო ტერიტორიებად დაყოფის პრინციპის გამოყენებამ დიდად შეუწყო ხელი ქართული მიწების ხელყოფას.

ჯერ კიდევ, 1921 წ. როდესაც ეთნიკური გამიჯვნის მიზნით აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა შეიქმნა, საზღვრის ხაზი გატარებული იქნა მდ. ხოლოდნაია რეჩკაზე, შემდეგ იგი ადიოდა წყალგამყოფ თხემზე, მიუყვებოდა მას და მ.არაბიკის (2656 მ.) ვალით და გაგრის ქედით მიემართებოდა მ.აგეფსტაზე (3256 მ.), საიდანაც აცეტუკას ქედით და ახუნდარას გადასასვლელის გავლით ადიოდა კავკასიონის მთავარ წყალგამყოფ ქედზე.

საზღვრის ხაზის ასეთი მიმართულებაა დატანილი 1930-1931 წლებში გამოცემულ საქართველოს და ამიერკავკასიის ფედერაციულ რესპუბლიკების რუკებზე. ე.ი. მდ. ხოლოდნაია რეჩკასა და მდ. ენგურზე გამავალ საზღვრის ხაზს შორის მოქცეული იყო აფხაზეთის სსრ. 1931 წლისათვის აფხაზეთის ეს სტატუსი უკვე გაუქმდა და გადაკეთდა აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკად.

საქართველოს მთავრობის მოთხოვნით, ყოველგვარი სადემარკაციო და სადელიმიტაციო შეთანხმების გარეშე, უბრალო აქტით, რსფსრსა და საქართველოს შორის საზღვრის ხაზი აქ გადაწეული იქნა მდ. ფსოლზე.

2.5. ჩრდილოეთური საზღვარი

თუ რევოლუციამდე საქართველოს ჩრდილოეთური საზღვარი კავკასიონზე შედარებით სტაბილურობით ხასიათდებოდა, შემდგომ

აქ სურათი იცვლება. ეს ცვლილება ძირითადად მოხდა დიდი სამამულო ომისა და მის შემდგომ პერიოდში. სსრკ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1943 წ. 12 ოქტომბრის ბრძანებულებით ყარაჩაევულთა ავტონომიური ოლქის გაუქმებისა და მისი ტერიტორიის მეზობელ რესპუბლიკებს შორის გადანაწილების შედეგად საქართველოს გადაეცა უჩკულანსკისა და მიქოიანოვსკის რაიონების ტერიტორიის ნაწილი.⁴³ ამ ტერიტორიაზე შექმნეს ქლუხორის რაიონი. მის ადმინისტრაციულ ცენტრად დამტკიცდა ქალაქი მიქოიანშახარე. იგივე ბრძანებულებით ამ ქალაქს გადაერქვა სახელი და ეწოდა ქლუხორი.

შესაბამისად დადგინდა საზღვარი რსფსრსა და საქართველოს შორის: დასავლეთით იგი ემთხვეოდა მიქოიანოვსკის რაიონის საზღვარს, აღმოსავლეთით საზღვრის ხაზი გავლებული იქნა ქლუხორის ჩრდილოეთით, შემდეგ მდ. მარით მიემართებოდა სოფ. ქვემო მარისაკენ. ეს სოფელი რჩებოდა საქართველოს საზღვრის მიღმა და საზღვარი გადიოდა უჩკულანსკის რაიონის საზღვარზე (სოფ. ზემო მარის სამხრეთით) და სამხრეთით საზღვრის ხაზი დაამთხვიეს უჩკულანსკის რაიონის საზღვარს. მთლიანად აღნიშნული ტერიტორიით საქართველოს შეემატა დამატებით 3592,8 კმ² ფართობი.

1944 წლის 7 მარტს, სსრკ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის ბრძანებულებით, იგივე მოტივით გააუქმეს ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ. მეზობელ რესპუბლიკებს შორის მისი ტერიტორიის გადანაწილების შემდეგ საქართველოს შემადგენლობაში შეიყვანეს იტუნკალინსკის რაიონი მთლიანად, შაროვესკის რაიონის დასავლეთური ნაწილი, გალანჩოვსკის და გალაშკინსკის საგარეოებნო რაიონების სამხრეთული ნაწილი და ჩრდილო ოსეთის ასსრ გიზელსკის რაიონის სამხრეთ-აღმოსავლური ნაწილი. ამის საფუძველზე შეიქმნა საქართ-

⁴³ ყარაჩაევულთა ავტონომიური ოლქის გაუქმების ძირითად მოტივად ბრძანებულებაში მოყვანილია ის ფაქტი, რომ „მთი ტერიტორიის გერმანელების მიერ ოკუპაციის დროს ბევრი ყარაჩაული ეწეოდა ლაღატს. ისინი ჩაუნერნენ საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ მებრძოლთა რაზმებში. გენმანელების განდევნის შემდეგაც წინააღმდეგობას უწევენ საბჭოთა ხელისუფლებას. ამიტომ ყველა ყარაჩაული გადასახლებული იქნეს სსრკ-ს სხვა რაიონებში, ხოლო ოლქი გაუქმდეს“ (უახლესი ისტორიის არქივი, ფონ. 600 ან 2, საქ. 78).

ველოს სსრ-ს ახალხევის რაიონი, რომლის ფართობი დაახლოებით შეადგენდა 2 ათ. კმ².

იმავე წელს საქართველოზე გადაცემული ჩრდილო ოსეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ყოფილი გიზელსკის რაიონის სამხრეთ-აღმოსავლური ნაწილი და გალაშინსკის საგარეუბნო რაიონი, დაუქვემდებარეს ყაზბეგის რაიონს (იხ. დან 4. სქ. 10) მოხდა ის, რომ საქართველოს აქ დაუბრუნდა ისტორიულად კუთვნილი ტერიტორია 456,5 კმ² და აღსდგა საქართველოს ადმინისტრაციულ-სამეურნეო უფლებები. რსფსრ-სთან საზღვრის ხაზი გატარდა ზუსტად ისე, როგორც ეს აღწერილია ვახუშტი ბაგრატიონის გეოგრაფიაში და მის რუკაზე.

აღნიშნულის საფუძველზე შეტანილი იქნა ცვლილებები რსფსრ-სა და საქართველოს სსრ საზღვრის ხაზშიც. კერძოდ არსებულ – საქართველოს ძველი საზღვრიდან მ.გიმორა-ხოხის დასავლეთით და ზღვის დონიდან 4776 მეტრის სიმაღლის მთის აღმოსავლეთით, ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდ. გენალდონზე, სოფ. ქვემო სანიბას დასავლეთით, შემდეგ ჩრდილო-აღმოსავლეთით 2642.2 მ. სიმაღლის მთამდე, აქედან აღმოსავლეთით მდ. თერგამდე და მატლაის ქედის თხემის 3002.0, 2223.2 მეტრის სიმაღლის მთების გავლით ჯარლომისა და ცორეილომის ქედებით, სოფ. კაჯავინჩის სამხრეთით და 2072.6, 2275.5, 2327 მეტრის სიმაღლეების გავლით, სოფ. ნიკორათის ჩრდილოეთით, შემდეგ კი აღმოსავლეთით ყოფილი იტუმკალინსკის რაიონის ჩრდილო-აღმოსავლეთური საზღვრიდან შაროევსკის რაიონის ჩრდილოეთური საზღვრით მდ. შაროარგუნამდე, შემდგომ სამხრეთით მდ. ხარკატეახკის (ხულანდოის) და ხარაგაი-ახკის გაყოლებით იმ მწვერვალამდე (4090,0 მ.), სადაც იდო სოციალისტური საქართველოს საზღვარი რსფსრსთან.⁴⁴

იმავე წელს ზემო სვანეთის ტერიტორიას შეუერთეს მ. იალბუზისა და ბალყარეთის ასსრ-ს მთიანი რაიონები და საქართველოსა და რსფსრ-ს შორის საზღვრის ხაზი გატარებული იქნა მ. იალბუზის ჩრდილო ფერდობთან მდებარე ბურუნტაშის გადასასვლელზე, შემდეგ აღმოსავლეთით – მდ. მალკას გაყოლებით 2877 მ. სიმაღლის

⁴⁴ უახლესი ისტორიის არქივი, ფონ. 600, ან 2, საქ. 589.

მთამდე, აქედან სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდ. ისლამ-ჩაის გაყოლებით და კირტიკაუშის გადასასვლელთან მდებარე 3242 მ² მალის მწვერვალამდე, სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდ. კანტანკანა გაყოლებით მესტიის გადასასვლელამდე (საქართველოს საზღვრამდე).⁴⁵

1955 წლის 28 ივნისს სსრკ-ის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის ბრძანებულებით ქლუხორის რაიონი გამოეყო საქართველოს და გადაეცა რსფსრ-ს.

1957 წელს რუსეთმა გააუქმა ახალხევის ადმინისტრაციული რაიონი და საქართველოსთან შეთანხმების მიღწევის გარეშე კვლავ შეიერთა ყაზბეგის რაიონს დაქვემდებარებული დარიალის უბანი და სოფლები (ზემო და ქვემო ლარსი, თერგის პირი, სანიბა, დარიალი, თამარიანი, განახლება, შრომა, თერგულა, მთისძირი (იხ. დან. 4. სქ. 10).

შესაბამისად სსრკ გეოდეზიისა და კარტოგრაფიის მთავარმა სამმართველომ იხელმძღვანელა ცალმხრივი დოკუმენტით და ახალ ტოპოგრაფიულ რუკებზე აღადგინა 5 ვერსიან რუკაზე დატანილი თბილისის გუბერნიის საზღვრის ხაზი.

1958 წლის 13 ივნისს იყო ცდა საქართველოსა და დაღესტანის ასსრ-ს საზღვარში შეეტანათ ცვლილებები. ამ ცვლილების უმთავრეს მოტივს დაღესტნელების აზრით წარმოადგენდა ის, რომ თითქოს 1945 წელს მიღებული არასწორი გადანყვეტილების გამო მათ საზღვარს მიღმა დარჩა სოფ. ჩერო და მიმდებარე ტერიტორია.⁴⁶

უახლესი ისტორიის საარქივო მასალებიდან ირკვევა, რომ „ვიზიტიდან დაღესტანის ასსრ-ს ცუმატინსკის რაიონის ხუშეთის სასოფლო საბჭო ტრადიციულად მომსახურებას უწევს“ სოფ. ჩეროს და მის ირგვლივ მდებარე სოფლებს და ხუშეთის კოლმეურნეობების ბრიგადაც სოფ. ჩეროში მდებარეობს“, ამიტომ, მათი აზრით, „მთათუშეთში დაღესტანისათვის საქართველოს უნდა დაეთმო დაახლოებით 40 კმ² ტერიტორია“. მათი ვარიანტით საზღვრის ხაზი

⁴⁵ უახლესი ისტორიის არქივი, ფონ. 600, ან 2, საქ. 589.
⁴⁶ შევნიშნავთ, რომ 1945 წ. მიღებული გადანყვეტილებით აქ საზღვარი გატარდა ისე, როგორც ეს იყო 1921 წლამდე და შემდეგაც. მაგალითად ოცდაათიან წლებში გამოცემული 1:500000 მასშტაბის რუკაზე საზღვარი ზუსტად ისეა გატარებული, როგორც ადრინდელ წყაროებშია ნაჩვენები.

უნდა გატარებულიყო „ზ.დ. 4086,1 მ. სიმაღლის მწვერვალიდან (რომელიც დიკლოს მთის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარეობს 3200 მეტრში), სამხრეთით 3702,7 მეტრის სიმაღლის მთასა და მ. შუნგალაშვილის მთის (3033,6) გავლით სოფ. ჩეროს დასავლეთით, შემდეგ მოუყვებოდა მდ. ანდიის ყოისუს და ვევოს ქედის თხემით 2858,4 მ., 2952,7 მ. და 2918,8 მეტრის სიმაღლეების გავლით.“⁴⁷ როგორც გაირკვა ამ მოთხოვნებზე მათ საქართველოს მთავრობისაგან უარი მიიღეს. ამის დასტურად შეიძლება მოვიყვანოთ 1961 წ. გამოცემული ტოპოგრაფიული რუკები 1:200000 და 1:500000 მასშტაბში.

შეიძლება აღინიშნოს, რომ 1920 წ. 7 მაისიდან 2002 წ. ჩატვლით საქართველომ სულ გაასხვისა 18498 კმ² ტერიტორია (იხ. დან 4. სქემა 12).

⁴⁷ უახლესი ისტორიის არქივი, ფონ. 2119, ან 1, ხაქ. 58.

თანამედროვე საქართველოს მდებარეობა. ტერიტორიული საზღვრები (კარტომეტრიული აღწერა)

3.1. ზოგადი ცნობები

დღეისათვის, როდესაც საქართველო დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის მშენებლობის გზას დაადგა, მისი ტერიტორია ვრცელდება: ჩრდილოეთით: ჩ.გ. $43^{\circ}35'25''$ და ა.გ. $40^{\circ}23'31''$. აღმოსავლეთით: ჩ.გ. $41^{\circ}17'$ ა.გ. $46^{\circ}44'32''$, სამხრეთით: ჩ.გ. $41^{\circ}02'58''$ და ა.გ. $46^{\circ}30'$, დასავლეთით: ჩ.გ. $43^{\circ}23'31''$ და ა.გ. $40^{\circ}00'30''$.⁴⁸

ჩრდილოეთით უკიდურესი წერტილია მ. აიბგა (650 მ.), უკიდურეს აღმოსავლეთით მდ. აგრიჩაის შესართავთან (194 მ.), უკიდურეს სამხრეთით მდ. იორის შესართავთან (83 მ.) ხოლო უკიდურეს დასავლეთით მდ. ფსოუს შესართავი.

საქართველოს გეოგრაფიული მდებარეობის შესახებ გეოგრაფიულ თუ სხვა ხასიათის წყაროებში ხშირად ვხვდებით გეოგრაფიული კოორდინატების განსხვავებულ მაჩვენებლებს. მაგალითად, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის მიხედვით საქართველოს ტერიტორია ვრცელდება: „უკიდურეს დასავლეთით და აღმოსავლეთით საზღვრები გადის ა.გ. $40^{\circ} 05'$ და $46^{\circ}44'$, ხოლო სამხრეთი და ჩრდილოეთი საზღვრები ჩ.გ. $41^{\circ}07'$ და $43^{\circ}35''$ “. ლიტერატურაში ისიცაა აღნიშნული, რომ აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ საქართველოს გაჭიმულობა 603 კმ-ია.

თუ ამ კოორდინატებს შევადარებთ ახალი გამოთვლის შედეგებს დავერწმუნდებით, რომ გეოგრაფიულ ლიტერატურაში მოყვანილი მაჩვენებლები ერთგვარ უზუსტობას შეიცავს. ასე მაგალითად: ძველი განსაზღვრით გრძედებს შორის სხვაობა ტოლია $46^{\circ}44' - 40^{\circ}05' = 06^{\circ}39'$ -ის. ჩვენი მონაცემებით კი ანალოგიური მაჩვენებელი ტოლია $46^{\circ}44' - 40^{\circ}00'30'' = 06^{\circ}43'30''$ -ის.

⁴⁸ აღნიშნული ინფორმაცია მიღებული იქნა ავტორის მიერ 1986-1988 წლებში კოორდინატების ხელახალი გადამოწმების საფუძველზე.

რადგანაც საქართველოს საშუალო განედური მდებარეობა თითქმის $42^{\circ}30'$ -ია, ამიტომ ამ განედზე, ჩვენი გამოთვლების მიხედვით, საქართველოს ტერიტორიის გაჭიმულობა გრძედზე $46^{\circ}44' - 40^{\circ}00'30'' = 6^{\circ}43'30''$ რაც კილომეტრობით ტოლია - 529,2.

საქართველოს გაჭიმულობის გამოთვლა ანალოგიური წესით არ იქნება სწორი, რამეთუ სამხრეთ-აღმოსავლეთის კიდურა წერტილიდან გავლებული სწორი, დასავლეთის კიდურა წერტილზე, რამდენადმე განსხვავებულ რიცხვს გვაძლევს, და აი რატომ: ვინაიდან საქართველოს ზუსტად აღმოსავლეთ-დასავლეთური გავრცელება არ ახასიათებს და იგი უფრო ჩრდილო-ჩრდილო დასავლეთურია, ამიტომ ამ მანძილის განსაზღვრა უნდა მოხდეს მისი კიდურა წერტილების განედთა და გრძედთა სხვაობებით. მაგრამ მათი შემაერთებული სწორი საქართველოს ტერიტორიაზე ლეზულობს 295° -იანი აზიმუტის მიმართულებას. ამიტომ სამხრეთ-აღმოსავლეთისა და ჩრდილო-დასავლეთის კიდურა წერტილების გრძედთა განედური სხვაობები ერთმანეთის ტოლი არ არის და ამდენად ხაზის 295° -იანი მიმართულება იძენს ტოლფერდა ტრაპეციის დიაგონალის ფუნქციას. აღნიშნულის საფუძველზე ჩ.გ. $41^{\circ}02'58''$ -იან პარალელზე გრძედთა სხვაობა ტოლია 553.5 კილომეტრის, ხოლო ჩ.გ. $43^{\circ}34'35''$ -იან პარალელზე გრძედთა სხვაობა კი ტოლია 534,3 კმ-ის. ამ შემთხვევაში განედთა სხვაობა - $2^{\circ}31'37''$ შეესაბამება 280,7 კილომეტრს. ასეთი ტრაპეციის დიაგონალის გამოთვლის წესით მივიღეთ, რომ საქართველოს მაქსიმალური გაჭიმულობა სფეროზე, სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ჩრდილო-დასავლეთისაკენ 611,8 კილომეტრის სიგრძისაა.

საქართველოს ტერიტორიის ფართობი ოფიციალური ცნობით 1995 წლისათვის შეადგენდა $69,7$ ათას კმ². თუ გადავხედავთ ტერიტორიის ფართობის დინამიკას, იგი ერთგვარ გაოცებას იწვევს.

არსად არ ჩანს და არავინ იცის თუ რა მეთოდით ან ვის მიერ იქნა დადგენილი საქართველოს ტერიტორიის ფართობი სხვადასხვა წლებში, ამიტომ დღეისათვის აუცილებლობა მოითხოვს გადამოწმდეს საქართველოს ტერიტორიის ფართობი.

არსებული ინფორმაციის საფუძველზე საქართველოს ტერიტორიის საზღვრების საერთო სიგრძე 1955 წლისათვის მიჩნეული იყო

1916 კმ, აქედან საზღვაო საზღვარი 308 კმ-ს შეადგენდა და ზღვის ნიღბი 1608 კმ მოდიოდა.

ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის მიხედვით 1981 წლისათვის საქართველოს ტერიტორიის საზღვრების მოხაზულობა 1968,8 კმ-ს შეადგენდა. აქედან 1660,4 კმ სახმელეთო საზღვრის სიგრძეა. გამოდის, რომ საზღვაო საზღვრის სიგრძე 308,4 კმ-ია. ე.ი. 1955 წლიდან (იხ. ცხრილი 5) ფართობი მცირდება და საზღვარის მოხაზულობის სიგრძე იზრდება?

ცხრილი 5

საქართველოს ტერიტორიის ფართობი.

წლები	ფართობი (ათ. კმ ²)	წყაროები	გამოცემის წელი
1930	69,5	დიდი საბჭოთა ენციკლოპედია	1930
1936	70,1	მცირე საბჭოთა ენციკლოპედია	1936
1949	76,4	საქართველოს სსრ ადმინისტრაციული დაყოფა	1949
1952	76,4	დიდი საბჭოთა ენციკლოპედია	1952
1955	72,5	საქართველოს სსრ	1955
1958	70,0	საქართველოს სსრ სტატ. კრებული	1958
1964	69,7	საქართველოს სსრ ატლასი	1964
1967	70,0	საბჭოთა კავშირი „საქართველო“	1967
1977	69,5	საქართველოს სსრ ადმინისტრაციული დაყოფა	1977
1981	69,5	ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია	1981
1992	69,7	სასკოლო ატლასი „საქართველო“	1992

აღნიშნულ ინფორმაციას თუ კარტომეტრიულ კომენტარს გავუკეთებთ, მაშინ ისმება კითხვა; საქართველოს ტერიტორიის ფართობიდან რატომ უნდა იყოს გამორიცხული ტერიტორიული წყლების ფართობი? არ იქნება მართებული შავი ზღვის სანაპირო ხაზის მიწ-

ნევა საზღვაო საზღვრად, ეს იქნება უხეში შეცდომა და აუცილებელია ტერიტორიალური წყლების საზღვრის სიგრძის განსაზღვრა.⁴⁹

საჭიროა, რომ საქართველოს ტერიტორიული წყლები, უშუალოდ აკრავს ხმელეთს და ჩვენი ქვეყნის სუვერენულ არეს წარმოადგენს, ითვლებოდეს საქართველოს ტერიტორიად. ამ პოზიციებიდან საქართველოს ტერიტორიული წყლები, 1:200000 მასშტაბის რუკაზე განსაზღვრის საფუძველზე შეადგენს 7099,3 კმ²-ს, აქედან გამომდინარე, ჩვენი ქვეყნის ფართობი, ტერიტორიული წყლებით ტოლია 76,79 ათასი კმ²-ის. სახელმწიფო საზღვრის მთელი პერიმეტრი უდრის 1967,6 კმ. აქედან, საქართველოს რესპუბლიკას აზერბაიჯანის რესპუბლიკასთან 402,2 კმ-ის სიგრძის საზღვარი უდევს, სომხეთთან 206,8 კმ, ხოლო თურქეთთან კი - 240,8 კმ. რუსეთის ფედერაციასა და საქართველოს შორის სახელმწიფო საზღვრის ხაზის სიგრძე ტოლია 819 კმ., ხოლო საზღვაო საზღვრის სიგრძეა 297,9 კმ. (3).⁵⁰

რესპუბლიკის დღევანდელი მიწაწყალი ძირითადად კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის თხემის სამხრეთითაა მ. აგვფსთადან (დასავლეთით) მ. ტინოვროსომდე გაჭიმული. მხოლოდ მ. ზილგახოხსა და შავკლდეს შორის მოქცეულ მონაკვეთზე საქართველოს ტერიტორია კავკასიონის ჩრდილო ფერდობზეც გადადის მდ. თერგის, ასის, არლუნისა და სულაქის (კერძოდ, ანდიის ყოისუს) აუზებში (7).

ქვეყნის დაახლოებით შუა ზოლი ემთხვევა ამიერკავკასიის მთათაშორისი ბარის დასავლეთ ნაწილს და შემოფარგლულია აღმოსავლეთიდან პირობითი ხაზით, რომელიც მ. ტინოვროსოდან მდ. ალაზნისაკენ ეშვება და შემდეგ ამ უკანასკნელს გაუყვება თითქმის მინგეჩაურის წყალსაცავის შესართავამდე (7).

სამხრეთული ნაწილი უკავია ანტიკავკასიონის ვრცელი მთიანეთის განაპირა ჩრდილო მხარეს; რესპუბლიკის ფარგლებში ხდება

⁴⁹ საერთაშორისო სამართლებრივი ნორმების შესაბამისად ტერიტორიული წყლების მსაზღვრელად აღებული იქნა ნაპირიდან 12 მილი. სადაც ერთ მილად მიჩნეულია 1'-ნი რკალის შესაბამისი სიგრძე - 1,852 კმ.

⁵⁰ კარტოგრაფიული მონაცემები მის მიერ განსაზღვრულია 1:100000 მასშტაბის სახელმწიფო ტოპოგრაფიულ რუკებზე.

ანტიკავკასიონის შემადგენელი ორივე ძირითადი გეოგრაფიული ზონის გარეგანი ანუ მცირე კავკასიონის ზონისა და ამიერკავკასიის ზეგანის ზონის გარკვეული მონაკვეთები (7).

რესპუბლიკის სამხრეთ საზღვარი, რომელიც დასავლეთით შავი ზღვის ნაპირზე იწყება სოფ. სარფში, კვეთს ჯერ პონტოს, ანუ ქანეთის ქედის ჩრდილო-აღმოსავლეთურ ბოლოს და ქოროხის ქვემო ნელის ხეობას და მიუყვება შავშეთის ქედის თხემზე; აქედან საზღვრის ხაზი გასდევს შავშეთის და არსიანის ქედებისა და ერუშეთის მაღლობის თხემებსა და ფერდობებს, ჰკვეთს მდ. მტკვარს თურქეთის ქალაქ ქურთუყალესთან და ადის ნიალისყურის სერის თხემზე; სომხეთისაგან საქართველოს სამხრეთულ ნაწილებს გამოყოფენ ნიალისყურის სერისა და სომხეთის ქედის თხემები (7).

პროფ. ლ. მარუაშვილი საქართველოს, როგორც მთლიანი ფიზიკურ-გეოგრაფიული ერთეულის საზღვრების ამ აღწერას აკეთებს ზოგადგეოგრაფიული თვალსაზრისით, მაგრამ ვინაიდან დელიმიტაციისა და დემარკაციის სამართლებრივი აქტები ტოპოგრაფიულ ანალიზს ეფუძნება, ამიტომ ქვემოთ, საქართველოს ტერიტორიის სასაზღვრო ზოლის ტოპოგრაფიული აღწერაა მოცემული.

3.2. საქართველო-თურქეთის თანამედროვე საზღვარი

თურქეთსა და საქართველოს შორის საზღვრის ხაზის მოხაზულობა და სიგრძე დელიმიტირებული და დემარკირებულია რუსეთსა და თურქეთს შორის 1921 წლის 16 მარტს დადებული ხელშეკრულებით. ანალოგიური ხელშეკრულება რატიფიცირებული იქნა 1921 წ. 13 ოქტომბერს, აზერბაიჯანის, საქართველოსა და სომხეთის ხელშეკრულებით (9 გვ. 89-90).

თურქეთთან საქართველოს საზღვრების მონაკვეთი 1992 წ. 26 მაისამდე ითვლებოდა სსრკ-სა და თურქეთის სასაზღვრო ზოლის ნაწილად ამიერკავკასიაში. მთელს ამ სასაზღვრო ზოლზე რუსეთის მიერ ჩატარებულია „მყარი“ მარკირება რომელთა დაცვას ანარმობდა რუსეთის სასაზღვრო ჯარების ნაწილები. გასამხედროებული მეთვალყურეობისათვის მთელს ზოლზე (240,8 კმ) შექმნეს 297 სასაზღვრო ნიშნული და სათვალთვალო. გამოდის, რომ საქართ-

ველო-თურქეთის საზღვარზე რუსეთს დაახლოებით ყოველ 800 მეტრში დაფიქსირებული ჰქონდა სასაზღვრო ნიშნული და საფრანგულ ენაზე აღწერილი ვალთვალო.

დღეისათვის კი ეს სასაზღვრო ზოლი ასეთი მოხაზულობისაა: მავ ზღვაზე საქართველოს ტერიტორიული წყლების საზღვრის ხაზი მართობულად ებჯინება სოფ. სარფს და მას შუაზე ჰყოფს; სარფის ზევით საზღვრის ხაზი 30°-იანი ფერდობით ადის წყალგამყოფი ქედის თხემზე და მწვერვალის (1218 მ.) გავლით მიემართება მ. უგურზე (1168 მ.), ეშვება ჭოროხის ხეობაში სოფ. კირნათთან, შემდეგ მდ. ჭოროხის გასწვრივ სოფ. თექინედან აღმოსავლეთით, ხეობის ავლით მ. ბაშთურქის (1712 მ.) და სამი მწვერვალის (2151 მ., 1937 მ., 1278 მ.) გავლით ეშვება მდ. მაჭახელას ხეობაში, კვეთს მას და ფერდობით ადის შავშეთის ქედის თხემზე მ. მურათყანის (1888 მ.) მიმართულებით, რომლის შემდეგ სასაზღვრო ხაზი მიუყვება ამავე ქედს, გაივლის მ. კორდას (2371 მ.), იმერხევის მთას (2537 მ.), მ. რკინისკარს (2376 მ.), კვირალის უღელტეხილს და ადის არსიანის ქედზე; სამხრეთიდან 800 მეტრის შემდეგ მიადგება მ. კენწაულს (2992 მ.), შემდეგ საზღვარი თხემით გადის მ. ბიუკდაგს (2638 მ.), მ. ხირხატისციხეს (2586 მ.), უღელტეხილ ქვისტახტს (2420 მ.), კვეთს მდ. გრმანისწყლის მარჯვენა შემდინარეს სათავიდან 1500 მეტრში და ხორმანის ქედის სამხრეთულ დაბლობიდან ეშვება მდ. გრმანისწყლის ხეობაში და აღმოსავლეთით ერთი კილომეტრის შემდეგ წყალგამყოფიდან შეეება მდ. ჭანჭახის წყლის ხეობაში; მიუყვება მას და თურქეთის სოფ. არმურტვერენეს არ მისული ჭანჭახისწყლისავე ხეობიდან უხვევს მარცხნივ. 500 მეტრის შემდეგ მიემართება აღმოსავლეთით მდ. ფოცხოვისწყლის ხევში და გასდევს მას; უხვევს ჯაყისწყლის ხეობაში და სოფ. სავაშირიდან ადის მ. აირილიანბაშზე (2582 მ.) ეშვება მდ. კარზამეთის-წყლის ხეობაში, მისი შესართავიდან გასდევს მდ. მტკვარს თურქულ სოფელ კერტენოკოიმდე, უხვევს აღმოსავლეთით 2036 მეტრის სიმაღლის მთამდე (მურაყვალის ქედზე) და ეშვება ხოზაფინის ტბაში. ტბაზე საზღვრის ხაზის სიგრძე 5 კმ-ია. ტბიდან საზღვარი 35°-იანი დახრილობის ფერდობით ადის მ.ბალიკამდე (234 მ.), გაუყვება გეკთაფინის ქედის თხემს, გაივლის მ.გეკდაგს (2790 მ.), გეკდაგის უღელტეხილს (2360 მ.), მ. ზიარეთს (2803 მ.) და მთავრდება მ.ერკატარის (3008 მ.) აღმოსავლეთით, 2981 მეტრის სიმაღლის მთაზე.

3.3. საქართველო-სომხეთის საზღვრის მდგომარეობა

იმისათვის, რომ შემდგომში სომხეთის მხრიდან პრეტენზიები მოირიცხოს, ამიტომ თურქეთის საზღვართან შედარებით აქ ჩვენ უფრო დეტალური აღწერის შედეგებით ვისაუბრებთ. საამისოდ გამოყენებული იქნა ნახევარ ვერსიანი და 1:25000 მასშტაბის რუკები.

საქართველოსა და სომხეთს შორის დასავლეთი საზღვარი იწყება იმ წერტილიდან, სადაც საქართველო-თურქეთის საზღვარი მთავრდება აღმოსავლეთით. ეს არის მ.ერკატარიდან (3008 მ.) ჩრდილო-აღმოსავლეთით 1275 მეტრში მდებარე უსახელო მწვერვალი (2981,6 მ.). მისი 30⁰-იანი დაქანების თხემით საზღვრის ხაზი ეშვება 2829 მეტრის სიმაღლის უნაგირაზე; იგივე დახრილობის თხემით ადის მთაზე (2903,5 მ.) და თხემის გავლით ებჯინება ჩილდირის ქედს 2890,3 მეტრის სიმაღლის მთაზე. გაივლის ნიშნულებს (2825,9 მ., 2822,5 მ.), ეშვება სნორხაზოვნად ჩრდილო-აღმოსავლეთით 2748,0 მეტრის სიმაღლის ნიშნულზე და 2600 მეტრის შემდეგ მიადგება ნიშნულს (2568,4 მ.), საიდანაც სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით (ერთ კილომეტრში) გაივლის უნაგირას (224,0 მ.), მცირე ტბების უბანს.⁵¹ საიდანაც ადის 35⁰-იანი ფერდობით თხემზე, და გაივლის 2602,7 მეტრის სიმაღლის მთას. აქ საზღვრის ხაზი იღებს სამხრეთ-აღმოსავლეთურ მიმართულებას და 2546,9 მეტრის სიმაღლის მთიდან კვლავ გასდევს ჩილდირის ქედის თხემს 2505 მეტრის სიმაღლის მთამდე; ეშვება ფერდობზე აღმოსავლეთით და აქედან სამი კილომეტრის შემდეგ გაივლის 2357,9 მ. სიმაღლის მთას; საიდანაც ჩრდილო-აღმოსავლეთური მიმართულებით, ერთი კილომეტრის შემდეგ (2366,3 მეტრის სიმაღლის მთის გავლით), სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ, 2448,6 მ. სიმაღლის მთიდან, უხვევს აღმოსავლეთით მ.ორტულუდაგზე (2445,6 მ.). ციცაბო ფერდობით ეშვება სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ ვაკეზე, გაივლის ნიშნულებს (2280,9 მ., 2206,4 მ.), კვეთს მადატაფის ტბის შემდინარე მდინარეს (სეზონურს) სათავესთან და იგივე მიმართულებით საზღვარი ადის მ.ოკიუზდაგზე (2441,5 მ.). აქედან საზღვრის ხაზი მიემართება ჩრდილო-

⁵¹ აქ სუსტად დაჭაობებულ ადგილას მდებარეობს ოთხი მცირე ტბა ერთ-ერთი, ჩრდილოეთით მდებარე, მოქცეულია ჩვენს საზღვრებში.

აღმოსავლეთური მიმართულებით, ჩრდილო-დასავლეთის მხრიდან 500 მეტრში აუვლის სომხურ დასახლებას, მიემართება 2163 მეტრის სიმაღლის ბორცვზე. აქედან 500 მეტრის შემდეგ კვეთს მდ. ჩხვირის სიმაღლის ბორცვზე. აქედან 500 მეტრის მოშორებით); შემდეგ ვინრო წყალგამყოფის გავლით (სოფ. სარაგოუხის ნანგრევებიდან ჩრდილოეთით 800 მეტრში) უახლოვდება მ.აჩკასარს (3196 მ.) და ეშვება მდ. ყარანდიხდერეს ხეში, მიუყვება მას და სოფ. ირგან-ჩაიდან 2 კმ-ში მკვეთრად უხვევს სამხრეთით. 1 კმ-ის შემდეგ ლებულობს აღმოსავლეთურ მიმართულებას, გასდევს მდ. სავეგუბულახს და ჩრდილო მიმართულებით მიდის მდ. ყარასუს სათავემდე. აქ მკვეთრად უხვევს სამხრეთ აღმოსავლეთით და გასდევს წყალგამყოფ სერს ტყის პირზე. ეშვება სოფ. საატლოს სამხრეთით, უვლის მას სამხრეთიდანვე და ჩრდილოეთური მიმართულებით მიუყვება მშრალ ხევს, ადის 1929 მეტრის სიმაღლის მთაზე, საიდანაც აკეთებს მცირე რკალს ჩრდილოეთისაკენ და გაივლის ლოქის უღელტეხილს (1848 მ.); შემდეგ გასდევს წყალგამყოფ სერს, 2122 მეტრის სიმაღლის მთას, მიუყვება თხემს, გაივლის მ. ოსინოვაიას და ეშვება მგლის ჭიშკარის უღელტეხილზე (1787 მ.). აქედან იგი მიუყვება გზის პირს და მთა დეზაკარის გავლით, ტყით დაფარული თხემით ეშვება 1430 მეტრის სიმაღლის ბორცვზე, აქედან ეშვება ახკერპ-სტეფანავანის საავტომობილო გზაზე, კვეთს მას სოფ. ახკერპიდან 2800 მეტრში; კვლავ მიუყვება ტყის კონტურს, უვლის სამხრეთიდან სოფლებს: ხოჯორნის, ბარდაძორს; სომხეთის ქედის დაბლობიდან ეშვება მდ. დებუდაზე. მიუყვება მას და სოფ. მამაის შემდეგ მდ. დებუდადან უხვევს მარჯვნივ და ადის მ. ტანადაგზე (800 მ.). აქედან პაპაყარის ქედის თხემით გაივლის 959 მეტრის სიმაღლის მთას, მ. ტარსს (883 მ.), მისდევს თხემს და მ. ბაბაყარის სამხრეთით - 1000 მეტრში უნაგირაზე მთარდება.

3.3.1. საქართველო-სომხეთის საზღვრისპირა განსახლება

საზღვრისპირა განსახლებაში პირობითად ვგულისხმობთ 15 კილომეტრიანი სიგანის ზოლში განლაგებულ მოსახლეობას, რომელიც ახლებული პუნქტების ერთიან სისტემას.

საზღვრის ამ მონაკვეთზე მოქცეულია ნინოწმინდის, დმანისის, ბოლნისის და მარნეულის რაიონების ტერიტორიათა ნაწილები. აქ განლაგებულია 61 სოფელი. აქედან, ნინოწმინდას რაიონის 10 სოფელი, დმანისის რაიონის 24 სოფელი და მარნეულის რაიონის 27 სოფელი.

206,8 კმ. სიგრძის ზოლში 1989 წლის მონაცემების მიხედვით ცხოვრობდა 76460 კაცი. თუ ამ მაჩვენებელს შევადარებთ 1926 წლის მონაცემებს (31883 კაცი), მაშინ ვნახავთ, რომ 65 წლის მანძილზე ამ ზოლში მოსახლეობის რაოდენობა გაიზარდა 45577 სულით. ე.ი. საშუალოდ წელიწადში მოსახლეობის მატება შეადგენდა 701,5 კაცს. საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ ეს ზოლი გამოირჩევა მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მაღალი მაჩვენებლით. 1989 წ. მონაცემებით ყოველ 1000 მოსახლეზე მოსახლეობის შობადობის კოეფიციენტი 26,8 კაცს შეადგენდა, ხოლო მოსახლეობის მოკვდაობისა კი - 8,5-ს. აღნიშნული მაჩვენებლის მიხედვით ბუნებრივი მატების საღდო ყოველ 1000 კაცზე შეადგენს 18,3-ს. ასევე მაღალია ქორწინების მაჩვენებელი ყოველ 1000 კაცზე (13,5), ხოლო განქორწინება კი მცირეა -0,1. აქედან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რომ განსახლების ეს საზღვრისპირა ზოლი გამოირჩევა მოსახლეობის აღწარმოების მაღალი დონით.

ბუნებრივ მოძრაობასთან ერთად აქ მოსახლეობის რაოდენობის ზრდას ისტორიულად ხელს უწყობდა არა მარტო შიდა მიგრაციული პროცესები, არამედ იმიგრაციულიც. XVIII საუკუნიდან იმიგრაციულ პროცესში ჩართული იყო ჯერ ბორჩაღუელის რეგიონის თათრები,⁵² ხოლო XIX საუკუნის დასაწყისიდან კი სომხური მოსახლეობა.

საინტერესოა, რომ 1828 წლიდან მოყოლებული თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები სომხები ინტენსიურად ესწრაფოდნენ რუსეთის ქვეშემდომობაში მყოფი ქრისტიანული საქართველოს ტერიტორი-

⁵² იგი მდებარეობს ირანის სამფლობელოში.

ისაკენ და ამით თავშესაფარს ეძებდნენ ქრისტიანულ რუსეთში. „რუსეთის მთავრობაც თითოეულ გადმოსახლებულ სომეხს მანეთს უხდიდა და ექვსი წლის ვადით გადასახადებიდან ათავისუფლებდა“ (9). ვ. ნოზაძე სომეხების ემიგრაციის მხოლოდ ამ ფაქტს აღნიშნავს და არ მოჰყავს მონაცემები სომეხზე. კერძოდ, თურქების მიერ მათი გენოციდის გამო 1916 წელს შემოხიზნულთა შესახებ.

არის ცნობა, რომ მხოლოდ აღნიშნულ წელს ყალიზმანისა და ყარსის რეგიონებიდან აყრილ სომეხთა რაოდენობიდან ახალქალაქის მიმართულებით გადმოუხალავთ საზღვარი 100000-მდე ლტოლვილს. ამ რიცხვიდან ნაწილი ადგილზე დარჩენილა, ხოლო ნაწილს მოუთხოვია ბაკურიანი-ბორჯომი-თბილისის გავლით ერევნისაკენ წასვლა.⁵³

სომეხი მოსახლეობის სამხრეთიდან შემოსახლების პროცესი გრძელდებოდა 1917 წლამდე და ამ ხნის განმავლობაში წელწელა ხდებოდა ათვისება საზღვრისპირა ზოლის ქართული ნასოფლარების და საძოვარ-სახნავ სავარგულების.

ამჟამად განსახლების ამ ზოლში იმიგრაციული მოძრაობის პროცესები არ შეინიშნება და მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა ძირითადად ხდება ბუნებრივი მატების ხარჯზე.

აღნიშნული დემოგრაფიული პროცესების შედეგად, 15 კილომეტრიანი სივანის საზღვრისპირა ზოლის მოსახლეობის ეროვნულ შემადგენლობაში 1989 წლის მონაცემებით ნამყვანი ადგილი უკავია ჯერ აზერბაიჯანულ მოსახლეობას 60%-მდე. ხოლო სომეხი მოსახლეობის წილზე კი მოდის 17%, ბერძენ ეროვნებისაზე -7,1%, რუსი ეროვნების წილზე 4,3%, ხოლო ქართველებისაზე კი 7,7%. დანარჩენი ეროვნების ხვედრითი წილი ამ ზოლში ძალზე მცირეა.

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ 1926 წელთან შედარებით 1990 წლისათვის სომეხი ეროვნების მოსახლეობა შემცირდა 2,2%-ით, აზერბაიჯანელებისა -10%-ით, ბერძენებისა -2,4%-ით. ქართველების რაოდენობა კი გაიზარდა 1,2%-ით.⁵⁴

⁵³ ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის არქივის ფონდი 3004.
⁵⁴ უნდა შევნიშნოთ, რომ 1926 წ. სტატისტიკურ მასალაში თუ მითითებული იყო სარწმუნოება მუსულმანი, თურქი და ოსმალთ, უკვე 1940 წლის შემდგომ პერიოდში დაიწყო მუსულმანი განსახლების ზოლის აღმოსავლურ ნაწილში ფიქსირებულია მხოლოდ „აზერბაიჯანელი“. პრინციპში კი ესენი თურქმენული წარმოშობის

სოფელთა ხალხმრავლობის მიხედვით, განსახლების სისტემაში წამყვანი ადგილი უკავია პატარა და საშუალო სიდიდის სოფლებს 90%. მთლიანობაში ისინი კომპაქტური დასახლების უბანს წარმოადგენს ყოველი ცალკე აღებული, სასოფლო-სამეურნეო სპეციალიზაციით განსხვავდებიან.

პირველი არეალი, რომელიც მოიცავს ნინოწმინდა-კალინინოს მიდამოებს, ძირითადად ზღვის დონიდან 2000 მეტრზე და მაღლა მდებარეობს. აქ განლაგებულია საშუალო სიდიდის 31 სოფელი და რაიონული ცენტრი ნინოწმინდა. აქ სოფლის მეურნეობაში ძირითად სასაქონლო პროდუქციას წარმოადგენს რძე, ხორცი, მატყლი. მოსახლეობის ფულადი შემოსავლის 90%-ს იძლეოდა მეცხოველეობა.

მეორე არეალში, რომლის ტერიტორია უმთავრესად ზღვის დონიდან 1000-1800 მეტრამდე ვრცელდება, ფართოდ არის წარმოდგენილი სახნავ-სათესი სავარგულეები. აქ განლაგებულია 24 დასახლებული პუნქტი და მისი მოსახლეობის უმთავრეს საქმიანობას წარმოადგენს სარძევე მეცხოველეობისა და მეკარტოფილეობის პროდუქციის წარმოება.

მესამე არეალი ვრცელდება ზღვის დონიდან 400-1800 მეტრამდე და მოიცავს ახკერპ-ოფრეთ-სადახლოს მიმდებარე ტერიტორიებს. აქ განლაგებულია 27 დასახლებული პუნქტი. მოსახლეობა მისდევს მარცვლეული კულტურების მოყვანას, მევენახეობას, მეთამბაქოებას და მეცხოველეობის პროდუქციის წარმოებას.

საინტერესოა, რომ განსახლების ამ 15 კილომეტრიანი სიგანის სასაზღვრო ზოლში წლიურად მზადდებოდა 5-6 ათასი ტონა რძე და 36-38 ტონა კარაქი.

ამჟამად საქართველოს ეკონომიკაში თავისებური დეფიციტი იქმნება ამ ზოლში წარმოებული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციით იმის გამო, რომ უკონტროლოდ არის დატოვებული სასაზღვრო ზოლის ვრცელი მონაკვეთები.

მოსახლეობაა. საზღვრის დასავლეთურ ნაწილში კი 1945 წლისთვის თურქი მოსახლეობის შესახებ სტატისტიკური ინფორმაცია მეტად მწირია.

3.4. საქართველო-აზერბაიჯანის თანამედროვე საზღვარი

საქართველოსა და აზერბაიჯანს შორის გასული საუკუნის 90-იან წლებში გამოცემული ტოპორუკების მიხედვით საზღვარი ნერტილიდან, რომელსაც კოორდინატებად აქვს ჩ.გ. $41^{\circ}17'50''$ და ა.გ. $41^{\circ}17'50''$. აქედან მიერმართება ჩრდილო-აღმოსავლეთით მწვერვალ ბაბაყარამდე (ზ.დ. 700 მ), ეშვება აღმოსავლეთით 440 მეტრის სიმაღლის ნერტილამდე, უხვევს ჩრდილოეთით და 1100 მეტრის შემდეგ 440 მეტრის სიმაღლიდან ეშვება მდ. ხრამზე გადებულ ხიდზე (ნითელ ხიდზე). ნითელი ხიდიდან ჩრდილოეთით მიემართება მდ. მტკვრისაკენ და კვეთს მას (ჩ.გ. $41^{\circ}20'46''$ და ა.გ. $45^{\circ}05'56''$). ამ ნერტილიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთური მიმართულებით მიდის 17-ე სარწყავ არხამდე და იმავე არხის აყოლებით (რომელიც სოფ. რუისბოლოსა და სოფ. სადიხლის შორის გადის), კვეთს რკინიგზას და არხისავე მიმართულებით მიდის ჯანდარის ტბის პირზე, სწორხაზოვნად ჰკვეთს მას ჩრდილო-აღმოსავლეთური მიმართულებით, მიემართება კვლავ ჩრდილო-აღმოსავლეთური მიმართულებით, შემდეგ ჩრდილოეთით და მ.ყარათუფედან (725 მ.) აღმოსავლეთით მიუყვება გზას, ჩრდილო-დასავლეთური მიმართულებით ადის წყალგამყოფ სერზე და ამ სერიტვე მ. უდაბნოსა (878 მ.) და მ. პატარა უდაბნოს (766 მ.) დასავლეთიდან ავლით, გზის გაყოლებით, საზღვრის ხაზი მიემართება იალაჯის ქედზე, მისივე თხემით მიემართება მ. გიოგთებზე (829 მ.), გეოდეზიურ ნერტილზე (664 მ.) შემდეგ ჩრდილო-აღმოსავლეთით უსახელო ტბამდე (მისგან სამხრეთ-აღმოსავლეთით 800 მეტრში) საიდანაც მკვეთრად უხვევს სამხრეთ-აღმოსავლეთით თხემზე, გეოდეზიურ ნერტილისაკენ (687 მ.) და თხემითვე გაივლის მ. იალაჯიკს, გეოდეზიურ ნერტილებს (494 მ., 466 მ.), ჰკვეთს ყაჯირის სტეპს და ადის ჩობანდაგის ერთ-ერთ მწვერვალ მ. უჩბულაკზე (817 მ.) საიდანაც მ. ჩობანდაგის (890 მ.), მ. ყარადიუზის (798 მ.), მ. ტახტაფას (763 მ.) და სიმაღლეების (657 მ., 504 მ.) გავლით იგივე ქედის თხემიდან ეშვება მდ. იორზე. იორის გაყოლებით საზღვრის ხაზი არ მისული სოფ. კესამანთან, ადის ზ.დ. 310 მეტრის სიმაღლის მთაზე, საიდანაც სამხრეთ-აღმოსავლეთური მიმართულებით ქრის ელდარის სტეპის სამხრეთულ ნაწილს, მიდის მდ. იორისპირთან, მიუყვება ბურუნკოვა-

კის სარწყავ არხს და მის ბოლოდან სწორხაზოვნად მიემართება ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე სიმაღლემდე (415 მ.). აქედან შემდეგ მდ. მლაშენწყლის ხეობით და შემდეგ აჯისუს ხეობიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთური მიმართულებით მიდის მდ. ალაზნის მეანდრულ მუხლთან (ჩ.გ. 41°06'30" და ა.გ. 46°38'43").

აღნიშნული ნერტილიდან საზღვრის ხაზი გასდევს მდ. ალაზანს და მანქანა-ტრაქტორების ფარეხიდან ჩრდილოეთური მიმართულებით აუყვება მდ. ულკანსუს, შემდეგ მაზმიჩაის ხეობით მიდის მაჩხალროსოს უღელტეხილზე (2800 მ.) მ. ტინოვროსოსთან (3374 მ.).

საქართველო-აზერბაიჯანის სახელმწიფო საზღვრის სიგრძე შეადგენს 402,2 კმ.

3.4.1. საქართველო-აზერბაიჯანის საზღვრისპირა განსახლება

საქართველოს აღმოსავლეთური საზღვრის გასწვრივ მოსახლეობის განლაგებაში შეინიშნება ერთგვარი თავისებურება. 402,2 კმ-ის სიგრძის საზღვრის 15 კილომეტრიანი სიგანის ზოლზე სულ განლაგებულია 78 სოფელი და ერთი ქალაქის ტიპის დასახლება (ლაგოდეხი). საშუალოდ ყოველ 10 კმ²-ტერიტორიაზე ერთი სოფელიც არ მოდის. შესაბამისად მოსახლეობის საშუალო სიმჭიდროვე ყოველ 1 კმ² ტერიტორიაზე 14,4 კაცს შეადგენს.

1929 წ. მონაცემებით მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობის მიხედვით 40 სოფელში ჭარბობს ქართველი მოსახლეობა (საშ. 78%). 25 სოფელში კი აზერბაიჯანელები, 8 სოფელში ოსი ეროვნების მოსახლეობა, 3 სოფელში სომეხი ეროვნების მოსახლეობა, ხოლო 2 სოფელში ჭარბობს რუსი ეროვნების მოსახლეობა. მარტო ლაგოდეხში ქართველი ეროვნების მოსახლეობა 67%-ს შეადგენს, რუსებისა - 16,7%-ს, სომეხი ეროვნების მოსახლეობა - 8,4%-ს.

სულ განსახლების ამ ზოლში 1989 წლის სტატისტიკური მონაცემებით ცხოვრობდა 87095 ადამიანი. 1926 წლის მონაცემებით კი მოსახლეობის საერთო რაოდენობა იყო 38399 სული. აქ ქართველთა რაოდენობა 1926 წელთან შედარებით გაიზარდა ორჯერ, აზერბაი-

ჯენელების - 7,5 ჯერ, რუსი, სომეხი და ოსი ეროვნების მოსახლეობის რაოდენობა შემცირდა ორჯერ.

განსახლების ეს ზოლი, რომელიც ძირითადად ხუთი ტრაციული რაიონის (გარდაბანის, საგარეჯოს, სიღნაღის, დედოფლის წყაროს და ლაგოდეხის) სოფლებითაა წარმოდგენილი, ერთ მთლიან უწყვეტი განსახლების ზოლს არ ქმნის და ხასიათდება დისკრეტულობით. აღნიშნულიდან გამომდინარე სამეურნეო ტიპოლოგიის თვალსაზრისით აქ შეიძლება გამოიყოს სამი უბანი: I. საგარეუბნო მეურნეობის სპეციალიზაციით. განსახლების ეს ტიპი მოიცავს გარდაბანის რაიონის სამხრეთულ ნაწილს, სადაც 18 სოფელია განლაგებული და მათში მოსახლეობის ხალხმრავლობის მიხედვით ჭარბობს საშუალო და მსხვილი სოფლები; II. არამუდმივი განსახლების ზოლი საზაფხულო და საზამთრო საძოვრებით და დროებითი საცხოვრებელი სადგომებით. ეს ტერიტორია ვრცელდება უდაბნოს მთიდან მოყოლებული მდ. ივრისპირეთსა და მდ. ალაზნისპირეთში, მდ. აგრი-ჩაის შესართავამდე. მთელს ამ სიგრძეზე დასახლებული სოფლები მუდმივი მოსახლეობით არ გვხვდება, მაგრამ არის 200-მდე დროებითი სადგომები. III. ინტენსიური მინათმოქმედების განსახლების უბანი სადაც ძირითადი სასოფლო-სამეურნეო სპეციალიზაციაა მევენახეობა-მემინდვრეობა და სახორცე-სარძევე მიმართულების მეცხოველეობა. აქ სოფელთა რაოდენობა 58-ია, ხოლო ერთი ქალაქი ლაგოდეხი. სოფელთა ხალხმრავლობის მიხედვით ძირითადად გამოიყოფა სამი ჯგუფი - ნვრილი, საშუალო და მსხვილი სოფლები.

განლაგების ეს უბნები მეზობელ ქვეყნებთან ურთიერთობაში ინტენსიურად იყენებენ თბილისი-ერევნის, თბილისი-აზერბაიჯანის (ბაქოს რკინიგზას) და ლაგოდეხ-ზაქათალას საავტომობილო მაგისტრალს.

3.5. უკიდურეს დასავლეთის და კავკასიონის ქედზე გაშავალი საქართველო-რსფსრ-ს საზღვარი

საქართველოს უკიდურეს დასავლეთით საზღვარი იწყება შავ ზღვაზე მდ. ფსოუს შესართავთან (ჩ.გ. 43°23'31" და ა.გ. 40°00'30"). ამ

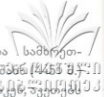
ნანილში ხმელეთით (1:500000 მასშტაბის რუკის მიხედვით) 73,3 კმ-ის სიგრძის საზღვარი უდევს საქართველოს კრასნოდარის მხარის მხარეთმცოდნეო მდ. ფსოუს შესართავიდან იგი მიუყვება მას და ადის ჩრდილო-აღმოსავლეთით ქედზე მდებარე მ. აგფსტაზე (3256 მ.), მიუყვება მის თხემს, გაივლის ზ.დ. 2791 მეტრის სიმაღლის მთას, შემდეგ მდინარეების: მზიმთასა და ავადხარას წყალგამყოფი სერით ახუკდარის გადასასვლელს, ლე-ბულობს ჩრდილო-აღმოსავლეთურ მიმართულებას და ადის კავკასიონის ცენტრალური ქედის წყალგამყოფზე, მიუყვება მას, გაივლის მ. აჭარას. აქედან სამხრეთ-აღმოსავლეთით 100 კმ-ის შემდეგ იგი მი-ადგება საქართველო-სტავროპოლის მხარის საზღვრის კიდურა აღ-მოსავლეთურ ნერტილს. შემდეგ კავკასიონის ქედის თხემით საქართველოს ესაზღვრება ყარაჩაევო-ჩერქეზეთის რესპუბლიკა. 173,5 კმ-ის სიგრძის ეს საზღვარი მიუყვება კავკასიონის ქედის წყალგამყოფს, გაივლის დამზურცის გადასასვლელს. მ. ჩამხარას (2664 მ.), გადასასვლელებს – ჩამხარას (2486 მ.), აძათს (2497 მ.), სან-ჩაროს (2589 მ.), ალაშტრაბუს (2723 მ.), ლაბას (2575 მ.), ზ.დ. 2928 მ-ის სიმაღლის მთას, გადასასვლელ მაგანას (2265 მ.), 2794 მ-ის სი-მაღლის მთას, გადასასვლელს – წყალგებულის (2539). შემდეგ აკეთებს რკალს და ჩრდილოეთური მიმართულებით მიემართება 3451 მ. სიმაღლის მთამდე, მიუყვება კვლავ თხემს, გაივლის ნაურის გადასასვლელს (2839 მ.) და 3489 მეტრის სიმაღლის მთას, კიზგიჩის გადასასვლელს (2997 მ.) და რიგი სიმაღლეების (3443 მ., 3434 მ.), გავლის შემდეგ მიდის მარუხის გადასასვლელზე (2746 მ.) და ყარა-კაიას მწვერვალიდან (3892 მ.) მიემართება სამხრეთით და შემდეგ აღმოსავლეთისაკენ მ. ერნახოზე (3910 მ.), კვლავ მიუყვება კავკა-სიონის მთავარ ქედს და გაივლის მ. საფურუჯუს (3786 მ.), მ. ჯუგუ-ტურლუჩატს, პტიმის გადასასვლელს (2995 მ.), ჩრდილო-აღმო-სავლეთით მ. დომბაი-ულგენს (4046 მ.), მიემართება სამხრეთ-აღმო-სავლეთით, შემდეგ ჩრდილო-დასავლეთით გაივლის მ. ჩაკელს (3645 მ.), ქლუხორის გადასასვლელს (2781 მ.), აკეთებს რკალს ჩრდი-ლოეთით და მიდის ნახარის გადასასვლელის გავლით მ. გვანდრაზე (3984 მ.), შემდეგ მიდის კვლავ გადასასვლელებით – დალარის (3291 მ.), ჩიპერის (3285 მ.). აქ მთავრდება საქართველო-ყარაჩაევო-ჩერქეზეთის საზღვარი.

საზღვრის შემდგომ მონაკვეთზე საქართველოს ესაზღვრება ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკა. იგი იწყება ჩიპერაზაუს (3264 მ.) გადასასვლელიდან და გაივლის დონღუზ-ორუნბაშის (3203 მ.), ნატიბ (3367 მ.) გადასასვლელებს და მ. შხელდას (4368 მ.). შემდეგ მ. ჩატინ-თაურთან (4411 მ.) მკვეთრად უზვევს ჩრდილოეთით, გაივლის მ. კავკასოს (4280 მ.), ჯანტუგანის (3483 მ.), გარვაშის (3769 მ.), მესტიის (3757 მ.), ლეხზირის (3687 მ.), ტვიბერის (3607 მ.), კოტლოდის (3629 მ.), სემის (3769 მ.) ცანერის (3887 მ.) გადასასვლელებს. აქედან საზღვარი გაივლის მ. რუსთაველის სახელობის მწვერვალს (4859 მ.), მ. შხარას (5068 მ.). შემოუვლის ჩრდილოეთიდან და გადის შაროვცეკის (3434 მ.), გეზეცეკის (3462 მ.) გადასასვლელებს და ამ უკანასკნელიდან აღმოსავლეთით 4 კმ-ში მთავრდება 120 კმ-ის სიგრძის საზღვარი ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკასთან.

გეზეცეკის გადასასვლელიდან აღმოსავლეთით იწყება საზღვარი საქართველოსა და ჩრდილო ოსეთის რესპუბლიკას შორის. მთლიანად საზღვრის ამ მონაკვეთის სიგრძე 170 კმ-ს შეადგენს.

აღნიშნული წერტილიდან საზღვრის ხაზი მიემართება გეზეცეკის (3461 მ.), გურძიეცეკის (3349 მ.), მამისონის (2820 მ.) გადასასვლელებზე და გაივლის სამხრეთით მდინარეების კინჭახისა და მამიხდონის წყალგამყოფზე (კოზიკომრახის ქედზე). აქედან კედარის (2952 მ.), ძედოს (2994 მ.), ზეკარის (3506 მ.), ბახფანდაგის (3037 მ.), კუთხას (2995 მ.) როკის (2995 მ.) გადასასვლელების და მ. ვაციგპარსის (3573 მ.) ვავლით მიემართება ჩრდილოეთით და თრუსოს (3132 მ.) გადასასვლელიდან იგი მიუყვება ხოხის ქედის თხემურ ნაწილს და მწვერვალ ყაზბეგიდან (5033 მ.) მიემართება ჯერ ჩრდილოეთით და შემდეგ აღმოსავლეთით მ. კაიჯონის (3914 მ.) და ზ.დ. 3159 მ. სიმალლის მთის ვავლით, ეშვება თერგის ხეობაში და კვეთს მას, ადის ოხნურის ქედზე. აქ მთავრდება საქართველოსა და ჩრდილო ოსეთის რესპუბლიკას შორის გატარებული საზღვარი.

ოხნურის ქედის უსახელო მთიდან (3330 მ.), რომლის კოორდინატებია ჩ.გ. $42^{\circ}50'10''$ და ა.გ. $44^{\circ}41'05''$. აღმოსავლეთით 134,9 კმ-ის სიგრძეზე საქართველოს ესაზღვრება ინგუშეთი (36,5 კმ) და ჩეჩნეთი (98,4 კმ).

ოხნურის ქედიდან საზღვრის ხაზი მიემართება სამხრეთ-აღმოსავლეთით, გაივლის მ. მალჩეჩკორტს (3669 მ.) მ. შანს (4453 მ.), მ. ბაჩახოს (4291 მ.), მიემართება სამხრეთ-დასავლეთისაკენ, უკეთეს რკალს და მ. შახარასთან (3691 მ.) მიემართება ჩრდილოეთით, გაივლის ორ უსახელო გადასასვლელს, შემდეგ საჯიხვეს ლელეს (3725 მ.), სალაშქროს ლელეს (3647 მ.), მ. მარტინისმთას (3898 მ.), არჯელომის ქედის თხემით და მ. ტერხკორტის (3209 მ.) გავლით ეშვება მდ. ასას ხეობაში, კვეთს მას, შემდეგ მ. მახისმაღალის (3890 მ.), მ. ცუ-ზუნკორტის გავლით მიემართება სამხრეთ-აღმოსავლეთით, კვეთს მდ. არლუნს, ადის მუცოს ქედზე, შემდეგ თებულოს ქედის სამხრეთ-დასავლეთური ნაწილის თხემზე, უხვევს დასავლეთით თუშეთის ქედისაკენ, მისივე თხემით და მთების: კამიტოს (4261 მ.), დონოსმთის (4174 მ.), უსახელო მწვერვალის (3965 მ.) გავლით მიდის დიკლოს მთაზე (4285 მ.).

დიკლოს მთიდან სამხრეთით 143 კმ-ის სიგრძის საზღვრის მონაკვეთზე საქართველოს ესაზღვრება დაღესტანის რესპუბლიკა.

დიკლოს მთიდან საზღვრის ხაზი მიემართება სამხრეთით ბუციბაცის ქედის თხემით, მ. სარმაგლელს (2596 მ.) და გადასასვლელის გავლით კვეთს მდ. ანდიის - ყოისუს, ახატლის ქედის თხემით და მ. პატარანაბადის (3252 მ.), მ. ენჩოს (3304 მ.), მ. შავიკლდის (3578 მ.) გავლით მიუყვება კავკასიონის ცენტრალურ ქედს ყოდორის (2363 მ.) გადასასვლელს, მ. ნინიკას-ციხეს (3116 მ.). აქედან უხვევს სამხრეთ-დასავლეთური მიმართულებით და მთავრდება აღმოსავლეთით ტინოვროსოს მთაზე.

3.5.1. საქართველო – რსფსრ საზღვრისპირა ზოლის განსასვლელა

საქართველო-რსფსრ-ს საზღვრისპირა ზოლში 1989 წ. სტატისტიკური ცნობების მიხედვით სულ ცხოვრობდა 72410 მოსახლე. მოსახლეობის ეს რაოდენობა განლაგებული იყო 260 სოფელში. ეროვნების მიხედვით 180 დასახლებულ პუნქტში (ყოველ მათგანში ცალკე აღებული) 70%-ზე მეტი ცხოვრობდა ქართველი ეროვნების მოსახლეობა. იგივე პროპორციით 35 დასახლებულ პუნქტში ცხოვრობდა ოსი

ეროვნების მოსახლეობა, 10-ში სომეხი ეროვნების, 9-ში აფხაზი, 8-ში რუსი ეროვნების, ხოლო დანარჩენში კი სამზე ან ოთხზე მეტ ეროვნების მოსახლეობა და ყოველი ეროვნების ხვედრითი წილი შემცირებული სოფლის მოსახლეობის საერთო რაოდენობიდან მერყეობდა 25-38%-მდე.

15 კმ-იანი სიგანის სასაზღვრო ზოლში, მთიანი რელიეფის პირობებთან ერთად, განსახლების სისტემაში შეინიშნება ასევე ერთგვარი ტერიტორიული სხვაობანიც, რომელიც ხასიათდება განსახლების ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წარსულით, სოფელთა განლაგების ხასიათით, მათი ხალხმრავლობით და მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობით.

თუ ამ ნიშნებით ვიხელმძღვანელებთ, მაშინ ამ ზოლში შეიძლება გამოიყოს განსახლების ცხრა უბანი:

1. დასავლეთის (მდ. ფსოუ-შავი ზღვისპირა) უბანი,
2. დოურ-ანჩოს (ბზიფის სათავეების) უბანი,
3. აფხაზეთის სვანეთის (გენჭვიშ-საკენის) უბანი,
4. სვანეთის უბანი,
5. ღები-გლოლას უბანი,
6. კვაისა-როკის უბანი,
7. მდ. თერგის ზემო წელის (ყაზბეგის) უბანი,
8. შატილ-ომალოს უბანი.
9. ნაფარეულ-შილდას უბანი.

განსახლების ეს უბნები უშუალო შეხებაშია საქართველოს საზღვართან (იხ. დან. 4. სქ. 12).

1. დასავლეთის (მდ. ფსოუ-შავი ზღვისპირა) უბანში სულ მოქცეულია 14 დასახლებული პუნქტი და მათში მცხოვრები მოსახლეობის საერთო რაოდენობა შეადგენს 13287 კაცს. 1926 წელთან შედარებით აქ მოსახლეობის საერთო რაოდენობა (6556 კაცი) გაიზარდა ორჯერ.

სოფლები ძირითადად განლაგებულია მდ. ფსოუს ხეობაში და ზღვისპირას. ამ უბანში ძირითადი სამეურნეო სპეციალიზაციაა საკურორტო მომსახურება და სუბტროპიკული მინათმოქმედება.

მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობის მიხედვით იგი ჭრელია. მოსახლეობის საერთო რაოდენობაში მალალი ხვედრითი წილით გა-

მოიჩვენებენ სომხები -41,7%, რუსები -25%, ქართველი 22,2%. დაბალი იყო აფხაზი მოსახლეობის ხვედრითი წილი 3,2%.

ამ უბანში სომხები და რუსი ეროვნების მოსახლეობა გამოჩნდა XIX საუკუნის პირველ ნახევარში. მაგალითად ამ უბნის პირველი მსხვილმასშტაბიანი ტოპოგრაფიული აგეგმვის საფუძველზე შედგენილ ტოპოგრაფიულ რუკებზე დასახლებულ პუნქტებთან მინიშნებულ კომლთა რაოდენობასთან ერთად მინიშნებულია რუსული ასო „А“ ე.ი. აფხაზი,⁵⁵ ხოლო მოგვიანებით შედგენილ ტოპოგრაფიულ რუკებზე უკვე აფხაზური და ქართული სოფლების კომლთა რაოდენობის მაჩვენებლის გვერდით გამოჩნდა აღნიშვნები „Ар“, „Р“ ე.ი. სომხები, რუსები.⁵⁶

ჩვენ არ დავინწყებთ ამ ვითარების ახსნას, მაგრამ შევნიშნავთ, რომ ეს რუსული იმპერიული პოლიტიკის დამსახურებაა.

2. დოურ-ანჩხოვს (ბზიფის სათავეების) განსახლების უბანი ტერიტორიულად მდებარეობს მდ. ბზიფის ზემო წელში. აქ თავმოყრილია 11 დასახლებული პუნქტი. მოსახლეობის საერთო რაოდენობა 1989 წლის სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით შეადგენდა 250 კაცს.

აქ თერთმეტი სოფლიდან 6 სოფელში ცხოვრობს რუსი ეროვნების მოსახლეობა, ერთში აფხაზი, ოთხში ქარბობს ქართველი, ხოლო დანარჩენში შერეულია ოთხი ეროვნების მოსახლეობა. მეოთხე ეროვნება აქ სომხებია და მათი რაოდენობა მცირეა.

ეს უბანი სპეციალიზაციით სახორცე-სარძევე მეცხოველეობის მიმართულებისაა. მოჰყავთ მარცვლეული კულტურები.

3. აფხაზეთის სვანეთის განსახლების უბანი მოიცავს მდ. აცვარას და მდ. კოდორის ზემო წელს. 1991 წლის სტატისტიკური მონაცემებით აქ ცხოვრობდა 2500 ადამიანი. ისინი განლაგებულნი იყვნენ 18 დასახლებულ პუნქტში. 1926 წელთან შედარებით მოსახლეობის რაოდენობა თითქმის ორჯერ გაიზარდა. სოფელთა ხალხმრავლობის მიხედვით აქ წარმოდგენილია მხოლოდ პატარა სოფლები.

⁵⁵ а) генеральная карта Абхазии, 1:210000, 1830 г.

б) Отчетная карта съемки общества Джигет и Анбг. До реки зымты, 1:84000, 1864 г.

⁵⁶ Топографическая карта, XVII-17, 1903.

მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობის მიხედვით 99% ქართველებია. მათი სამეურნეო საქმიანობა ძირითადად შემოიფარგლება მეცხოველეობითა და მემინდვრეობით.

4. სვანეთის მოსახლეობის განსახლების უბანი ძირითადად მოიცავს ზემო სვანეთის სოფლებს. 134 დასახლებული პუნქტიდან ყველაზე მსხვილს წარმოადგენს დაბა მესტია 2763 მცხოვრებით. მთლიანად აღნიშნულ რაიონში ცხოვრობდა 14709 ადამიანი.⁵⁷ 1926 წელთან შედარებით მოსახლეობა მხოლოდ 3530 კაცით გაიზარდა. სოფელთა ხალხმრავლობის მიხედვით აქ პატარა სოფლებია წარმოდგენილი. ეროვნული შემადგენლობის 100% ქართველებია. მათი სამეურნეო საქმიანობა მეცხოველეობაა.

5. ლები-გლოლას (ზემო რაჭის) განსახლების უბანი სხვებთან შედარებით სუსტად დასახლებულია. მცირეა დასახლებათა რაოდენობა (4 სოფელი და კურორტი შოვი), მაგრამ მათი ხალხმრავლობა არ არის პატარა. ისინი მოქცეული საშუალო ხალხმრავლობის სოფელთა ჯგუფში.

ეროვნების მიხედვით ეს უბანი ქართველებითაა დასახლებული, რომელთა საერთო რაოდენობა 1542 კაცს შეადგენდა.

მათი სამეურნეო საქმიანობა მეცხოველეობაა. მისდევენ მემინდვრეობას.

6. კვაისა-როკას განსახლების უბანი მოიცავს მდ. ჯოჯორას, მდ. კეშელთას და მდ. დიდი ლიახვის ზემო წელის ხეობას. 1989 წლის სტატისტიკური მონაცემებით აქ ცხოვრობდა 3321 კაცი. ამ არეალში განლაგებულია 23 დასახლებული პუნქტი, მათ შორის დაბა კვაისა. მისი მოსახლეობა 2271 კაცს შეადგენდა. მთლიანად არეალში ცხოვრობს 81% ოსი ეროვნების მოსახლეობა. მათ ძირითადად სამეურნეო საქმიანობას წარმოადგენს მეცხოველეობა და მემინდვრეობა.

7. მდ. თერგის ზემო წელის (ყაზბეგის) განსახლების უბანი მდებარეობს მთიულეთის ქედის ჩრდილოეთით და მთლიანად მოიცავს მდ. თერგის ზემონელს. აქ მოსახლეობის საერთო რაოდენობა 4496 კაცს შეადგენს.

⁵⁷ განსაკუთრებული მდებარეობის გამო ზემო სვანეთის განსახლება მთლიანობაშია განხილული და ამის გამო სცილდება 15 კმ სასაზღვრო ზოლს.

აქ 19 დასახლებული პუნქტია, აქედან ერთი დაბა ყაზბეგი ადმინ-
ისტრაციული ცენტრია და მისი მოსახლეობა 1924 კაცს შეადგენს. სოფელთა ხალხმრავლობა ძირითადად პატარაა.

მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობის მიხედვით 8 სოფელი ორი ეროვნების მოსახლეობითაა წარმოდგენილი, ხოლო დანარჩენში კი ცხოვრობს ქართველი ეროვნების მოსახლეობა. 1926 წელს ამ არეში 3190 ოსი ეროვნების მოსახლეობა ცხოვრობდა. 1991 წლისთვის მათი რაოდენობა 1,5-ჯერ გაიზარდა.

მოსახლეობის ძირითად სამეურნეო საქმიანობას წარმოადგენს მეცხოველეობა (მეცხვარეობა). აქ მცირეა მემინდვრეობისათვის ვარგისი სავარგულები.

8. შატილ-ომალოს განსახლების უბანი მაღალი მთებითაა შემოფარგლული და მოიცავს მდ. ასას ზემო წელს, მდინარეების არღუნის, ანდაკის, თუშეთისა და პირიქითელა ალაზნის ხეობებს.

ეს უბანი შეიცავს 15 დასახლებულ პუნქტს. მოსახლეობის რაოდენობა 336 კაცს შეადგენს. მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობის მიხედვით აქ მხოლოდ ქართველი ეროვნების მოსახლეობაა წარმოდგენილი. 1926 წელთან შედარებით აქ მოსახლეობის მატება არ შეინიშნება. იგი განიცდის დემოპულაციის პროცესს.

მოსახლეობის ძირითადი სამეურნეო საქმიანობა მეცხოველეობაა (მეცხვარეობა).

9. ნაფარეულ-შილდას განსახლების უბანი მოიცავს მდ. ალაზნის მარცხენა მხარეს და კავკასიონის ქედს შორის მოქცეულ ტერიტორიას. ეს უბანი ყველაზე მჭიდროდ დასახლებულს წარმოადგენს. 21 დასახლებულ პუნქტში ცხოვრობდა 32219. სოფელთა ხალხმრავლობის მიხედვით აქ წარმოდგენილია პატარა, საშუალო და მსხვილი დასახლებული პუნქტები.

ეროვნული შემადგენლობის მიხედვით ოთხ დასახლებულ პუნქტში ჭარბობს ოსი ეროვნების მოსახლეობა, ერთში აზერბაიჯანული (სოფ. კაბალაში), ხოლო დანარჩენში 80% მოდის ქართველი ეროვნების მოსახლეობაზე.

მოსახლეობის ძირითად სამეურნეო საქმიანობას წარმოადგენს მევენახეობა-მემინდვრეობა.

3.5.2. გადასასვლელი (უღელტეხილი) ზოგადი მახასიათებლები

ქვემოთაა

მთიანი ქვეყნის საზღვრების სტრატეგიული და ეკონომიკური მნიშვნელობის მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია გადასასვლელის (უღელტეხილის) ზოგადგეოგრაფიულ შეფასებას—მდებარეობას, სიმაღლეს, გზას და მოქმედების პერიოდს.⁵⁸

ინფორმაციული თვალსაზრისით საჭიროდ მივიჩნით მათი შეფასება მოგვეცა მომიჯნავე რესპუბლიკებს შორის საზღვრებში.

საქართველო-სტავროპოლის (დასავლეთური) საზღვრის 73 კმ-იან ზოლში გვხვდება მხოლოდ ახუკდარას გადასასვლელი (2072 მ.), ეს გადასასვლელი მოქმედებს V-IX თვეებში, როცა იგი თოვლისაგან თავისუფალია. ამ გადასასვლელით ერთმანეთს უკავშირდება მხოლოდ ორი მდინარის (მდ. ავაღხარას და მდ. მზიმთას) ხეობა. მდ. ავაღხარას ხეობაში შედის კეთილმონყობილი საავტომობილო გზა (გაგრა-რინის ტბა, კურორტი ავაღხარა). კურორტ ავაღხარასთან გადასასვლელზე გადადის მხოლოდ საურმე გზა, რომელიც მდ. მზიმთას (სტავროპოლის მხარე) ხეობაშიც იგივე ფუნქციას იწარჩუნებს.

საქართველო-ყარაჩაევო-ჩერქეზეთის რესპუბლიკის საზღვრის აფხაზეთის მონაკვეთზე კი გვხვდება 12 გადასასვლელი. შევნიშნავთ, რომ 176,8 კმ-ის სიგრძის საზღვარზე ყოველ 14 კმ-ში ერთი გადასასვლელი მდებარეობს და მათი მოქმედების პერიოდი განსხვავებულია. მაგალითად, დამხურცას (2425 მ.), ჩმახარას (2486 მ.), აძათას (2497 მ.), სანჩაროს (2589 მ.) გადასასვლელების მოქმედების პერიოდი მხოლოდ ხუთი თვეა (V-X), ხოლო მაგანას (2265 მ.), ნყარგებულირის (2539 მ.), ლაბას (2575 მ.) და მარუხის გადასასვლელების მოქმედების პერიოდი ოთხი (VI-X). ნახარის (2839 მ.) ბზიფკიზირის (2997 მ.), პტიშის (2995 მ.), ქლუხორის (2781 მ.), დალარის (3291 მ.) და ჩიპარის (3285 მ.) გადასასვლელები მოქმედებენ მხოლოდ სამი თვე (VII-X) და ისიც მხოლოდ ცხენით და ფეხით მოსიარულეთათვის. მათ შორის გამონაკლისს წარმოადგენს ქლუხორის

⁵⁸ ზოგადგეოგრაფიული შეფასება შესრულებულია გასული საუკუნის 80-იან წლებში გამოცემული 1:200000 მასშტაბის ტოპოგრაფიით.

გადასასვლელი, რომლითაც ინტენსიური ავტოსატრანსპორტო კავშირები ხორციელდება. ყარაჩაევო-ჩერქეზეთის რესპუბლიკის (და არა მარტო მასთან). ზოგ შემთხვევაში მაღალი კლასის ტრანსპორტით შესაძლებელი ხდება მარუხის გადასასვლელზე გადასვლა იენისის ბოლოდან სექტემბრის პირველ რიცხვამდე.

საქართველო-ყაზახეთ-ბალყარეთის რესპუბლიკის მონაკვეთის სასაზღვრო ზოლზე განლაგებულია 8 გადასასვლელი, მათგან არცერთი არ არის სამანქანო, მაგრამ ცხენით და ფეხით მოსიარულეთათვის ხუთი თვის მანძილზე მოქმედებს მხოლოდ ერთი – ბეჩოს გადასასვლელი (3367 მ.), დანარჩენი – დონგუზ-ორუნბაშის (3202 მ.), ჯანტუგანის (3483 მ.), გარვაშის (3665 მ.), მესტიის (3757 მ.), ტვიბერის (3607 მ.), კიტლოდას (3629 მ.), სემის (3789 მ.), ცანერის (3887 მ.) გადასასვლელები მოქმედებენ მხოლოდ სამი თვე. მოქმედების ყველაზე მოკლე პერიოდით გამოირჩევა შარივცეკის (3434 მ.) და გეზევეცეკის (3462 მ.) გადასასვლელები.

საქართველოსა და ჩრდილო ოსეთის რესპუბლიკის საზღვრის ხაზის მონაკვეთზე განლაგებულია 12 გადასასვლელი. აქედან ხუთი თვის განმავლობაში ინტენსიური სამანქანო მიმოსვლით ხასიათდება მამისონის გადასასვლელი რაჭის მხრიდან (მდ. ჭანჭახის ხეობით). დანარჩენი გადასასვლელები გამოსაადგია ცხენით და ფეხით მოსიარულელთათვის. ამ თვალსაზრისით ხუთი თვის (V-X) განმავლობაში მოქმედებს გურძიევცეკის (3349 მ.), ბახფანდაგის (2925 მ.), კუტხის (2681 მ.), როკის (2995 მ.), საბავის (2904 მ.) გადასასვლელები. მოქმედების მოკლე პერიოდით გამოირჩევა – თრუსოსა (3132 მ.) და ზეკარის (3270 მ.) გადასასვლელები. მოქმედების ყველაზე დიდი პერიოდით ხასიათდება მხოლოდ ძედოს (2994 მ.) გადასასვლელი.

საქართველოს, ჩეჩნებსა და ინგუშეთს, საზღვრის ზოლზე მხოლოდ ოთხი გადასასვლელი ემსახურება და ყველა ისინი ცხენითა და ფეხით მოსიარულელთათვის ვარგისია. მათ შორის ხუთი თვით (V-X) მოქმედებს უკერგოს (3023 მ.) გადასასვლელი. დანარჩენი გადასასვლელები: სამხრისღელე (3691 მ.), სალაშქროღელე (3023 მ.) და გირევი (3552 მ.) კი ოთხი თვე (VI-X).

საქართველოსა და დაღესტნის რესპუბლიკას შორის მოქცეული საზღვრის ხაზზე განლაგებულია ექვსი გადასასვლელი. ყველაზე

ხანგრძლივად მოქმედებს ვანთლიშეთის (2441 მ.) გადასასვლელი. აქ
ნ თვის მანძილზე შესაძლებელია გადასვლა. დანარჩენი გადასასვლე-
ლები - სარმაგლელეს (2596 მ.), ყოდორის (2363 მ.), ტიმოკის (2760 მ.),
(2760 მ.), მსხალგორის (2940 მ.) და მაჩყალროსის (3066 მ.) ფუნ-
ქციონირებენ მხოლოდ ოთხი თვის მანძილზე.

მთლიანად საქართველოს ჩრდილოეთური საზღვრის ხაზზე
განლაგებულია 43 გადასასვლელი.

სახელმწიფო საზღვრის დადგენის ზოგადი პრინციპები და თვალსაზრისები

სახელმწიფო საზღვრების დადგენა მოითხოვს 2 ძირითად ეტაპს – დელიმიტაციას და დემარკაციას.

დელიმიტაცია ნიშნავს სახელმწიფოებს შორის შეთანხმების საფუძველზე საერთო სახელმწიფო საზღვრის დადგენას და მის ტოპოგრაფიულ რუკაზე დატანას. დელიმიტაციით ხორციელდება დიპლომატიური მოლაპარაკება სახელმწიფო საზღვრების თაობაზე და მტკიცდება მომიჯნავე სახელმწიფოებს შორის სპეციალური ხელშეკრულება, რომელსაც თან უნდა ერთვოდეს მოთათბირე სახელმწიფოების მიერ რუკაზე დატანილი საზღვრები და მათი ზოგადგეოგრაფიული აღწერა.

დემარკაცია გულისხმობს სახელმწიფო საზღვრის გატარებას (მარკირებას) ადგილზე, რუკიდან სასაზღვრო ნერტილების გეგმილების განსაზღვრას და შესაფერის სასაზღვრო ნიშნებით დამაგრებას, ე.წ. „კოკების“ შედგენას, დეტალურ ინვენტარიზაციასა და გეოგრაფიულ აღწერას.

დემარკაციის სამართლებრივ საფუძველს ქმნის სადემილიტაციო შეთანხმების დოკუმენტები, ხოლო დელიმიტაციის რატიფიცირების იურიდიული საფუძველია დემარკაციის შედეგი.

პრაქტიკაში ცნობილია, რომ სახელმწიფო საზღვრების გატარებას ადგილზე ანარმოებენ სპეციალური, შერეული კომისიები, რომელიც იქმნება მომიჯნავე სახელმწიფოების ინიციატივით და იგი დაფიქსირებული უნდა იქნეს სახელშეკრულებო დოკუმენტებში. არ არის გამორიცხული, რომ ასეთ კომისიებში მონაწილეობა მიიღონ მესამე (ნეიტრალური) სახელმწიფოს წარმომადგენლებმა.

სადემარკაციო კომისიები ორ სახელმწიფოს შორის იქმნება პარიტეტულ საწყისებზე. ასეთი კომისიების შემადგენლობა და ინსტრუქცია მტკიცდება მთავრობის დადგენილებით. ამავე დადგენილებით განისაზღვრება მოსამზადებელი და საველე სამუშაოების ჩატარება, ყველა დოკუმენტებისა და მასალების გაფორმების ვადები, განისაზღვრება ფინანსირებისა და სხვა საშუალებათა ნუსხა და ა. შ.

სადემარკაციო კომისიის შემადგენლობაში უნდა შედიოდეს მა-
 ლალ პროფესიონალი სპეციალისტები: ისტორიული გეოგრაფიის
 ტოპოგრაფია-კარტოგრაფიის და გეოგრაფიის დარგის ნაწილობრივ
 გენლები, ექსპერტები, მდივანი და მთარგმნელები. კომისიის წევრებს
 წარმოადგენენ სასაზღვრო ჯარების გენერალური შტაბის წარმო-
 მადგენლები. მთელს საქმიანობას კურირებს საგარეო საქმეთა სა-
 მინისტრო.

სადემარკაციო კომისიას უფლება აქვს თავისი შეხედულებისა-
 მებრ მიიზიდოს დამხმარე ტექნიკური პერსონალი. მისი შემადგენ-
 ლობა განისაზღვრება საზღვრის გაჭიმულობის და სირთულის ხასი-
 ათით.

სახელმწიფო საზღვრის ხაზები, რომლებიც დემარკაციას ექვემ-
 დებარება, იყოფა ცალკეულ უბნებად (სექტორებად). ყოველი უბნი-
 სათვის დგება ქვეკომისია, რომლის შემადგენლობაში შედის ორივე
 მხარის წარმომადგენლები. ქვეკომისიაში ასევე მუშაობს ტექნიკური
 საზღვრის წერტილების განსაზღვრის, დამაგრებისა და უზრუნვე-
 ლყოფის ბრიგადები.

ჩვეულებრივ შერეული სადემარკაციო კომისიის მუშაობა იყოფა 3
 სტადიად: მოსამზადებელი, საველე და დასკვნითი.

სამუშაოს მოსამზადებელ სტადიაზე შერეული კომისია აგროვებს
 ყველა მასალას, რომელიც კი შეეხება სასაზღვრო ხაზის გატარებას.
 შეისწავლის და სისტემაში მოჰყავს ისინი, ეცნობა ხელშეკრულებებს
 და მასთან დართულ რუკებს, ინსტრუქციებს.

შერეული სადემარკაციო კომისიის სხდომებზე უნდა დაზუსტდეს
 წარმომადგენელთა მიერ შეგროვებული დოკუმენტებისა და რუკების
 სანდოობა. ამის შემდგომ მტკიცდება სადემარკაციო სამუშაოების
 ჩატარების წესი, თანმიმდევრობა და მათი შესრულების ვადები. ერ-
 თობლივ სხდომებზე მტკიცდება დებულება შერეული კომისიის
 მუშაობის შესახებ, სადაც უნდა განისაზღვროს მისი კომპეტენცია და
 ამოცანები. აქვე უნდა დამტკიცდეს ინსტრუქციები სახელმწიფო
 საზღვრის სასაზღვრო ნიშნების, ფორმის, სახისა და აღნიშვნის წესე-
 ბის შესახებ.

უნდა შემუშავდეს და განისაზღვროს შეგროვებული დოკუმენტების, აეროფოტო, ტოპოგრაფიული და კარტოგრაფიული მიწების და გადაცემის წესი და ვადები.

საველე მუშაობის სტადია უნდა გულისხმობდეს ადგილზე სასაზღვრო ხაზის გატარებას და მისი წერტილების აღნიშვნას სასაზღვრო ნიშნებით. კომისიის მიერ შედგენილი დოკუმენტების მიხედვით ადგილზე გამოვლენილი უნდა იქნეს სასაზღვრო ხაზი. ზუსტად (ინსტრუმენტით) გეოპოლარული სტაციონარებით (GPS) ისაზღვრება წერტილების კოორდინატები. კომისიის წევრები ამონმებენ ტექნიკური პერსონალის მუშაობის შედეგებს და ლებულობენ საბოლოო გადაწყვეტილებას, სასაზღვრო ნიშნების სახეების, ტიპების შერჩევის და დამაგრების შესახებ. კომისიის წევრების თანდასწრებით ეს ნიშნები მყარად მაგრდება ადგილზე. ყოველი სასაზღვრო ნიშნის დამაგრებისას ზუსტად აღირიცხება მათი გეოგრაფიული კოორდინატები და დგება კროკები, ტარდება ნიშნის მიმდებარე ტერიტორიის ბუნებრივი რესურსების: წყლის, საძოვრების, სათიბების, ტყეების, ბუჩქნარების, გამადნების ზოლის და სხვა ინვენტარიზაცია, რომლებიც შემდგომ სასაზღვრო ნიშნების გადაადგილების ან დაკარგვის შემთხვევაში მათი აღდგენის საშუალებას მოგვცემს. შემდგომ ფორმდება ოქმი. სასაზღვრო ნიშნულზე იწერება მისი ნომერი, სექტორის ან უბნის ნომერი. ზოგ შემთხვევაში შეიძლება ასევე აღინიშნოს თვით ნიშნის კოორდინატები. არ არის გამორიცხული, რომ წერტილებს შორის დამაგრდეს ასევე შუალედური სასაზღვრო ნიშნები.⁵⁹

ვინაიდან საქართველო და მისი მეზობელი ქვეყნების სასაზღვრო უბნები მთიანია, ამიტომ საზღვრის ხაზის წერტილებს შორის დაშორება უნდა მერყეობდეს 500-1000 მეტრში და აუცილებელია, რომ ერთი წერტილიდან, მარჯვნივ და მარცხნივ, გარკვევით ჩანდეს ორი მეზობელი წერტილი.

საზღვრების პრობლემაზე მუშაობისას ერთმანეთისგან უნდა განვასხვავოთ სახმელეთო, ხმელეთის წყლების, საზღვაო და საჰაერო

⁵⁹ გეოგრაფიული კომპონენტების განსაზღვრასთან ერთად აღწერილობაში მოცემული უნდა იყოს სასაზღვრო ნიშნის მათრიენტორებული ადგილობრივი საგნები ან ზოგადგეოგრაფიული ელემენტები.

საზღვრები, რადგან ბუნების ამ ზოგადგეოგრაფიულ ელემენტებზე საზღვრის ხაზის გატარებას თავისი პრინციპები და სპეციფიკა აქვს.

მთიანი რელიეფის პირობებში საზღვრის ხაზის გატარებისას აუცილებელია რელიეფის ფორმების – ბორცვების, წყალგამყოფების, ხრამებისა და ბუნების სხვა კომპონენტების საფუძვლიანი ანალიზი. აქედან გამომდინარე, გეოგრაფიული პრინციპი შეიძლება გამოყენებული იქნეს მხოლოდ იმიტომ, რომ არ მოხდეს ბუნებრივი პირობებისა და რესურსების, მათი ერთიანობის უხეში, გაუმართლებელი და ხელოვნური გახლეჩა. ამასთან გასათვალისწინებელია ისიც, რომ არ უნდა მოხდეს საზღვრის ხაზის გატარება ბუნების ისეთ კომპონენტების გავრცელების შემომფარგლავ კონტურზე, რომელიც მეტად დინამიურობით ხასიათდება. ასეთად გვევლინება ტყე და მისი საზღვარი. აუცილებლობის შემთხვევაში ტყეზე საზღვრის ხაზი შეიძლება გატარდეს მხოლოდ იმ პირობით თუ მის მიმართულებაზე მოეწონება ტყისაგან თავისუფალი ზოლი – განაკაფი («просека»). ნინალმდეგ შემთხვევაში ტყის კონტურზე მყარად უნდა დამაგრდეს საზღვრის ნერტილები ყოველ 150 მეტრში და დაფიქსირდეს მათი კოორდინატები.

ხმელეთის წყლებზე (მდინარეებზე, ტბებზე, ხელოვნურ წყალსატევებზე) საზღვრის ხაზის გატარება განსხვავებულ მიდგომას მოითხოვს.

მდინარეებზე, სადაც სამდინარო ხომალდების მოძრაობა შეიძლება, საზღვრის ხაზს მის ტალღეებზე ატარებენ. სხვა შემთხვევაში მდინარეზე საზღვრის ხაზი უნდა გატარდეს დინების ცენტრში და მოხვევის ადგილებში სანაპიროზე, დანიშნული უნდა იყოს კვეთის ნერტილები. შეთანხმებაში გათვალისწინებული უნდა იყოს მოცემული მდინარის წყლის რეჟიმი, კალაპოტის ცვალებადობის ინტენსივობა და სხვა ბუნებრივი თავისებურებები.

საზრუნავია, რომ საზღვრის ხაზი ტბას ჰყოფდეს შუაში და ამ ხაზის ბოლოები ტბის სანაპიროზე დამაგრებული იყოს მყარად.

ხელოვნურ წყალსატევებზე საზღვრის ხაზი უნდა გატარდეს მისი მშენებლობის დაწყებამდე. მოქმედ წყალსატევებზე კი საზღვრის ხაზის გატარება მოითხოვს წინასწარ შეთანხმებას.

ვინაიდან საქართველოს აკრავს შავი ზღვა და იგი საზღვაო ქვეყანაა, ამიტომ დადგენილი უნდა იქნეს ტერიტორიული საზღვარი და ფართობი.

საჭიროა მიღწეული იქნეს შეთანხმება შავი ზღვის ქვეყნებთან და დადგინდეს შავ ზღვაზე საქართველოს ტერიტორიული წყლების გამომიჯვნელი ხაზები რუსეთთან და თურქეთთან.

გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის 1982 წ. კონვენციის საერთაშორისო სამართლებრივი ნორმების მიხედვით, ხმელეთიდან ზღვაში (მართობულად) ტარდება 12 მილის სიგრძის საზღვრის ხაზი. მისი ნერტილი ზღვის სანაპიროზე ინიშნება მყარად – რკინაბეტონის 2,5 მეტრის სიმაღლის მონოლითით.

კოსმოსური სივრცის გამუდმებულმა ათვისებამ სახელმწიფოებს შორის შექმნა საერთაშორისო სამართლებრივი რეჟიმი, და ამიტომ კოსმოსში საერთაშორისო საზღვარი და ნაციონალური რეჟიმით გათვალისწინებული სახელმწიფო საჰაერო სივრცე, მოითხოვს სივრცის სიმაღლის განსაზღვრას.

ბოლოსიტყვაობა

დღეს დემოკრატიული საქართველო ცდილობს ცხოვრებაში გაატაროს ფართო საერთაშორისო სამშვიდობო თანამშრომლობის პოლიტიკა. ამასთან ერთად, ჩვენი სახელმწიფოს უმთავრესი მისია უნდა გამოიხატებოდეს მატერიალურ-კულტურულ ფასეულობათა დაცვაში, რისთვისაც იგი უნდა იყენებდეს საერთაშორისო პოლიტიკური საშუალებების ყველა ფორმას.

ბუნებრივია, ცხოვრებაში ასეთი პრინციპის გატარება მაშინ არის სრულად შესაძლებელი, როდესაც ქვეყანას გააჩნია მონესრიგებული სასაზღვრო ზოლი და შესაბამისი საკანონმდებლო ბაზა.

აქედან გამომდინარე, საქართველოს რესპუბლიკისთვის ერთ-ერთ გადაუდებელ პრობლემას წარმოადგენს მეზობელ ქვეყნებთან საზღვრების მონესრიგება და დაკანონება.

ამ მიმართულებით ჩასატარებელი სამუშაოებისთვის წარმატებით შეიძლება გამოვიყენოთ საქართველოსა და მეზობელ სახელმწიფოებში დაცული იურიდიული ძალის მქონე მდიდარი პირველადი

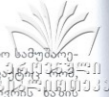

წყაროები, როგორც საისტორიო და საარქივო, ისე კარტოგრაფიული, მაგრამ საზღვრების შესახებ არსებული ეს წყაროები ჯერ კიდევ სათანადოდ არ არის შესწავლილი და სისტემატიზირებული. ამიტომ თავისი მიზეზი აქვს და იმაში გამოიხატება რომ, ჯერ ცარიზმის და შემდეგ სოციალიზმის პერიოდში შეზღუდული იყო საარქივო და ტოპოგრაფიული მასალის ღია წესით გამოქვეყნება, მაგრამ დღეისათვის, როცა უკვე ასეთ მასალებზე მოხსნილია გრიფი „საიდუმლო“, პრობლემის შესწავლისათვის ფართო შესაძლებლობები შეიქმნა.

წინააღმდეგ შემთხვევაში ის ფაქტი, რომ ვთქვათ, 1921 წლიდან დაწყებული 1936 წლის ჩათვლით, მხოლოდ სამხრეთულ ნაწილში, საქართველოს მთავრობამ გამოუცდელით თუ ვილაციის კარნახით გაასხვისა 6105 კმ² ფართობის მქონე ქართული მიწა და აქედან სომხეთს დაუთმო 2478 კმ² ტერიტორია, ხოლო აზერბაიჯანელებს კი 3627 კმ² ტერიტორია,⁶⁰ ჯერ კიდევ არ იძლევა საქმის აღძვრის იურიდიულ საფუძველს. პოლიტიკურად ასევე უტაქტო იქნებოდა განცხადება თურქების მიერ სხვადასხვა დროს მიტაცებული 16039 კმ² ტერიტორიის მოთხოვნაზე მანამ, სანამ საქართველოს მთავრობა ბათილად არ ცნობს საბჭოთა კავშირის მიერ თურქეთთან ხელმოწერილ დელიმიტაციისა და სადემარკაციო ხაზის ხელშეკრულებას (იხ. დან. 4 რუკა 12).

მართალია ჯერჯერობით პოლიტიკურად გაუმართლებელია თურქეთთან პრეტენზია (16039 კმ² ტერიტორიაზე, მაგრამ გამორიცხულია, რომ დღის წესრიგიდან მოიხსნას 6105 კმ² ფართობის მქონე ტერიტორიის საკითხი, რადგან ამას რამდენადმე განსხვავებული ობიექტური საფუძველი აქვს. პირველი და უმთავრესი ის არის, რომ 1922 წლიდან 1936 წლამდე ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის სუბიექტებს შორის ხორციელდებოდა სამეურნეო ტერიტორიების გამიჯვნის სამუშაოები, რომელიც პოლიტიკურად და იურიდიულად არ ყოფილა გაფორმებული სადელიმიტაციო და სადემარკაციო ხელშეკრულების აქტებით. მეორე კი ის არის, რომ ამიერკავკასიის რესპუბლიკებმა გაითვალისწინეს რა ეს

⁶⁰ ეს ინფორმაცია გათვლილია ჩვენს მიერ 1919 წლის პარიზის კონფერენციაზე წარდგენილი საზღვრების აღწერის მიხედვით (17). ფართობის გაზომვისას ათვლის საწყისად აღებულია თანამედროვე საზღვრის ხაზი.

მდგომარეობა, მიიღეს გადაწყვეტილება სადელიმიტაციო სამუშაოების ჩატარების შესახებ. გასათვალისწინებელია ის ფაქტი, რომ რუსეთმა თვითონ გამოთქვა საქართველოსთან საზღვრის ხაზის გადასინჯვის სურვილი, რაზეც მიღებულია საქართველოს თანხმობა.

დღეს, როდესაც დღის ნესრიგში დადგა საქართველოსა და მის მეზობლებს შორის საზღვრის ხაზის გადასინჯვის საკითხი, არსებითი ყურადღება უნდა დაეთმოს:

1. ტერიტორიული წყლების გამოყოფას შავ ზღვაზე,
2. დარიალის ხეობის სასაზღვრო ზოლს,
3. ლალვარის ქედის მონაკვეთს,
4. მთა უდბნოსა და გარეჯის სამონასტრო კომპლექსის მონაკვეთს,
5. წითელი ხიდის მიდამოებს,
6. მდ. იორის უკიდურეს სამხრეთული ნაწილის მარცხენა და მარჯვენა სანაპიროს,
7. დიკლოს მთის მიდამოებს ბუცი-ბაცის ქედის მონაკვეთზე.

სასურველია, რომ ამ მონაკვეთებზე ჩატარდეს საზღვრის ხაზების კარტოგრაფიული რევიზია, რათა განისაზღვროს საზღვრის ხაზის შესატყვისობა შესაბამის ხელშეკრულებებთან.

ამ უბნებზე მუშაობისას არ შეიძლება გავიმეოროთ ოცდაათიანი წლების შეცდომები და საზღვრის ხაზის გატარების სამართლებრივი საფუძვლების განსაზღვრა დავინყოთ მხოლოდ ინტერნაციონალური პრინციპით. ეს უხეში შეცდომა იქნება. ამასთან ერთად, საზღვრის ხაზის დადგენის და კარტოგრაფიული ნყარობების იურიდიული სტატუსის განსაზღვრისას უნდა გამოირიცხოს არაპროფესიონალი სპეციალისტების მონაწილეობა.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

დასაბამი

დანართი 1

საქართველოს საზღვრის ხაზის ცვლილების დროულ მდგომარეობა
ბათა ამსახველი რუკების ნუსხა

1	2	3	4	5	6	7
1	1735	ვახუშტი ბაგრატიონი	ვახუშტი ბაგრატიონი	—	—	საქართველო
2	1784	პოლკ. ს.ბურნაშვიცი	პოლკ. ს.ბურნაშვიცი	—	—	საქართველო
3	1822	?	?	1:5 ვერსი	?	ქართლი
4	1828	?	ა.სავინკოვი			საქართველო
5	1828	?	?	1:5 ვერსი	?	თურქეთის საზღვრისპირა ტერ.
6	1829	პოდპ. ფეოდოროვი		1:2 ვერსი	?	ბორჩალოს და ბამბაკის მახრა
7	1829	-"	?	1:2 ვერსი	?	ბორჩალოს და ბამბაკის მახრა
8	1831	პოლკ. როკოსოვსკი	?	"—"	?	ახალციხის საფაშო
9	1834	ტოპ.ალექსეევი და პავლენკო	?	"—"	?	საზღვარი რუსეთსა და თურქეთს შორის
10	1835	ტოპ. პავლენკო ვორონკოვი		"—"	?	ხევსურეთი, თუმეთი, ფშავის ნან.
11	1836	ინჟ. ანდრიევსკი ტოპ. ჭურავლიოვი	?	"—"	?	სამხრეთ ოსეთი ჩრდ. ოსეთის ნაწილი და გუდამაყარი
12	1842	კავკასიის კორპუსის		1:25 ვერსიანი	?	კავკასიის მხარე

		განყოფილება				
13	1848	პოდპორ. გერასიმოვი	?	"—"	?	ქვეყნის მსახურელო შედეგები
14	1864	კაპ. ვო- რონკოვი	?	"—"	?	ახალციხის მაზრა
15	1865	?	ამიერ კავ- სამხ. ტოპ. გა- ნყოფილება	1:3 ვერ- სიანი	?	ყარაიაზის სტეპი
1	2	3	4	5	6	7
16	1870	?	"—"	"—"	?	თბილისის გუბერნია
17	1881	?	"—"	500 საფ.	I, II, III, IV, V, VI	კავკას. ცენტრ. ნანილი
18	1886	?	"—"	1:5 ვერ- სიანი	E-5; Γ- 5,7,8,9; Δ- 5,6,7,8,9; E-5,6,7,8; Ж-6,7,8.	საქართველოს
19	1888	კაპ. ფერგისი კოლოსოვსკი	"—"	500 საფ.	XXVI-40 XXVIII-39	სიღნაღის მაზრა
20	1895	ფგუფ. ტო- პოგრაფების	"—"	1:2 ვერსი	XIII-13 XIV 12,13,14, XV- 11,13,14,1 5,16; XVII- 13,15,16,1 7,18	საქართველოს სამხრეთური ტერიტორია
21	1901	შტ. კაპ. კონარტ ვესკი	"—"	500საფ.	?	ნათუმის ოლქი
22	1903		კავკასიის სამხ. ოლქი	1:40 ვერ- სიანი		კავკასია
23	1919	ივ. ჯავახიშ- ვილი		1:3000000		საქართვე- ლოს საზღ- ვრები
24	1919		რუს. სამხ. ტო- პგანყო- ფილება	1:25 ვერ- სიანი	16, 17	საქართვე- ლოს საზღ- ვრები 1921- 23 წწ.

25	1922		ივ. ჯავახიშვილი	1:10 ვერსიანი		საქართველო
26	1923		ივ. ჯავახიშვილი	1:10 ვერსიანი		საქართველოს ისტ. ტერიტორია
27	1929		სამხ. ტომ. სავინსკი.	1:30000	K-6-63	მდ.ქციახრამ ის აუზი
28	1931-32		საქართველოს კარტოგრაფიის ინსტიტუტი	1:200000		საქართველო
29	1931		ამიერკავკასიის გეოდეზიური სამმართველო	1:500000	ამიერკავკასია	
30	1945		გეოდ. და კარტ. მთ. სამმართველო	1:500000		საქართველო (პოლიტ. ადმ.)
31	1960		"—"	1:600000		საქართველო (პოლიტ. ადმ.)

გამოყენებულ რუკებზე არსებული წარწერების ქართულმწიგნულოვნების ტყვისები

ჩვენს მიერ გამოყენებული რუკები ძირითადად ყველა რუსულ-ენოვანია და ამიტომ ხშირია შემთხვევა, როცა ქართული ტერმინები დამახინჯებულია. მაგალითად რუკაზე მოცემულია წარწერა *Муджи тна* ნაცვლად ლურჯი ტბისა. ან კიდევ, უნდა ეწეროს შუა ღელე და წერია *Шукгел* და სხვა. ასეთი მაგალითების მოყვანა მრავლად შეიძლება, მაგრამ არსებითია ის მომენტი, როცა ქართულ ტოპონიმებს მიცემული აქვთ არაბული და სპარსული ინტერპრეტაცია. ვინაიდან საზღვრებზე მუშაობის პროცესში დელიმიტაციის დროს რუკებზე მოცემულ ტოპონიმებმა თავიანთი თავსართით და ბოლოსართით შეიძლება იმოქმედონ შეთანხმებისას, ამიტომ საჭიროდ მივიჩნიეთ აქვე მოგვეცა მათი ქართული შესატყვისებიც:

1	Аба	წყალი, მდინარე
2	Абад	(სიტყვის ბოლოს)-ნაგები (ვილაციის მიერ)
3	Агоч	ხე
4	Ани	წყარო, ქა
5	Ак	თეთრი
6	Акче	მთეთრო
7	Ашага	ქვედა
8	Безок	დიდი
9	Биркет, бир	ქა
10	Богаз	ვინრობი
11	Бунар, буир	წყარო
12	Вали	მშრალი ხევი
13	Виран	ნანგრევი
14	Гел	ტბა
15	Годр	მთის უღელტეხილი (გადასასვლელი)
16	Гедук	"—"
17	Гярдане	"—"
18	Гек	ცა, ლურჯი
19	Гокча	ლურჯი წყალი
20	Даг	ქედი
21	Де	სოფელი

22	Дере, дереси	კალაპოტი, ხეობა
23	Дeirмен	ნისქვილი
24	Дешт	სტეპი, ვაკე
25	Дюз	სწორი (ვაკე)
26	Южебел	(არაბ.) მთა, ქედი
27	Ени	ახალი
28	Ески	ძველი
29	Ешил	მწვანე
30	Зиерет	წმინდანი
31	Имамзаде	წმინდანის აკლდამა
32	Кая	კლდე
33	Кала	გამაგრებული ადგილი (ციხე)
34	Кара	შავი
35	Кевир	მარილიანი უდაბნო
36	Кеи	(სიტყვის ბოლოს) სოფელი
37	Кенди, кенд	სოფელი
38	Кепри, керпи	ხიდი
39	Кизил	წითელი (მცენარე წით. ნაყოფით)
40	Катол	მთის გადასასვლელი (უღელტეხილი)
41	Куле	კოშკი
42	Кучук	პატარა
43	Кузо	ჭა
44	Маден	საბადო
45	Наар (нахр)	მდინარე
46	Но	ახალი
47	Ова, Оваси	ვაკე
48	Рул	მდინარე
49	Сабха	მარილიანი ტბა
50	Сари	ყვითელი
51	Сео	დროებითი ნაკადი
52	Сефид	თეთრი
53	Сиа	შავი
54	Сивари	მთის მწვერვალი
55	Су	მდინარე
56	Чай	მდინარე (წყალი)
57	Чаир	მდელო
58	Ча, чак	ჭა
59	Чапар, Хане	საფოსტო სადგური
60	Чешме	წყარო
61	Чукур	ქვაბული
62	Хадыр	ტაფობი
63	Таш	ქვა

64	Тенг	ვინრობი
65	Тсѣ	მთა
66	Юкар	ზედა
67	Яйла	საძოვარი

დანართი 3

გ ა ნ მ ა რ ტ ე ბ ა ნ ი

სახელმწიფოს ტერიტორია – დედამიწის ზედაპირის გარკვეული ნაწილი, რომელიც მოცემული სახელმწიფოს სუვერენულ დაქვემდებარებაში იმყოფება. სხვა სახელმწიფოსაგან გამოყოფილია საზღვრებით, მოიცავს ხმელეთს, შიდა წყლებს, ნიაღს, ტერიტორიულ წყლებსა და საჰაერო სივრცეს. სახელმწიფოს დროშით ზღვებსა და ოკეანეებში მოცურავე გემები და საჰაერო ხომალდები.

სახელმწიფო საზღვარი – მეზობელ სახელმწიფოებს შორის. დელიმიტაციისა და დემარკაციის საფუძველზე დადგენილი სახელმწიფოს ტერიტორიის გავრცელების განმსაზღვრელი ხაზები. მნიშვნელოვან საკანონმდებლო აქტს წარმოადგენს კანონი სახელმწიფოს საზღვრების შესახებ.

ტერიტორიული წყლები – (ტერიტორიული ზღვა) ზღვის სივრცე, რომელიც უშუალოდ აკრავს სახმელეთო ტერიტორიას ან მის ტერიტორიაზე მოქცეულ სახელმწიფოს შიდა წყლებს. ტერიტორიული წყლების სიგანე 12 მილია. ტერიტორიული წყლების რეჟიმის რეგულირება ხორციელდება 1958 წლის ენევის კონვენციით.

საზღვრის დელიმიტაცია – სახელმწიფოებს შორის პარიტეტულ საწყისებზე საზღვრის დადგენის პირველი ეტაპი – სპეციალურ შეთანხმებაში ან საზღვაო ხელშეკრულებაში სასაზღვრო ხაზის მიმართულების დანვრილებითი – ტოპოგრაფიული აღწერა და შესაბამისი ხაზის გავლება მსხვილმასშტაბიან რუკაზე, რომელიც თან ერთვის ხელშეკრულებას.

საზღვრის დემარკაცია – სახელმწიფოებს შორის საზღვრის დადგენის მეორე ეტაპი – სასაზღვრო ხაზის მონიშვნა ადგილზე სპეციალური სასაზღვრო ნიშნების დამაგრებით. დემარკაცია ხორციელდება საზღვრის დელიმიტაციის მასალის საფუძველზე. მას

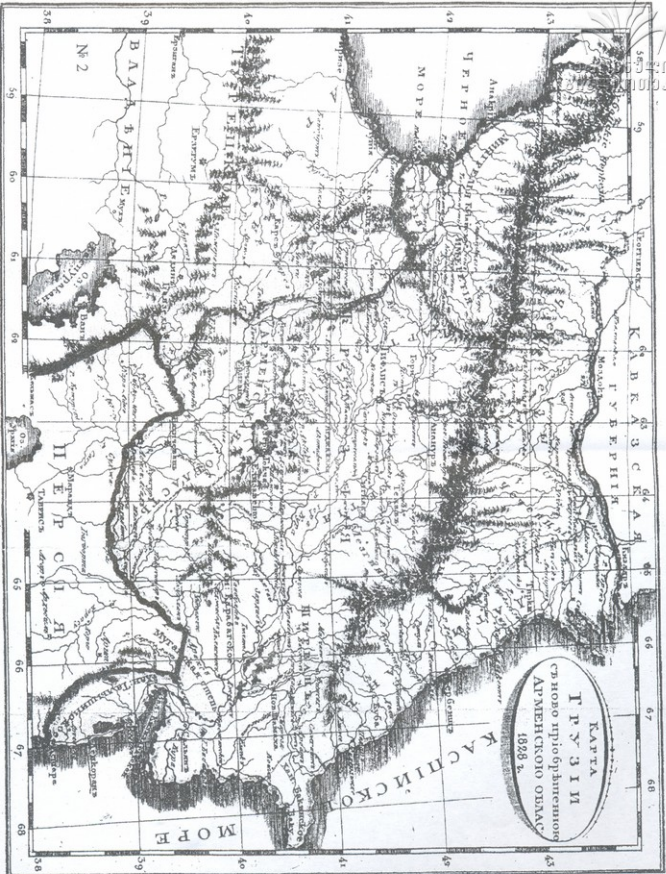

ახორციელებს მოსაზღვრე სახელმწიფოების შერეული კომისია, რომელსაც სასაზღვრო უბნის მსხვილმასშტაბიან ტოპოგრაფიულ მუშაულობაზე გადააქვს სასაზღვრო ხაზი და ნიშნები კოორდინატების საფუძველზე. დგება ინვენტარიზაციის ოქმი.

სადემარკაციო ხაზი - 1. ხაზი, რომელიც დაზავების დროს მუომერი სახელმწიფოების ჯარებს გამიჯნავს მუდმივი საზღვრების დადგენამდე საზავო ხელშეკრულებით ან სხვა შეთანხმებით. 2. ხაზი, რომელიც დამარცხებულ სახელმწიფოს ტერიტორიას საოკუპაციო ზონებად ჰყოფს. 3. მეზობელ სახელმწიფოთა შორის სადავო ტერიტორიაზე დროებით დადგენილი ხაზი (ზოლი).

საზღვრის რედემარკაცია - საზღვრის ხაზის გადასინჯვა, ცვლილების შეტანის ან დაკარგული ნიშნების მდებარეობის განსაზღვრისა და აღდგენის მიზნით.

კონდომინიუმი (თანამფლობელობა) - საერთაშორისო სამართალში მიღებული ნორმა, როცა ორი ან რამდენიმე სახელმწიფო ერთდროულად ფლობს ამა თუ იმ ტერიტორიას. ემყარება საერთაშორისო ხელშეკრულებას, რომელიც ასახავს ამ ტერიტორიაზე პრეტენზიების მქონე სახელმწიფოთა კომპრომისს. მფლობელი სახელმწიფოები, როგორც წესი, ერთობლივად ავლენენ სუვერენულ უფლებებს (მართველობას, იურისდიქციას) დათქმულ ტერიტორიაზე.

КАРТА
 Грузии
 съ новопріобрѣтенною
 Арменскою областью
 1828 г.

№ 2

МОРЕ

КАСПИЙСКОЕ

КАВКАЗСКИЕ ГОРЫ

ЧЕРНОЕ МОРЕ

БАКУ

ТИФЛИСЪ

ЕРЕВАНЪ

МОРЕ

სამხრეთი

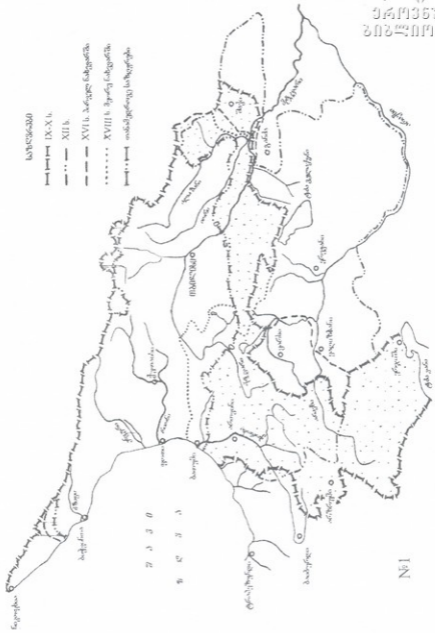
IX-X ს.

XII ს.

XVI ს. პირველი ნახევარი

XVIII ს. პირველი ნახევარი

მდინარეების მდებარეობა

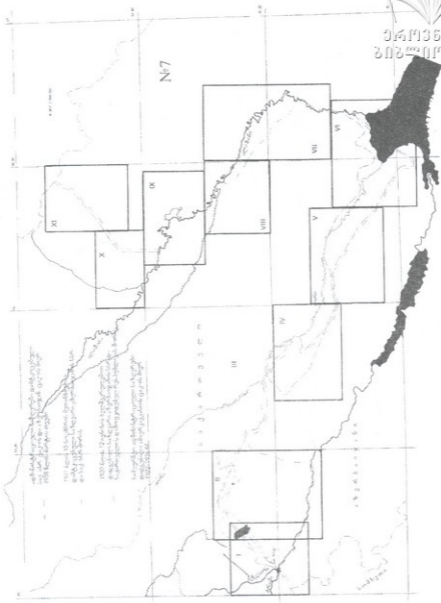
№1

1921 წ. 11.12 დადგენილებით
 კროკირებული

საქართველო-სომხეთის
 საზღვარი

სამაღალეები მოცემულია
 ფერხვით

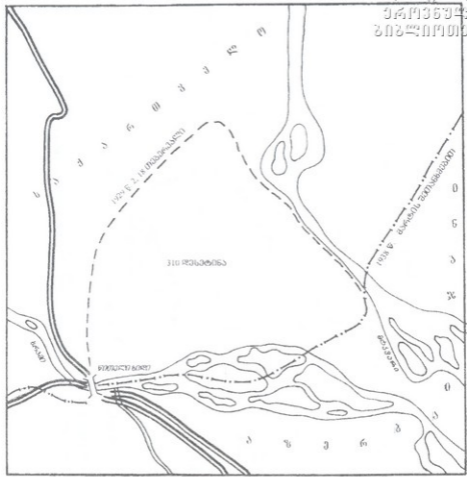
აღნიშნული საზღვრის დასაბუთებელი
 საკვანძო მონაცემები დასაბუთებული
 არის შემდეგ მონაცემებით:

1991 წლის 10 სექტემბერს მოხდა
 დასაბუთების საზღვრის აღმნიშვნელი
 დასაკრებელი სამუშაოები.

2000 წლის 27 თებერვალს მოხდა
 დასაბუთების საზღვრის აღმნიშვნელი
 სამუშაოების დასრულება და დასაბუთების
 საზღვრის დასაბუთების დასრულება.

სასაზღვრო ადმინისტრაციის საზღვრის
 დასაბუთების სამსახურის დასაბუთების
 სამსახურის დასაბუთების დასრულება.
 1022/0025/00.

ჩარჩოვით მონიშნულია საზღვრის ხაზის ხშირი ცვლილების უბნები

№9

ადმინისტრაციული რაიონების სახმელეთო საზღვრის სიგრძე მუნიციპალიტეტების ტერიტორიებთან (კმ-ში)

№	ადმინისტრაციული რაიონები	საზღვრის სიგრძე მუნიციპალიტეტებთან კმ-ში	მოსაზღვრე ქვეყნები	% საქართ. მთელი სახ. მიმართ
1	ადიგენის	20,0	თურქეთი	1,20
2	ასპინძის	25,2	თურქეთი	1,51
3	ახალქალაქის	36,2	თურქეთი	2,17
4	ახალციხის	29,5	თურქეთი	1,77
5	ახმეტის	82,2	დაღესტ. ჩეჩნეთი	4,93
6	ბოლნისის	16,0	სომხ.	0,96
7	გაგრის	50,8	კრას. მხარე	3,05
8	გარდაბნის	27,0	აზერბაიჯანი	1,62
9	გუდაუთის	55,4	კრას. მხარე	3,32
10	გულრიფშის	85,8	ყარაქ. ჩერქ.	5,15
11	დედოფლისწყარო	219,6	აზერბაიჯანი	13,18
12	დმანისის	40,5	სომხეთი	2,43
13	ღუშეთის	62,5	ჩეჩნეთი, ინგუშეთი	3,75
14	თელავის	22,0	დაღესტანი	3,12
15	ლაგოდეხის	82,5	დაღესტ. აზერბაიჯანი	4,96
16	ლენტეხის	18,7	ყაბ. ბალყარ.	1,12
17	მარნეულის	92,4	სომხეთი, აზერბაიჯანი	5,56
18	მესტიის	109,6	ყაბ. ბალყ.	6,58
19	ნინოწმინდის	47,5	სომხ. თურქეთი	2,85
20	ონის	85,3	ყაბ. ბალყ. ოსეთი	5,13
21	საგარეჯოს	28,5	აზერბაიჯანი	1,72
22	სიღნაღის	102,4	აზერბაიჯანი	1,72

¹ გაზომვები შესრულებულია 1:500000, 1:200000 მასშტაბის ტოპოგრაფიულ რუკებზე.

23	სოხუმის	52,5	ყარაჩ. ჩურქ.	3,15
24	ქედის	16,9	თურქეთი	3,15
25	ვაზბევის	77,5	ოსეთი, ინგუშეთი	4,65
26	ყვარლის	43,6	დაღესტანი	2,62
27	შუახევის	45,0	თურქეთი	2,70
28	ხელკაურის	43,3	თურქეთი	2,60
29	ხულოს	18,7	თურქეთი	1,12
30	ჯავის	28,5	ოსეთი	1,72
	ჯამი	1665,6 კმ		100

რეგიონების შავ ზღვაზე გასასვლელი სანაპირო ხაზის სიგრძე (კმ-ში) **ტაბულა № 1**
ნიმუში

№	რეგიონები	სანაპირო ხაზის სიგრძე (კმ-ში)	% საქართველოს შავიზღვის სანაპირო ხაზის მიმართ
1	აფხაზეთის	202,5	64,08
2	აჭარის	51,2	16,45
3	გურიის	21,1	6,49
4	სამეგრელოს	41,2	12,98
	ჯამი	316,0	100

ადმინისტრაციული რაიონების შავ ზღვაზე
გასასვლელი სანაპირო ხაზის სიგრძე (კმ-ში)

№	ადმინისტრაციული რაიონები	სანაპირო ხაზის სიგრძე (კმ-ში)	% საქართველოს შავიზღვის სანაპირო ხაზის მიმართ
1	გაგრის	53,5	16,93
2	გალის	29,7	9,39
3	გულაუთის	41,5	13,13
4	გულირიფშის	15,3	4,84
5	ზუგდიდის	12,40	3,92
6	ლანჩხუთის	8,60	2,74
7	ოზურგეთის	12,50	3,95
8	ოჩამჩარის	38,75	12,26
9	სოხუმის	23,75	7,52
10	ჭობულეთის	21,15	6,69
11	ხელვაჩაურის	30,10	9,53
12	ხობის	28,75	9,10
	ჯამი	316	100

1. ვახუშტი ბაგრატიონი. აღწერა სამეფოსა საქართველოს (საქართველოს გეოგრაფია). თბ. 1941.
2. ვახუშტი ბაგრატიონი. საქართველოს ატლასი. თბ. 1997.
3. თოლორდავა რ. სახელმწიფო საზღვრის მონყოფის აქტუალური საკითხები (საქართველოს მაგალითზე). ავტორეფერატი. თბ. 2002.
4. ინგოროყვა ვ. საქართველოს ტერიტორიის საზღვრების შესახებ. თბ. 1990.
5. კეკელია ჯ. საქართველოს საზღვრები ვახუშტი ბაგრატიონის შრომების მიხედვით. „ვახუშტი ბაგრატიონი გეოგრაფი“. თსუ. 1997.
6. მარუაშვილი ლ. საქართველოს გეოგრაფიის შესწავლის ფუძემდებელი ვახუშტი ბაგრატიონი (11696-1772). თბ. 1956.
7. მარუაშვილი ლ. საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია. თბ. 1964.
8. მათურელი ი. ვახუშტი ბაგრატიონის კარტოგრაფიული მემკვიდრეობა. თბ. 1990.
9. ნოზაძე ვ. საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო. თბ. 1989.
10. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. თ. IV, თბ. 1973.
11. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. თ. „საქართველოს სსრ“, თბ. 1981.
12. საქართველოს სსრ. ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა, ტფილისი, 1930.
13. შაქარიშვილი ი. ჰიდროლოგიური აღწერილობანი ვახუშტი ბაგრატიონის შრომებში. ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. 1. თბ. 1947.
14. საქართველოს სსრ ატლასი. მოსკოვი-თბილისი, 1964.
15. სვანიძე მ. ერთი რუკის გამო. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 6 ივნისი. 1992.
16. ზედეელიძე მ. საქართველოს სახელმწიფო საზღვრის სამართლებრივი, გეოგრაფიული და პოლიტიკური ასპექტები (XX საუკუნე). „განათლება“. თბ. 2000.
17. ჯავახიშვილი ივ. საქართველოს საზღვრები ისტორიული და თანამედროვე თვალსაზრისით. ტფილისი. 1919.

18. Авалов З. Независимость Грузии в международной политике 1918-1921 гг. Париж, 1924.
19. Аверианов Э. Этнографический и военно-политический очерк азиатских владений Оттоманской империи. СПб, 1912.
20. Большая советская энциклопедия, т. 18, М. 1930.
21. Большая советская энциклопедия, т. 13, М. 1950.
22. Бурнашев С.Д. Картина Грузии или описание политического состояния царств Карглинского и Кахетинского. Тифлис, 1896.
23. Бурнашев С.Н. Новые материалы для жизнеописания и деятельности С.Д. Бурнашева. СПб. 1900.
24. Вишников Н.П. Вычисление площади Кавказского края. Записки военно-топографического управления, часть LXI, отделение II с. Петербург, 1905 С. 51-64.
25. Гвелесиани Г.Г., Клопотовский Б.А. Грузинская ССР, М, 1955.
26. Дубровин Н.О. История войны и владычества русских на Кавказе. Т. II, СПб 1871.
27. Записки военно-топографического управления главного штаба. Часть LXI, отделение II, СПб. 1905.
28. Кавказский календарь. Тиф. 1902.
29. Николаев А.Н. Территориальное море, М. 1969.
30. О Горийских армянах. Горийский краеведческий музей. Арх. №5979.
31. Оккупация и фактическая аннексия Грузии. Документы и материалы, Тбилиси, 1990.
32. Осетинский вопрос, Тбилиси. 1994.
33. Очерки международного морского права (под ред. В.М. Корешко) Москва. 1962.
34. Советский Союз, «Грузия» Москва, 1962.
35. Стебницкий И.И. Картографическое обозрение Кавказа и Закавказья в трудах III съезда ориенталистов, СПб. 1879-1880.
36. Шахатуния А. Административный передел Закавказского края. Тбилиси, 1918
37. Шлепнев Н.Н. Основные элементы геодезических и топографических работ в Закавказии. Тиф. 1929
38. Элизе Реклю. Земля и люди. Всеобщая география. Том. 6,7,СП., 1889.

აპტონისაჲან.....

წინასმტყჲარბა.....6

მავი I.....8

საქართველოს ტერიტორიისა და საზღვრების
წოგადისტორიული, გეოგრაფიული და კარტოგრაფიული
ცნობები..... 8

1.1. საქართველოს აღმოსავლეთი საზღვარი.....9

1.2. სამსრეთ-აღმოსავლეთი და სამსრეთი საზღვრები.....11

1.3. სამსრეთ-დასავლეთი საზღვრები.....14

1.4. ჩრდილო-დასავლეთის და ჩრდილოეთის საზღვარი..... 15

1.5. საქართველოს ტერიტორია და საზღვრები 1801-1917 წწ..... 21

მავი II.....28

საქართველოს ტერიტორიის და საზღვრების ცვლილების
დოკუმენტებისა და კარტოგრაფიული წყაროების ანალიზი (1918
წლიდან 1960 წლამდე)..... 28

2.1. საქართველოს ტერიტორიისა და საზღვრების პრობლემა 1918-
1921 წლებში.....28

2.2. საქართველო-სომხეთის საზღვარი (1921-1934 წლებში).....36

2.3. საქართველო-აზერბაიჯანის სასაზღვრო ხაზის ცვლილებების
ამხსველი წყაროები (1921 წლიდან)..... 51

2.4. უკიდურესი ჩრდილო-დასავლეთური საზღვარი.....57

2.5. ჩრდილოეთური საზღვარი.....57

მავი III.....62

თანამედროვე საქართველოს შდებარეობა, ტერიტორია და
საზღვრები (კარტომეტრიული აღწერა)..... 62

3.1. წოგადი ცნობები.....62

3.2. საქართველო-თურქეთის თანამედროვე საზღვარი.....66

3.3. საქართველო-სომხეთის საზღვრის შდეგომარეობა.....68

3.3.1. საქართველო-სომხეთის საზღვრისპირა განსახლება.....70

3.4. საქართველო-აზერბაიჯანის თანამედროვე საზღვარი.....73

3.4.1. საქართველო-აზერბაიჯანის საზღვრისპირა განსახლება..... 74

3.5. უკიდურეს დასავლეთის და კავკასიონის ქედზე გამავალი
საქართველო-რსფსრ-ს საზღვარი..... 75

3.5.1. საქართველო - რსფსრ საზღვრისპირა წოლის
განსახლება..... 78

3.5.2. გადახასველეთა (უღელტეხილთა) ზოგადი
 მახასიათებლები.....

ქართული
 ენის ინსტიტუტი

თავი IV 86

სახელმწიფო საზღვრის დადგენის ზოგადი პრინციპები და თებლსა ზრისები	86
ბოლონიტევაობა	90
დანართი	93
ლიტერატურა	116

4c

114/388

კომპიუტერული უზრუნველყოფა ალექსანდრე ჯიქურიძის
გარეკანის დიზაინი ილია ხელაიასი

გამომცემლობა
ინტელექტი

თბილისი, ილია ქაუქაძის გამზირი №17 ბ
25-05-22, 91-22-83, 8(99) 53-05-22, 8(99) 55-66-54, intelq@telnet.ge

K 324.766
3
საქართველოს
საბავშვო ლიტერატურის